

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА XII.

За грудень 1901 року.

З М І С Т

дванацятої книжки за грудень 1901 року.

	Стор.
<i>Над морем</i> , фрагмент, П. Карманського	253 - 256
<i>Московська „каверза“</i> , оповіданє Гр. Коваленка-Кол.	256 - 261
<i>Вирід</i> , оповіданє Осипа Шпитка (конець)	262 - 288
<i>Між духовними батьками</i> , нарис Антипа Гонти	289 - 298
<i>Візья костей</i> , Л. Т.	299 - 300
<i>За один рік</i> , нарис Андрія Верховинця	301 - 313
<i>На півночі</i> , Ю. С.	314 - 316
<i>Перед досвітом</i> , драма Стефана Вакано (конець)	217 - 350
<i>Поручник Густль</i> , новеля Артура Шніцлера (конець)	351 - 360
<i>Із переспівів Павла Грабовського :</i>	
I. Ілля Муромець	361 - 362
II. Сьвятогор	262 - 363
III. Як перевелись богатирі на сьвятій Русі	363 - 364
<hr/>	
<i>Народпросвітні книжки</i> , Вільхівського	112 - 127
<i>Зі споминів засланоного без суду</i> , Миколи Ковалевського (конець)	128 - 149
<i>Сервітути і розмежованя ґрунтів на правобережній Україні</i> , Ф. І. Немоловського	150 - 158
<i>Уваги на сучасні теми :</i>	
VIII. <i>Справа українсько-руського університету у Львові</i> , Володимира Гнатюка	159 - 175
XI. <i>Федькович концертант і прелґент</i> , Івана Франка	175 - 177
X. <i>З поля народньої осьвіти в Росії</i> , В. Д.	177 - 179
XI. <i>Соті роковини прилученя Грузії до Росії</i> , Українця	179 - 180
<i>Хроніка і бібліоґрафія</i>	23 - 30

НАД МОРЕМ.

Фрагмент.

(О. Ом. Глібовицькому).

Молодець сидить на мілкому березі моря у Фюмичіно при горлі Тибру.
Хвилі мують його ноги. Пів несвідомий.

Пустує хвиля, вир пінить ся,
Сріблиста грива чеше гриву,
Піна горять. Обрій мінить ся,
А ген зпід хмар скягнуть тужлива
Громада мев. В тріскучім шумі
Конає всьо: і зойки мев
І стогін мій.

В тяжкій задумі
Чи вже один струмок полив ся
З очий бурлаки — в дань цареві,
Вітцю Сирен? А Тибер влив ся
Слізми бродяги...

Горе! горе!
Твоє гирло — бездонне море;
Весь вік не в силі змити рани
Твоїх зубів. — — —

Хвиля пінить ся, сумно кружляє
Сирота мев.

Де твоя сила?
Де твоя велич, Цезарів граде?
Всьо порохнаве, всьо покриває
Горда могила! Всьо погасила
Юлія слава...*)

*) Себто церква св. Петра, здвижена за почином папи Юлія II.

Сумно хвилює
 Втомлений Тибер; стрічкою вєть ся,
 Нишком, несміло, буцім крадеть ся
 Боком руїни. Ніжно цілює
 Сьвятощі слави — купу камяня.

Остія! — Риме! — Перла держави!
 Урна твоєї сили і слави —
 Сьвідок знесилля...

Чуєш квиліня?
 „Під наші горді стіни злітав ся
 Рій остроклювих. Вєсь сьвіт схиляв ся
 До стін царщі. Горді острови
 Вєзли в покорі найкращі плоди.
 Вєселєнна тямить римські окуви —
 Навіть титани!...

І щож? Колода
 Фатальних злиднів злягла на груди
 Гордої Роми і Парка втяла
 Блискучу штку...

Соромно впала!
 Блисла, потахла — як відблиск злуди.
 Сумний патрицій гветь ся як ива,
 Горда матрона квилить журлива —
 Кленє свій плід! Люд сновигаєсь
 Підлий, вікчемний!

Ох, серце краєсь,
 І жаль пекучий грудь роздирає:
 Діти героїв, невдячні діти!
 В труні руїни квилить, ридає
 Вама „безсмертна“. Рясні квіти
 Вянуть і сохнуть від сліз Пенатів —
 А ви!..“

* * *

І ти, Вкраїно, ярмом звінчалась,
 І ти волочиш важкі кайдани,
 І ти невольна. Жадні тирани
 Вже пянї! Північ уже скупалась
 В твоїй посоці! В кліщах насилля
 Женєш ся, нєнько, шляхом знесилля
 В безодню смерти... Батіг деспота
 Аж рвєсь на синї твоїх пророків —
 А люд хапаєсь чужого плота
 І сунєсь в діл...

Свѣята Україно, печальна мати!
 Де твоя слава, твої Пенати,
 Де рідне слово?

Ріаун лукавий
 Всьо запроторив! Ось ще кровавий
 Костир палає, а кат втирає
 В одяг підданих грізну сокиру!
 А підлий наймит, твій син, горлає:
 „Вічная пам'ять!“ — — —

Боже мій, Боже! За що та кара?
 За що ті муки впали на нас?
 За що плюгавить край наш отара
 Хижих вовків? Ох, за що погас
 Ясний наш сьвіт?

Отче, Ти бачиш! Пухнуть коліна,
 Сохне гортань від вічних благань;
 Духа мертвечить сопух руїни...
 Де вихід з пекла, з дому страждань?
 Жду на одвіт!

Рим, в маю 1901.

Петро Карманський.

Московська „каверза“.

Оповіданс

Гр. Коваленка-Кол.

Одної літньої днини, якось над вечір, ускакує до мене в хату, держучи під пахвою три здорові томи книжок, мій добрий знайомий Степан Вержбицький, що учителював на селі, а на літні вакації приїздив завжди до міста на ремісничі курси, що завело їх у нас земство.

Я зрадів побачивши його; зрадів перше тому, що нудився самотою, а в-друге, що вважав сього чоловіка за надзвичайну людину, а також за доброго та розумного бесідника. Се був ідеаліст у повному значіню сього слова, що цілком віддав ся ідеї — служити народови; він вбачав у тій ідеї єдиний спосіб досягнення мети — стати українству на твердий ґрунт у справі признання за ним національних прав; він завжди казав, що в народі вся наша міць, уся наша сила, і нарікав, навіть обурював ся на українську інтелігенцію, що вона, куплячись по містах, дбає лише про власну шкуру, не хоче нічого робити для народа, бо поросла салом, вельми запаніла і до неї ні приступу, а через те й нарід знає її не більш, і з такого тільки боку, як знав у минулому віці своїх панів і зовсім не хилить ся до неї. Любо й дивно, а за себе соромітно ставало, коли слухаєш, з яким молодечим запалом (хоча Вержбицький мав уже близько пятьдесять років житя) висловлює було він свої думки.

Так ото-ж, кажу, зрадів я побачивши його в своїй хаті, але й здивував ся не мало; здивував ся власне тому,

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

що він був на сей раз дуже схвилюваний і мав якийсь непевний вираз. Увійшовши до хати насуплений і дивлячись зпід лоба, він не привитався зо мною як звичайно, а шпурнувши геть картуза, почав ходити по хаті. Я подвійно здивувався, бо ніколи не бачив я його в таких стані, а далі спитав:

— Що вам сталось, пане Вержбицький?

Він зупинився серед хати, а потім жваво наблизився до мене та й каже:

— Питаєте, що сталось? Ось нате отєї книжки, та подивіть ся в них, тоді може й з вами що станеть ся.

Та й тиче мені до рук книжки.

— Ви краще на словах кажіть, що скоїлось? — кажу я.

— Розгорніть книжку, то й дізнаєтесь! — відповідає він.

— Коли ваш неспокій від книжок, то виходить — ви читали їх, отже й мусите розказати, про що там писано.

— Кривда нам, от що!

Останні слова Вержбицький викрикнув з такою злобою і так голосно, що я аж здригнувся.

— Виявляєть ся, що ми чорт-зна-що, гірш за Чукців, гірш за Камчадалів, Самоїдів, Вогуличів та иньшої погані; виявляєть ся, що у нас ані власної літератури, ані історії, ані культури, нічого нема, от що! — кричав він засьорбуючись.

Після першого вражіння мені ставало далі сьмішно з такого обурення дорослої вже людини, що нераз бачила на своїм віку шмаленого вовка.

— Отсе новина! — кажу. — Куди-ж се поділась наша хоч би література? Хиба може клятий Рябко злизав її? — кажу я, здержуючи сьміх.

— Що ви вишутковуєте на той час, коли від такої зневаги та кривди серце повинно шматуватись! — відповів він і знову заходив по хаті.

— Я не вишутковую, і поперед усього прошу вас заспокоїтись, а в-друге, знову прошу п. Вержбицького зрозуміти, що таке питанє в меншій мірі сьмішне: вже три роки як сьвяткували відродженє літератури, а се зненацька виходить, що ми її зовсім не маємо... Цікаво!

— А цікаво! Ну, скажіть на милість, хто знає, що існує українська література? Скажіть, хто?

— Як то хто знає? Усеї повинні знати, та й знають. Адже й Пипін...

— Та що там Пипін? Що ви тим Пипіном рота замазуєте? — перебив він мене. — Для кого писав Пипін? Для вас? Для мене? Для Росії? Чи-ж сього досить?

— Певно й чужосторонці знають, що ми маємо літературу і пишуть про те. Отже ми з вами вступили в сперечку, а втім я й доси не знаю, проти кого ви так обурились і за що?

— Обурився я проти Німців, проти Французів, проти... проти всього світа, коли хочете знати! Ось розгорніть, кажу вам, першу з сих книжок та перегляньте її.

— Коли на тому залежить, то...

Розгортаю. „Іоганъ Шерръ, Всеобщая история литературы. Подъ редакціей Вейнберга“ — прочитав я на чолі книжки.

— Що-ж, — кажу, — „Всеобщая“, се значить все-світня, і ми повинні там бути.

— Значить, повинні! А найдіть когось там із наших письменців, найдіть!

— Вже-ж ви передивлялись, то певно й знаходили.

— От втім то й річ, що не знаходив... Не тільки у Шера не знаходив, а й у Шарля Летурно нема нас! — відповів він уже трохи спокійніше. — Ось прошу вас, перегляньте ви ще, може мені засліпило з гаряча!

Я справді зацікавився і став переглядати Шера. Ось передо мною зміст першого тома, — нема нас; дивлюсь другий том: розділ перший — Англія... другий — Германія... четвертий — Скандинавія... нема! Аж ось бачу нижче розділ третій книжки четвертої: „Славянскія землі“.

— Оттут же, — кажу, — певно й ми є! — та й поглянув на Вержбицького.

— Еге-ж, еге-ж, отам і ви є! — промовив він глузуючи.

„Польша“, „Чехія“, „Сербія и Хорватія“, „Россія“ — чмтаю.

— Що-ж, ви певно обурились тим, що нас долучено до Росії? — питаю його, та й почав шукати своєї літератури між російською.

— Покиньте листати книжку, — каже Вержбицький, — бо то даремна праця, а для впевнення власного сумління в тім, що ми безлітературна нація, перегляньте покажчик авторів, що цитують ся в сій книзі.

Я послухав його і найшовши літеру того письменника, що обминути його жадним способом не можна, коли писати про українську літературу — почав переглядати покажчика. Переглядаю, а в самого руки тремтять, в очах рябіє: „Шайк..., Шак..., Шафар..., Шексп...“ Нема!

— Та невже-ж таки нема?! — скрикнув я.

— А що, впевнились, що ми „єсьмо“, як кажуть Галичане, безлітературні люде? — каже Вержбицький.

— Та ні-ж бо, ні! Се брехня! Се мана якась! Ось недавнечко ще прочитав я в однім впливовім російськім орґані статю, де автор докладно висловив, що українська література дала досить багато талановитих письменників, більш ніж болгарська, сербська, а може й чеська, то як же се про сі народи пишуть у сій книзі, а про нас... у них є література — ось Тернський, Деметера, Прешерн, ось Колляр, Боровський, Шафарик, Паляцкый, — а в нас...

Мені щось стисло серце; ся кривда, се ошуканство ніби тичилось власної моєї особи. Я цілком зрозумів обурене Вержбицького.

— Оттака, — кажу, — в сьвіті правда!

А Вержбицький:

— Оттака, як бачите. Кращої не треба. А може ось Французика ще переглянете? — питає та й тиче мені Шарля.

— Ні, — кажу, — годі, доволі з мене й Німця, вдовольнив ся!

— Шкода, шкода, а про те ви тут знайшли-б багато цікавого — літературу, наприклад найріжнійших племен та народів, які тільки істнували коли на сьвіті чи істнують тепер, опріч хиба української.

Але біль так стискав мені груди, що годі було братись за другу книжку, котра певно-б ще більш роз'ятрила сердешну вразу.

Я знову звернув ся до оглаву Шера; мені як умерти не хотілось няти віри, щоб нам не було дано місця поміж славянськими літературами; я ніби хотів прочитати поміж рядками „Чехія“ та „Сербія“ дороге мені ймення „Україна“, але надаремно я силкував ся знайти серед всесвітньої історії літератур се скривджене і залишене ймення; зоставалось тільки погодитись із думкою Вержбицького, що ми, 30-мільіонова нація, може й справді не придбали ще власної літератури, а коли й придбали, то щось таке бідне, мізерне та нікчемне, що не варто уваги, що не може числитись навіть із Камчадалами, Вогуличами та иньшими пасинками народів, а через те не варто й писати про неї, шкода й часу гаяти.

Та тут Вержбицький нагло вивів мене з сього прикрого чути.

— Годі, не турбуйтеся! — каже він, — Ми можемо заспокоїтись хоч на тому, що сю кривду не Німець вчинив нам! — промовив Вержбицький уже зовсім спокійно на той час, як мене починала забирати лютість.

— А хто-ж? — питаю.

— Отже придивіть ся гаразд, хто написав про славянські землі?

Я глянув ще раз у оглав книжки і тоді тільки за-примітив припис проти „Славянскихъ земель“, між скабок стояло: „Очеркъ К. И. Арабажина“.

— Так ось воно де закопано собаку! — скрикнув я. — Москаль! Так до сього-ж нам не звикати! Се, виходить, звичайна московська „каверза“. Чи варто-ж із-за неї й кров псувати?

— А „каверза“, — каже Вержбицький, — але обмежуватись заспокоєнем свого сумління тим, що се, мовляв, „московська каверза“ і нам до неї не звикати. а через те й мовчати — се, на мою думку, недостойно порядної нації. Взагалі-ж мене власне дивує, на чому кохають ся наші „стовпи“ та наша міська інтелігенція, що й на селі не хоче робити і в місті далі свого носа не гляне; мені

дивно, чому вона така байдужа, короткозора та мовчазна на той час, коли треба кричати пробі; чому вона не втре носа отим ріжним Арабажинам та не гукне так, щоб не тільки в Росії, а й на весь сьвіт почули, що не вмерла наша Мати, що вона живе й жити-ме, поки сьвіт сонця, а разом із нею жити-ме й рости-ме та цвисти-ме пишним квітом і література її? От що мене завжди й найбільш хвилює й примушує ще раз довести, що наша міська інтелігенція, за дуже малим виїмком, зовсім не інтелігентна, хворіє курячою сліпотою, цілком інертна і поза свого носа та жолудка нічого не хоче бачити й знати.

Тут Вержбицький, сівши на свого коника, почав корити нашу інтелігенцію на всі заставки, а коли у вечері він вийшов від мене і я zostавшись на самоті, почав обмірковувати його палку річ, — я прийшов до висновку, що він справді має рацію обвинувачувати (але не так гостро) нашу інтелігенцію за її млявість та інертність, та й по части браку справжньої інтелігентности.

ОСИН ПІШТКО.

В И Р І Д.

ОПОВІДАНЬ.

—*—

XXI.*)

Дивні люде оті мої опікунн. Ходять коло мене мов коло збитого яйця, безнастанно запевнюють, що ще не можна вставати з ліжка. бо — кажуть — може погіршити ся, треба доконче уникати всяких вражінь.

Уникати вражінь... Як же можна уникати вражінь, коли думки та ріжні болючі спомини — як сказав хтось — „пересувають ся по голові мов пацьорки „ружаньца“ в руці жебрака“. Добре, послухаю вас, буду уникати всего, що скажете, лиш возьміть собі мій мозок із голови, заберіть із ним й усі ті спогади — а тоді... Ліпше були-б зробили, лишаяючи мене на розбурханих філях моря власній судьбі, ліпше, ліпше... а так, в міру повороту сил фізичних і мозок працює що раз то сильнійше, знов зачинає мене мучити... Як усе те скінчить ся?...

От я вже й устар. Вертаю незвичайно швидко до здоровля, не так може під впливом теплого кавказького підсоня, як огнистих очей гарної Наді.

Чудне дівча ота Надя. Ледво чотирнацять літ, а вже дозріває. А яка мила — Господи! Як подивить ся на мене

*) Див. кн. XI, стор. 155—188.

своїми горючими очима, як усміхнеться — то так і терпну, деревію. А така ласкава, чемна, ввічлива, як коли-б була дочкою не Казбеків та Ельборусів, а париського Бульонського діска, а така подібна до Естери, така подібна... Ей, мій ти пуплішку — стережись мене як вогню, бо пропадеш, марне пропадеш!... Я вже не буду такий дурний, як у відносинах із Вірою... зірву тебе, гарна цвіточко і зівянеш, зівянеш так, як і я зівяв...

Зірвеш!... А маєш ти право до сего?

Чому-ж би й ні! Хіба се кого обходять що, що я жонатий? хіба вони довідаються?... Спробую, закохаюся в неї, по самі вуха закохаюся і — буду ссати райські солодощі до безміру, до одуру, просто до одуру!... А там — Бог із нею!... По що мені кидається в очі? по що каже стільки тепла, ніжності, серця? По що?... Нехай була би гидка, недобра, люта, нехай би радше мною помітувала, з хати викидала — я волів би... Що я винен тому, що її образ збудив у мні давню, першу, найгарнійшу і найсвятійшу, бо найчистійшу любов? Що я винен, що дивлячись на неї, я мимовільно перекидаюся думками в ту далеку минувшину і бачу перед собою мого першого херувима, мою першу любку, дорогу Естеру, моє щастя, мій рай, моє житє, моє небо?... Зможу-ж я обігнатися від тих думок, опертися силі її магнетичних зорів? Зможу-ж я не змякнути перед її усміхом, не впасти на коліна перед її ангельським личком?... Ні, не зможу, не стане сил... Вона потребує лиш свою чудну, ніжну ручку сперти на моє рамя і я почуваю, що повалюся у її стіп, як поконаний лев... Вона лиш дихне на мене зблизька — а мені волосє їжить ся на голові; лиш перейде по-при мене, то так, як коли-б небом повіяло... Мені здається, що я немов відроджуюсь тут між ними, іду наперед, як коли-б мене з заду попихала якась невідома сила... іду і мимовільно позволяю напружуватися усім моїм і так ослабленим нервам... Любовні струни натягаються що раз висше, ідуть у гору... Чому-б мені не бути раз щасливим?... Коли що й станеться, то вони самі собі повинні приписати вину. Псови не можна ніколи вірити!...

Яка шкода, що я завше слабший був у голові, ніж у серці, ніколи не міг висловити того, що відчував у нутрі, через те й не можу описати тутешніх околиць, не можу їх так змалювати, як на се заслугоють. Гори і гори, ліси і ліси — хоч там десь у нас зима. Цілий хребет кавказьких гір білий, бо покритий вічним снігом, а царюють над ними „два великани“, як сказав Лермонтов: Казбек і Ельборус. Цілий північний бік — гори, а полуднева часть — море. Дивлюсь на гори-ліси — і туманію; дивлюсь на безмежну площу темно-зеленого моря — і очи гублю, осліплює їх горюче від сонішного проміння скляне море. Воздух тут чистий, ясний, якось більше прозорий, ніж у нас. З подвіря приміром бачу шмат немов врослої в море скали; маєть ся вражінє, що добрий хлоп камінчиком туди докине, а Надя каже, що там треба їхати човном пів дня. Тут иньший сьвіт, зовсім иньший, ніж у нас. Тут так і віє розкішю, житєм, та чарує тебе все, на що лиш кинеш очима. Чарує природа, чарують і люде...

А люде — справді вони є людьми. Західна цивілізація не лишила тут ще свого страшного зуба, не чіпасть ся вольного грузинського люду, який за свої гори та вільність не взяв би ніяких скарбів цивілізації. Грузин любить свою вітчину і близько 40 літ остоював свої права, 40 літ лила ся грузинська кров, поки Росія не залила її таки собою, не придусила самим числом війська. Подилось тут не троха й української крові, Росія не жадувала її...

Грузини, а також і покровні їм Абхази, живють цілком по патріархальному, не уживають нашого „ви“ або „пан“, тут усі рівні, кождий „ти“, „брат“. Щож до мого газди, то вің троха таки цивілізований, держить дві часописі російські і одну грузинську і є „дворянином“, тобто по нашому шляхтичем. Таких дворян тут багато, є навіть князі. Москалі хитрі, воювали з Грузією не лиш грішми та гарматами, поконали її мабуть таки чи не хитрістю, надававши ріжним грузинським генералам та полковникам титули та наділивши їх при тім великими обширами землі. Грузія по більній части православна, а я чудував ся, як можна було в так короткім часі оправо-

славнити стільки людей. Надя вивела мене із сего „заблудження“. Грузія — каже — була скорше православною, ніж сама Росія. В нашім краю проповідувала віру Христову сьвята Єлена. Чудний, чудний край! Чому я тут не уродив ся?...

Цікава річ, що би так сказали приміром френологи, оглянувши череп із мойого лоба? Або що сказали-б фізіономісти, психологи, коли-б так мене обсервували з боку, особливо тоді, коли я знаходжусь на самоті? Осуд був би доволі інтересний, але певно не дуже корисний для мене. Чоловік — по мойй думці — то найогидніше сотворіне на сьвітї, огидніше від свинї, від мухи... і то під кождим зглядом. Беру приміром себе самого.

До чого я здібний? До всего на сьвітї, значить ся: можу обиджати людей, бити невинних, визискувати, рабувати, красти, а навіть мордувати. Так є, навіть мордувати!... Хиба так не було?... З того виходить таке, що нема нічого вже підлійшого від мене, або сказавши иньшими словами: я є найпідлійшою людиною... ні, навіть не людиною, лиш найпідлійшим і найбруднішим сотворінем під сонцем. Адже сам факт, що я стараюсь так напрасно про любов Надї — є найліпшим доказом, що в минї завмерло вже всяке чутє благородности. Вправді я ніколи сею прикметою дуже не воював, просто тому, що вона дуже слабо в минї була розвинена, а всеж таки менї здаєть ся, що приміром ще перед двома або трьома роками я був би инакше обходив ся з сею дівчиною, був би сказав їй отверто, що я не можу, менї просто навіть не вільно з нею так говорити, бо я звязаний, жонатий... А тепер я всіми способами стараюсь звернути на себе її увагу. Иноді я цілком веселий, менї нічогосько не бракує, а коли побачу її або сподіюсь, що вона зараз надбіжить — змінюю ся до непізнання. Прибираю лице в таку поважно-сумну шату, так його настрюю, що хтось, не знавши мене, гадав би, що я що найменше пять мамів поховав учера на кладовищи. Часом, коли треба і коли вимагає сего роля, я зітхаю, удаю дуже задуманого, так, що навіть буцім самої Надї не бачу, коли вона переходить по-при мене.

Приміром сьогодні. Може яких сто разів перейшов по кімнаті і за кожним разом глипнув на себе в зеркало. В кінці став перед ним і приглядався своїй „чорній“ етати, вчив лице, мучив його з пів години, аби якийсь новий рух уміти викликати в разі потреби. Вмію сам до себе говорити, самому собі відповідати, самого себе хвалити... А вуса — Господи! сьогодні я ще рук не віднімав від них... Анї один волосок не сьміє виставати, лиш лежати так, як його моя рука укладе. А ні — то зараз вириваю і шпурляю на землю. Просто малпа!... І дивна річ! Я-ж знаю, що все те не гарне, не чесне, не добре, сьмішне — а мимо сего, годі відвикнути...

Коли Надя відійшла від мене, я сїв перед самим таки зеркалом і вдивився в себе, хотїв дещо вичитати з власного лица, з очей, хотїв себе самого студіювати. Вдивившись отак довше, я видався собі страшенно несимпатичним, бридлився собою, лютився, а в кінці самому собі плюнув в лице... очевидно в зеркало. Хоч так, коли не можна инакше, хоч в той спосіб себе вкарав, коли ніхто з чужих не хоче сего зробити...

Із сего-ж знов виходить і таке, що є в мині щось і доброго, щось, що каже мені бридити ся самим собою і ненавидіти себе!... Хто знає, чи саме не тому я себе і вважаю найбруднішим сотворінем, що вмію розрізнити зле від доброго, або що знаходжу в собі і зле і добре?... Хто-ж знає?...

Інтересна річ справді, щоб так иньші сказали про мене, очевидно люде вчені, розумні?... Певно ніхто не похвалив би; одні сказали-б може, що я цілком зіпсований, другі, що зманерований, треті — скваліфікували-б мене просто до дому божевільних... От що, може й справді є що в мині із того?... Можливе!... Ба, але-ж мене люде таким не вважають, говорять зі мною, слухають, сьміють ся з моїх дотепів, иноді й плачуть... Хиба вони такі гупі, що навіть на моїм божевіллі не годні пізнати ся? Чому ні? і се можливе, і так ніколи мене не розуміли, не пізнавали анї коли я правду говорив, анї коли брехав... Ну, і сумно-ж з ними, коли навіть моє божевілле уходить між ними за щось природного, дуже сумно!..

Маєш бабо книш! Маєш, Романе, ще одну любов, маєш дівчину, про яку не один князь, не один царь може навіть і в мріях не мріє!... Маю дівчину, гарну, як цвітотчка, добру, як ангел і любить мене... А я — просто дурію за нею.

Так, пишу виразно: люблю Надіночку і кінець...

XXII.

Я вже два місяці на Кавказі і цілий той час живу так, як певно не жив ніколи, цілком по панськи. Старий Харбедіє, здаєть ся, цілком серіозно думає про мене. Поводить ся зі мною, як із сином. Він не має вже ані жінки, ані більше дітей, крім Наді, держить лише газдиню, якусь бабусю, доволі врешті симпатичну Грузинку. Всюди мене опроваджує, все показує, приучує... Мусів певно і слугам щось про мене говорити, бо вони поводять ся зі мною так, як із паном-газдою. Маю свою осібну, дуже гарно умебльовану кімнату, маю стрільбу, коника, маю все, чого лиш забagne душа. Їжджу собі иноді по морю, особливо виїздаю із слугами-рибаками на ловлю риби. Очевидно, я лиш приглядаю ся всему. Раз хотів я їм помогти витягнути сїть із води — то услужливі Абхази згіршили ся і не позволили мені на се. Порозуміваю ся з ними троха російською мовою, а троха оттак, мовляв, „на міги“.

Харбедіє гостем дома; вічно в дорозі. Дуже симпатичний мужчина. Має коло 60 років, але ще здоров і кремезний, як мало хто. Морська їзда — ціле його житє, без неї він не може видержати, каже, що нехай лиш тиждень посидить дома — зараз хорує. Виїздаючи з дому, лишає мене на газдівстві. Слуги оповідають ся мені зі всім, так як йому, коли дома. Впрочім я вольний як птах. Можу собою розпоряджати після волі і вподоби. Сприкрить ся мені дома — їду на ловлю риб, а не хочу там — вибираюсь із рушницею в ліс. Зьвірини тут така многота, що страх! Не перейдеш кроку, аби не здибав чого. А ліси-прадіси, дівичі, справді не бачили ще ніколи сокири. Дивує мене

тільки, що не експлоатують... певно не оплачуєть ся, бо годі повірити, аби хитрі європейські купці не спостерегли отих великанських скарбів.

Хліборобством Харбедіє майже не займаєть ся, хоч було-б на чім газдувати. Має лиш великі полонини, на котрих випасають ся вівці, цілком подібні до наших, лише хвости мають якісь иньші, грубі мов наші великі повісма. Коли вівця добре випасена, тоді сей хвіст грубіє і набирає багато товщу. Се має бути специялом взагалі орієнтальних народів. А я бриджусь бараниною.

— Ти не дуже, як бачу, любиш грецьку кухню? — сказав оноді Харбедіє добродушно усміхаючись.

— Справді бараниною я ніколи не одушевляв ся — відповів я йому. І від тої пори мені вже не дають ніколи баранини, навіть борщ варять для мене осібно, так, по нашому — я навчив їх — бо грецький неможливий до їди. Впречім Надя памятає про мене, вона рада-б мені неба прихилити.

Найприємніші для мене прогульки по лісах. Домашні вчать мене всяких своїх знаків, на випадок, коли-б зблудив. Буває і так, що довше забавлюсь, то Надя виходить із рушницею на знайомий уже добре мені горбок і стріляє два рази раз-по-разу, аби я міг швидко з'орієнтувати ся.

Звідти бачу пишну гору, велику, зелену гору, якої шпиль цілком голий, скалистий. Мушу там колись вибрати ся і глянути звідтам на море та околицю. Мусить там бути чудовий вид. Завтра рано вибираюсь у дорогу, рішучо вибираюсь.

Ще не можу прийти до себе, не можу охолонти по тім, що зайшло вчера. Сей один день заплатив мені по королівськи за всі тижні перебутого щастя в домі Харбадієго. Ще й доси мені здаєть ся, що се просто сон, ніщо більше, лише звичайний сон. Ані через думку мені ніколи не майнуло, що я здиблюсь коли з Вірою.

Вчера ранісько вибрав ся я у ліс, хотів видрапати ся на оту гору. Зайшов однак в такі гарні околиці, що й очей не хотілось від них відривати. Десь коло полудня на-

гадав я собі, що вже давно був час вертати домів на обід. Вернув, але зблудив, не трафив на ті стежки, якими я сюди зайшов. Сонце звернуло вже з полудня, а я ще шукав дороги. В кінці бачучи, що я щораз гірше плутаюсь у тім лабіринті гір та пагірків, — рішився передовсім продертись до берега моря, а звідтам уже скорше трафлю домів. Ідучи отак лісами та густими корчами, дійшов я справді до морського берега, але тут натрафив на нове нещастє. Коло якоїсь гарної і відокремленої віллі, яких можна тут багато здібати на побережю Чорного моря, натрафив я на цілу купу злючих собак, що просто могли чоловіка роздерти, коли-б не мав при собі якого острого оружя. Я кидав їм паляницю, але се ніщо не могло. Тоді я зняв із рамени рушницю і першого кудлая, що сьміло міг із вовком поміряти ся, положив трупом на місці. Прочі-ж собаки побачивши, що я не жартую, порозбігали ся поховавшись по корчах і звідти вже підгавкували. В тім скрикнули бічні дверцята від головної брами і я побачив перед собою — Віру. Вона в першій хвилі остовпіла, а й мені не багато бракувало, а був би перехрестив ся.

— Боже! — скрикнула відтак плеснувши в долоні — яке щастє! що за гості!... Що ви тут робите? тут, на далекім Кавказі?... Я просто не вірю собі! — і почала протирати очи, як коли-б справді не була певна, чи не снить ся їй що. Я оповідав їй, що приїхав сюди шукати щастя і сказав навіть, де перебуваю. Просив, аби мені вказала дорогу до купця Харбадіє. Дивна річ, що про свої останні пригоди не згадував я ні словечком..

Коли я однак вимовив слово — Харбадіє, Віра задрожала, немов би собі щось пригадала...

— Ви знаєте його? — спитав я.

— Ні.. я його справді не знаю... чула лише, що у него є якийсь молодий Росіянин, якого він виратував із морських филь... так тут нам говорили...

— Тим „молодим Росіянином“ є ніхто иньший, лиш...

— Ви — докінчила за мене Віра збліднувши. — А я про вас думала, щось мені серце немов таки виразно говорило, що то ви були... Боже! що ви перебули! Я те-

пер ціла дрожу ще на саму думку про ваше нещастє!... Але прошу до покою...

І ми пішли до сальону. Перший на моє повитанє вийшов не молодий уже пенсіонований генерал, чоловік з дуже лагідним лицем і очима, які від разу вневняли мене, що у него і серце таке добре і лагідне.

— Граф Николай Ігнатієвич Дашков — Роман Луневич — рекомендувала Віра.

— Дуже мені приємно, що преці бачу вас! — говорив Дашков, стискаючи щиро мою руку. — Я дуже... дуже рад... Віра Павловна описала нам вас цілого... Ми знаємо вже вас цілком добре, знаємо навіть ваші привички і треба було справді щастя, аби бачити вас таки живого... Прощу сідати!...

Віра спустила в низ очі, видно було, що троха соромила ся. Відповівши графови звичайною фразою, яку кождий чоловік із претенсією до інтелігенції повинен у таких випадках мати на поготові, я звернув ся до Віри з запитом: що чувати коло неї, як живеть ся на Кавказі?... Граф хотів вийти, але вона задержала його рухом, таким сальоновим рухом, що я просто не пізнав її.

— Прощу нас не оставляти, графе, між нами нема иньшої тайни, крім сеї, яку я вам і сама оповіла... Отсе саме той чоловік, що мене задержав над саміським берегом пропасти, той одинокий чоловік, що зумів пошанувати у мині женщину, зрозуміти моє страшне положенє, і ділячись зі мною останнім шматочком хліба, уратував мою честь... Се чоловік, якому я буду вдячна до гробової дошки, якого я ніколи-ніколи не викину з памяти, якого ..

— Лишіть, пані, похвальні гимни — сказав я нарочно перебиваючи її — для людей справді і більше заслужених. Я нічого незвичайного не вчинив, крім сего, що вчинив би кождий чесний чоловік на моім місці...

— Позвольте, панство — сказав видно зворушений граф — що і я — коли вже так сталось — вмішаюсь в діло. Ви, гаспадін Роман Ігнатієвич, справді заслужили на всяку похвалу, бо лиш чоловік високоблагородний, лиш джентельмен так поступає і я щасливий, що можу і сам

те повторити вам в очі... Ви-ж, Віра Павловна, маєте повну причину цінити сего чоловіка, як справдішню рідкість, але по моїй думці, ви й варті того, аби вас підняти і шанувати, ви гідні кожного благородного пориву. Чесноти вашої душі і серця — се теж справдішня рідкість у нинішніх женщин; вони відбивають ся вже виразно і на моїх дітях, які я повірив вашій опіці.

Війшла і пані дому з двома донечками, тип великоруської аристократки, женщина тиха і схорована — через те мабуть вони і на Кавказ перенесли ся.

Подали чай і папіроси. Віра дивилась на мене і тихо зітхала, врешті запропонувала заспівати що.

— Ви не знаєте, графе, як пан Роман чудово співає? — сказала вона немов нарочно на те, аби граф просив мене співати.

— А коли так — додав сей останній — то Роман Ігнатієвич не відмовить нам сеї приємности... А я так люблю музику...

— О, і я люблю... ми цілим домом за музикою гинемо — промовила і графиня, а з її очей видно було, що говорила правду.

Ми пішли обоє з Вірою до цяніна. Я заспівав кілька українських думок, а на закінчене Лермонтова: „Выхожу одинъ я на дорогу“. Усі були одушевлені, не дали мені віддиху.

— Ви справдішній артист! чудово, чудово співаєте! — повторяли заєдно, а що вже Віра, то просто не мала слів похвали.

— Ви Українець? — питав граф.

— Так — кажу — і горджу ся тим.

— Ви справді можете гордитись собою, не лиш як Українець, а взагалі як чоловік.

Мене хотіли конче задержати на вечерю, та була вже пізна пора, я вимовив ся, що там мене ждуть і певно занепокоєні такою довгою неприсутністю. Віра була дуже ущасливлена, взяла се як ворожбу нашого взаїмного щастя... Бідна Віра, вона таки мене не забула... думає про себе і про мене, про наше „взаїмне щастє“...

На подвірю ждав уже на мене провідник із конем. Попрощавшись зі всіми щиро я поїхав додів, обіцяючи від часу до часу заглянути до них. Віра стояла на скрутї дороги і довго-довго проводила мене зором, а певно і серцем, аж поки я не зник у гущавинах лісів.

— А ми так гризли ся, так журили ся, шукали тебе по лісах — говорила з докором Надіночка — думали, що ти де зблудив або зьвірі тебе роздерли... Я вислала кількох слуг, щоби тебе шукали... Пожди, я дам їм знак, що ти дома!... — І вибігла з рушницею на горбок, стрілила три рази, а відтак вернувши сказала: — Тепер вони вже будуть спокійні, вернуть до дому.

— Спокійні? — кажу. — Невже й їм залежить що на моїм житю?

— Так, і їм залежить, може навіть більше, ніж ти припускаеш — відповіла Надя таким тоном, як коли-б хотїла сказати: — Ой, небоже! ти навіть не знаєш, яке щастє чекає тебе! лиш шануй ся!

От і нехай же мені хто скаже, що я не щасливий чоловік!... Справді, аж сьвіта не бачу!...

XXIII.

Я помалу став щоденним гостем графів. Ходжу там без ніякої вправді ціли, то значить ся, просто відбуваю панщину — але — тьфу!... Мене просить не лиш Віра, але і графи самі; вони так до мене привикли, що не можуть зрозуміти, як міг би я один день забути про них. А мені страшенно навкучилось! Віра мене щось непокоїть, вона став нераз такою дивною, що я боюсь, аби коли... Особливо любить ходити берегами моря і каже, що коли її заведе й те, що саме тепер носить у серці — вона спробує теж морської купелї, лиш обіцяє собі инакше сю річ урядити, як колись я...

Віра заздрїєна о мене, догадуєть ся, що і Надя не відчужуєть ся від мене і тому мабуть вона така завше розсіяна. Каже виразно: — Вам гарна Грузинка впала в око... Я се знаю і... бачу...

Цікава річ, як вона се бачить?... Надя палка знов, палка... Господи! Коли говірка йде про любов — то вона так і горить ціла, в її серці страшний вогонь... Гірка година того, хто полюбивши її — зрадив би відтак!... Таке-ж то воно!... А хто-ж в тім випадку мав би упасти жертвою, як не я? Хто міг би її зрадити, як не я?... Справді, положенє моє дуже незавидне. Вона любить мене, маю на се ясні докази. Однак до чого я дійду люблячи її? Чи не ліпше було-б сказати їй відразу всю правду, нехай би собі не завертала голови нічим... Адже шлюб ніякого не візьмемо, бо як? куди? по якому? Се просто неможливе... Коби так дістати з дому вістку, що Боґуміла задерла ноги — ну, тоді... тоді... може... Ет, що там жєнячка! найглупіша річ на сьвітї!... Я — і жєнячка!... На що калїці жінки? Усякі калїки — усе одно, моральні, чи фізичні — повинні те зрозуміти, що для них нема місця на сьвітї, вони повинні самі його опустити. Сьвіт не потребує ані калїк, ані взагалї жєбраків, хиба одних пролетарів.. о, тих йому доконче потрібно... Очевидно, сьвітом називаю я людей богатих, щасливих... ну, а сучасні пролетарі чєй не можуть сказати, що вони щасливі, або хоч скажїм, зглядно вдоволені... Я-ж — рішучо моральний калїка — ergo, ноги на плечі — і вїо!... Куди? — Господи, хиба нема для мене місця?... Е! чоловік не знає просто, що з собою зробити, який рїд смерти вибрати... Є де подїти ся, та тільки між людьми нема для мене місця, вони відлучили мене мов ту вівцю, відбракували без пардону кажучи: марш! здихай!

Поки що — ще час, ніяке небезпеченство ще не грозить, можу собі ще вжити сон амоге! Адже маю тут дві жєнщині, обидві мене люблять і я обидвох люблю... так, бо і Віра теж гарна цьвітка і її варто любити, варто побавити ся нею!... Так таки зроблю. Іншого виходу нема для мене... Справді щасливим не буду ніколи... ніколи... А не маючи на се надїї — не варто жити, рішучо не варто! Впрочїм, коли не-тогда — кінець менї мусить прийти. Не вдало ся в Одесї — вдасть ся на Кавказї, але перше треба визискати добре okazji, бо друга така мабуть уже не лучить ся...

А та Надя, та Надя!... Гей, дівчина-ж бо — як милий дух! За годинку життя з нею варто дати десять літ, а такого, як моє — то й цілу сотку!... І дам їй моє життя, ей, дам! Не видержу, бо її краса мене осліплює, отуманює, просто вбиває мов обухом... Любити її плятонічною любовю — пусте! В таку любов не вірю, така любов просто не існує на світі. Лише скінчені йолопи уроїли собі щось у лобах, лише дураки вірять в такі небиліці... Я — ані думаю! Яка-ж врешті ціль плятонічної любови? Вічно думати про свого ангела, зітхати, зарошувати собі чоботи по місячних ночах — значить ся, просто блазнувати — от тобі плятонічна любов!... Пусте, і не для мене! Надя врешті, се дівчина, що має всі потрібні умови на — жінчину, а з того виходить таке, що не любити її усіми змислами, лиш деякими — було-б просто моральним переступством супроти природних законів... В кінці, до чорта! не зірву я сего пуплішка — то прийде другий, очевидно розумніший від мене — і зірве він. Чому-ж би не я мав бути тим розумнішим і тим хвилимовим щасливим, що упоїть ся солодощами її чару? Чому? хиба я не маю таких самих прав, як і иньші люде?... Нехай і так, що вони мене вилучили із свого товариства, то саме тому я повинен тепер їм кидати під ноги колоди, їм робити „несподіваночки“...

Ей, Надя, Надя! на що ти мене ратувала в недузї? Чому не подавила за горло — а був би не мав найменшого жалю до тебе. Лиш було кінджалом у серце — і я щасливий, збув ся-б усього раз на завше... А так, ти готова заплатити мені за все, дорого заплатити... тай не відкупиш уже того, що раз утратиш... ніколи!...

XXIV.

Ніч, пізна ніч, може вже й засвітає небавом — а я ще не сплю, навіть не клав ся до ліжка. Не можу спати. Крізь шибви вікон бачу бліде проміне місяця, що граєть ся з галузем дерев, немов би хотіло спломіць продерти ся, щоб освітити лісову пуцу. Море-ж лиш гойдаєть ся пома-

леньку, морщить мускули свого лица немов із гніву, що місяць не ясно його освічує, впрочім спокійне... В його нутрі теж спокій, усе спить, відпочиває, жде днини... Бачу і мою упривілейовану скалу, що звисає над самим морем. Ходжу там що дня, дуже люблю те місце, бодай чи не тому, що небезпечно... Чую взагалі якусь таємну глушу... І тут у моєму нутрі — порожнеча, така порожнеча, що аж ляк побирає... Так мені якось пусто, так глухо, так тісно zarazом, що мучу ся, дуже мучу ся. Волів би я вже який-такий біль, все-ж инакше.. бодай мав би — як люде кажуть — надію, що він колись скінчить ся, принаймь мав би чого виждати... А так — бр-р-р!... Западаю в якусь дивну сонність, сплїн, мозок щось зачинає не дописувати, так, як коли-б у передодень божевільства... Маю вражінє, що моїм мукам зближаєть ся швидко кінець... Ах, коли-б то, коли-б то!... Ніщо мене не бавить, навіть любов Наді... Її пестощі мене лише дражнять гірше, гірше мучать... Зачинаю всіх женщин судити на взір одної, першої-ліпшої, прикмети всіх цїджу крізь призму одної, першої-ліпшої, у всіх бачу одну й ту саму ціль, одно й те саме „щастє“, одну й ту саму похїть, вдачу... словом, у женщині бачу вже лиш — справді женщину, тіло, більш ніщо, тільки тіло!... Така сама смачна буде й Надя, якою була вчера Віра...

Бідна Віра!... Мені жаль її. Так мучила ся, так терпіла, поки я — як вона сказала — „дав їй пізнати крихітку щастя“... Вона щастєм називає звичайну консеквенцію любови... звичайну хвилю забутя, хвилюк простого, звїрачого одуру.

— Спасибі тобі, любий мій! — говорила горячковим, повним щастя голосом. — Спасибі за те, що дав мені пізнати крихітку щастя, навчив любити... Тепер можеш бути певний, що я тільки й жию, що з тобою...

А я не вмів їй нічого відповісти, не міг здобути ся на сяку-таку фразу... таке обридженє чув до себе, до неї і до всего. Вийшов з її кімнати більше руками, ніж ногами, більше силою волі і пошпортав просто до моря. Вода була доволі студена, а я не питаючи на те, скупав ся, навіть не жажнув ся, занурюючись з головою у воду.

Віра не виходила за мною як звичайно, була якась не така, як завше... Щось чую в повітрі, чую якусь драму, тільки не знаю її кінця. Догадуюсь, що одним із героїв сеї драми буду я.

Віра бачила нас оноді обоїх із Надіночкою. Ми сиділи під великим дубом і — обнимали ся. Віра їхала конем у товаристві слуги. На мій уклін кивнула головою, а рукою немов побажала щастя. Може вона тому була вчора така напрасна?... Адже я був би, здаєть ся, ніколи її таки перший не зачіпив!... Вона має якийсь плян, лиш я не вмію вгадати його... Її мусіло се подразнити, бо питала, як далеко зайшов я вже з Надінкою?...

Як далеко!... І далеко і ні! Ми сиділи; я оповідав їй щось, обяснював закони природи, а вона слухала, тупилась до мене, ласилась неначе та кіточка, мускаючи мене своїми чорними мов чабан локонами. Почувши перша близькі кроки Віри, вона висунулась легонько (була зворушена, розпалена) з моїх рук і дрожала мов листочок мімози... О, тоді я був би з охотою віддав їй моє жите!...

— Що робиш зі мною? — говорила вона. — Ти такий сьогодні страшний...

Чи страшний я був тоді справді — не знаю; знаю тільки те, що вона зовсім не мала причини того дня нарікати на Віру.

Страшно глупе жите!...

Коли-б мене хто спитав, що я тепер порабляю, то я-б йому ось як відповів: їм, пю і уприємнюю собі жите киданем камінчиків у море. Так є. Зараз по обіді виходжу над море і кидаю собі камінчиками, пускаю так зв. „бабки“. Чому ні? Є люде, що уприємнюють собі жите навіть скрипанем чобіт, хоч могли-б сміло держати слугу лиш на те, аби скрипав їм цілу божу днину приміром дверми. Як хто може, так по своїй мамі плаче. Дурнісінько споживаю божі дари, бо ніякої користі з мене нема, лиш заваджаю иньшим на сьвіті. Иноді здаєть ся мені, що нехай би мене і озолочено навіть, нехай би мені дано рай тут на землі, то я-б усе таки не чув ся ніколи вдоволеним, завше-б мені чогось бракувало. Просто не жию,

лиш мучу ся, кисну, розкладаюсь на атоми, як шмат стерва пригрітий горячими лучами сонця... догараю і недалекий уже час, а оті дрібні атоми розвіють ся, унесуть їх житєві бурі по всім усюдам, і з цілого мойого „я“ останеть ся — ціле ніщо, як коли-б мене й не було на сьвіті...

Коли-б можна жити хоч споминами!... Зразу жив я, бо мусїв, бо не здавав собі справи з нічого, так розказала природа і так мусїло бути; відтак жив я ідеалами; стративши їх, потїшав ся ще якийсь час надїєю на ліпше; коли-ж і надїї завели — я жив ще, от, просто з цікавості, що то далі буде!... Сьгодні я вже й не цікавий на ніщо, знаю з гори, що все, що лиш наступить, не вдовольт мене, не дасть ніякої підстави до дальшого істнуваня... Сьгодні навіть споминами не можу пхати вперед тачки житя, бо їх ниточка випряла ся вже і ні один ясний промінь не осьвітить уже моєї сїрої, клятої долї... Порожнеча, страшна порожнеча... Моє теперїшне істнуванє таке мляве, таке лїново-томляне, що, коли вдивлюсь в него глубше — мороз переходить поза шкіру...

Коли-б я хотїв ще доконче який рік помучити ся, то мусїв би шукати вражїнь, просто авантур, бо лиш тим способом міг би ще істнувати. Волю вже терпіня, бурі, громи, тоді я ще хвилями запалююсь і маю силу імпонувати... Монотонїя всяка, хоч би й найпоетичнїйша монотонїя — нудить мене, вбиває... І море засмерділо ся-б, коли-б не мало в собі соли, велику многоту животин і коли-б не рухали ним вітри. Спокій рішучо вже не для мене, він одурює мене, оглуплює, просто так і попихає у якусь страшну пропасть, вижолоблену формованєм бутя земських сотворїнь.

А всеж таки, коли погадаю, що я міг мати все, міг здобути все, що лиш до щастя потрібне, міг жити щасливий, як багато иньших людей, що я просто міг бути тим, чим і повинен був, а що менї було природою призначене, і тільки людська захланнїсть, брудний еґоїзм виперли мене з колїї — то почуваю в рештках тканок серця невимовний біль, що пече гірше вогню, коле гірше кольки, біль, який Гайне назвав би „болем зуба в серці“; тоді я хотїв би мати силу тисячі Самсонів, аби потрясти основами суспільної будови, розвалити, в кусні розтрясти

і розсипати сей велитенський вівтар золотого телця, оту справдішню вежу вавилонську, змести, стерти з лица землі отих модерних канібалів, що між иньшими пожерли і моє моральне я, лишаючи лише кістяк, голий, безбарвний і безформний кістяк... а з ними й сам хотів би я згинуть, зникнути, або нічим розсипатись у отій нірвані... Бо жаль, великий жаль чоловікови, коли подумає, що тїнь смерти наступає йому на п'яти і він мусить гинуть, не лишивши по собі нічого гідного доброго спомину, не лишивши світови навіть „правно признаного“ наслідника, який би помітив кривди свого батька...

Га, дарма, головою муру не пробю, з п'яного хвоста не виплету решета... Така моя доленька...

Дурному вічна пам'ять... Очевидно маю тут на думці знов таки себе самого. Бо можна-ж назвати розумним чоловіком того, хто кидаєть ся до сякого-такого світелця, мов та муха в пізній осені до лампи, шукаючи гробу на зиму; чоловіка, що в погоні за отріпками щастя, за тими — як каже Німець — „Galoschen des Glückes“ — стрягне щораз глибоше в bagno моральної гнилі, знаючи, що тут рішучо знайде гріб для себе? Можна-ж назвати розумним чоловіка, що шукаючи нарочно гробу, причиняє собі й иньшим щораз більше клопотів та гризоти?... Ні! Хочеш ломити карк — роби-ж се зараз, не напастуй нікого, не завдавай болю хоч тим, що тобі добре робили, принайменше тільки доброї пам'ятки лиши по собі! В кінці оті перегови за отріпками щастя не допровадять до нічого путнього, бо я вже навіть справдішнього, значить ся, повного щастя не вмів би оцінити і зрозуміти. По що гонити за марами? по що бити собою о тверді мури, мовляв, „невмолимого ніщо“? по що смалити собі рештки крильних пишків і так уже завмираючої фантазії до світла етеричного метеора? по що, коли сяк чи так, я вже засуджений на смерть?... Се мені ніщо не допоможе, не дасть ані крихітки вдоволення... Усе, чого-б я не шукав ще для себе — безпредметне, навіть моє розумоване. Нудить мене все, дражнить, ятрить, гнете мов боляк. Я хотів би мої власні гадки змусити до штрайку!... Бо й чого-ж я ще

заваджаю? чого очікую від життя? що воно мені може ще дати?... Крім того, що тепер маю — ніщо більше... Чоловік глупий, скінчено глупий, все ще чогось надіється, пускає від часу до часу віжки думці, хотів би злетіти десь в якусь зачаровану країну мрій, улуди, хотів би упити ся — тим „ніщо“ — а думка, уперта мов та муха, заєдно так вертає на своє давнє місце і мучить зболілий мозок нагєю правдою: мрій не мрій — а виходу иньшого для тебе нема, окрім — смерти.

Ей, Романе! чи не заведуть тебе оті твої розумованя, те очікуване „чогось“ до дому божевільних?... Стережись, бо ще лиш того тобі треба, аби в кінці став ся посьміховищем таких, що може тільки того й бажають...

XXV.

Ні, так довше бути не може. Харбедіє держить мене вже три місяці і я не знаю властиво, на який лад. Їм як бик, пю як губка, курю як Турок — а на те все рішучо не заслугою. Він такий для мене ласкавий, такий якийсь упереджаючо ввічливий, що мені те вже боком вилазить. Оноді приміром упало моє цигаретко на землю, а він швидко зігнув ся і подав мені з такою галантерією, як молодець панночці; мені соромно стало. Так само при обіді, чи вечері — завше уважає, аби вперед я був за-спокосний. Цілком не розумію мого положеня, ані оточеня. Їх патріярхальне жите мені і подобаєть ся і гніває иноді.

— Романе! може маєш охоту переїхати ся до Сухум-Кале? Романе, може хочеш побачити Феодозію? Романе, може побачиш Новий Афон? — завше щось вишукає, завше памятає про мене, хотів би, аби я не нудив ся. А тим часом я — так йому відплачуюсь... Ні, рішучо мушу з ним поговорити!... Троха за багато ласки, аби опісля не зажадав рахунку... А що тоді?...

Ота Надя — то справдішній чортик, але чортик в ангельськім тілі, за якого можна жите пожертвувати, а перед

тим ще голову втратити. Я ще не бачив такої пристрасної дівчини!... Подарувала мені сьогодні рано прегарний кінджал.

— Се від мене на спомин, — сказала подаючи його. — В хвилі однак, коли мене зрадиш, утопиш його в своєму серці! — При тім очи її горіли мов алмази, а мені мороз пішов поза шкіру. Що то буде, коли вона довідається про мої зносини з Вірою? А я якось не можу здобутись на стільки відваги, аби раз з одною або з другою зірвати... Очевидно, найліпше було-б обидві лишити в спокою їх власній судьбі... Коли-б тільки швидко приїхав Харбедіє... Подякую йому „за хліб, за сіль“ — і в ноги!

В ноги?... Куди? за чим? по що? Се значило-б, що я властиво всего на світі бою ся, бою ся навіть борби, навіть терпінь, про які ще не так давно говорив я, мов то вони доконче потрібні до мого дальшого існування. Я відай знов себе дурю, а мою ніби-філософію будую на иньших що дня софізмах.

І не вирід же я?...

„Bez pragnień jutra, bez wspomnień wczora,
Z pozorem ruchu i blasku,
Wlecze się istność złamana i chora,
Niby karawan po piasku“.

Оті слова передчасно згаслого польського поета Венгерського запрятують мій мозок ціліський нинішній день; від самого раня і доси повторяю їх без перестанку і чим довше їх собі відчитую, тим гарнійшими і тим глибшими видають ся мені.

Справді, так написати міг лиш чоловік великий, гений, але при тім дуже а дуже нещасливий. В кількох словах сказав просто неможливо багато, змалював одиницю, яка ломить ся під напором нещастя. Се-ж страшно! Без бажань на будуче, без споминів минувших, а істніне, зломане, хоре, удаючи ледво рух і блиск, волочить ся немов караван по піску. Адже караван звичайно посувається ся звільна, а що доперва по піску!... Бр-р-р! мені волосє їжить ся, я боготворю автора сего чотирівірша;

він міг більше нічого не написати, а се одно вистарчає і запевнить йому безсмертність. Кілько я не читав поетів, а нікотрий так мені не заімпував, нікотрий не висказав чотировіршом стілько, що Венгерський і нікотрий так не промовив мені до душі, як він. Пишучи оті слова він немов знав, що їх буде колись читати Роман Луневич.

Правда, що я байдужу собі власне жите до абсурдів; правда, що иньшого виходу окрім смерти нині нема для мене, бо я став ся абсолютно неможливим; правда й те, що я особливо останніми часами твердо вірив, що нічого на сьвітї лекшого над самовбійство. А тим часом я переконую ся, що власне противно, нема нічого страшнійшого над смерть, очевидно для такої одиниці, що жите розуміє і що смерть розуміє. Я був певний, що умру зо сьміхом на устах, з погордою для житя, а тим часом бачу, що чоловік ніколи не може бути певним того, про що говорить і думає. Найпевнійше — як хтось сказав — є те, що несподіване.

Добре то воно призвичаюватись звільна до смерти, але нескінчено ліпше було-б умерти несподівано. Аж тепер я пізнаю, який великий абсурд голосить християнська церков, яка каже нам просити Бога, аби охоронив нас „от наглої а несподіваної смерти“. Не знаю, як для кого, а для мене — і думаю, що багато людей згодились би у тім зі мною — нагла і несподівана смерть, се-ж чисте і абсолютне добродійство, се була-б ласка хіба найбільша, яка взагалі може досягнути мислячу людину. Покласти ся до ліжка вечером, спокійно накрити ся і рано не встати більше. Чи-ж може бути щось ліпшого для розумної людини? чи-ж се не одиноке і найвисше для неї добродійство?

Вправді доволі часто лучають ся самовбійства, а наші писателі просто не мають для них слів похвали і подиву, що, мовляв, з таким героїзмом, з такою погордою для житя прикладали собі револьверову люфку до скрані, або кидались через вікно з третього поверха на землю... Однак се не було ніщо иньше, лиш звичайна горячка. Чоловік при здоровім розумі, при здорових змислах, словом, чоловік нормальний, привиклий до мисленя — ніколи не приложить

руки до своєї смерті. Смерть — се найстрашніша річ зі всего. Не маю тут на думці релігійних фанатиків, яких рішучо уважаю людьми недужими, аномальними.

Бувають хвилі, коли чуюсь страшенно нещасливим, подразненим, коли терплю так, що мірка терпливості переповнюється — тоді я стаюсь теж аномальний і тоді я легко розстав би ся із сьвітом, тому, що чоловік не в силі розумно мислити, не може аналізувати; мене тоді опановує шал, проста горячка, а в тім випадку дуже легко сповнити самовбійство. Коли одначе успокоюсь — не маю до сего відваги, хоч знаю, що се мій одинокий вихід. Замість умирати, радше тоді роздумую над собою і над тим словом: смерть, і доходжу завше до одного і того самого висновку, власне, що чоловіка не можна було тяжше і страшніше покарати, як давши йому сьвідомість життя і смерті. Новини певно не скажу, однак годі не повторити, що чоловік тим щасливіший, чим дурніший. Моїм найбільшим нещастем було і є — мій розум, і як колись я кепкував собі і сьміяв ся, ба, навіть соромив ся дурніших від себе — так сьогодні задрощу глупоти псам, водам, ослам, птахам... Маю те переконанє, що кожда робуча і відбираюча батоги конина нескінчено щасливіша від мене, бо хоч терпить, а терпить без сумніву, то все-ж таки бодай не журить ся, не гризеть ся тим, що вона згине, лишаючи такий гарний сьвіт; щасливіша, бо не розуміє жалю, не розуміє життя і смерті, бо не вміє глибоше мислити.

З сего ясно виходить, що найнесправедливіше із всіх животин на земській кулі покривджені люде, на них просто поповнено найпотворніший злочин і коли теолоґи не змодернізують релігійні доґми, не приноровлять їх до духа часу, або якось не пообвивають їх у реальніші і культурніші шмати, то людськість швидко перейде над ними до дневного порядку!...

Виходжу, як давніше, на мою упривілейовану скалу, на сам її шпиль. Звідти заглядаю за Вірою. Вона вилазить на другу, подібну до моєї, сусідку, які ділить лише гірський потік. Дивна річ, від двох днів не бачу її, не бачу Віри...

Їхати до неї, відвідати її — просто не маю охоти, хоч чую, що повинен би се вчинити. Адже вона мене так любить..

Сьмішно мені, дуже сьмішно... Зачинаю себе таки на правду не розуміти. Ціла справа, замість прояснювати ся — затемнюєть ся щораз гірше і путаєть ся, а я — ідіотію...

Може то й добре буде!...

Чудо! Справді велике чудо, я перший раз у житю остав чесним чоловіком.

Я мав у руках її, гарну Надіночку, я голубив оту чарівну цвіточку, тулив до свого лона, цілував, пестив і — не зірвав.

Я був в дивнім настрою. Згадав рідний край, рідне село і рідню, і примкнувши очи мріяв про них. Жаль мені їх усіх стало, хотіло ся їх побачити, в останне попрощатись із ними... Я довго лежав на отоманці, думав і сплав. В тім несподівано увійшла Надя.

— Пробіг! — сказала вона стрівожена — ти плачеш?... Що з тобою?

— Ні — відповів я цілком байдужно — дим із тютюну зайшов мені до очей.

— Не ошукаєш ти Наді, вона знає і догадуєть ся, що ти маєш щось важкого на серці. Такий чудовий день, а ти його пересидів у хаті. Се-ж проти твоєї привички! — і нахилившись ближше до мене і взявши мене за руку, стала просити: — Скажи, Ромчику, що з тобою? чи не болить тебе що? чи не долягає яка жура?... Висповідай ся передо мною, а полекшає. Надя тебе любить, о, так горячо любить... — Її очи горіли справді мов алмази, виски трясли ся, вона ціла горіла.

Я гадав, що одурію; мукам не було кінця. Мені жаль було сего чудового пуплішка. Серце рвалоь, кров града в жилах, звичайно по давньому, а я завше тряс ся мов від лихорадки на вид гарної жєнщини, особливо в хвилі, коли чув її горячий віддих, теплоту її ніжного тіла, коли електрична струя прошибала мене й її... Не дивниця, що і при Наді я розігрів ся, о, дуже розігрів ся. Я вже

острив кіхті, скалив зуби мов той кровожерний тигр і лагодив ся одним скоком на мою жертву. А вона так ласила ся, так мускала моє лице чорними кучериками, що мене ще гірше дразнило і запалювало.

— Скажи, Романе, чи і ти мене так любиш, як я тебе?

— Годі, Надіночко, не муч мене такими питаннями. Адже знаєш сама, що ти богата панна, а я — приبلуда, знайда, я — слуга...

— Не говори так! Хиба не знаєш, що ми тебе любимо так як рідного? Хиба ти не знаєш, що мій тато тебе не думає пустити від себе? Хиба ти не бачиш, що я... що... я... люблю тебе так, як оті гарні гори, як оте ясне сонічко, як оте голубе небо, як сте море... що я... без тебе не годна жити, як риба без водиці, як пташина без воздуха...

— Перестань, Надю! — скрикнув я силкуючись на усьміх. — Я... вірю тобі, вірю в твою любов, вірю в моє щастє, але...

— Яке „але“?

— Мені не вільно бути щасливим, бо я... жонатий... я вирід, якого сотворено на світ мабуть тільки на те, аби не переставав ніколи мучити ся... О, Надю моя, цвіточко дорога, зірко ясна — ти не знаєш, який я глибоко нещасливий, як страшно, як безмежно страшно терплю я!...

Надя склонила свою ніжну головку на мою грудь, тулилась до самого серця і плакала. Я бачив її тяжку муку, бо трясла ся ціла, нею щось немов підкидало, вона суятила ся, гласкала мене, обтирала заплакані очи о мою бороду, цілувала вуса, кождий волосок з осібна цілувала, заєдно проговорюючи: — Се нічого, се нам не перешкаджає бути щасливими, хоч нині, хоч один день, одну хвилинку, а там... дій ся божа воля! Ти мене побідив, зломав, ти мене зробив тим, чим і бачиш... Аж ти мене зігнув і поконав, хоч уже стілько молоденьких і гарних молодців старались про мою любов!... А врешті... ні, я не вірю, ти вольний, ти мене також любиш! Правда, Ромчику, ти хотів лиш пожартувати, помучити мене троха?... Правда, що так?...

— Надю! — відповів я їй цілком поважно. — Кле-
нись на мою честь, що я жонатий і... не люблю тебе...

Вона зірвалась мов дика кізка, але в її очах горів
вогнь обидженої львиці, а я — ах, трохи не встїк ся
з гнїву на себе самого. Я докоряв собі, чому не скористав
із нагоди, чому не зірвав отсего райського пуплїшка. Я хо-
тів уже піднятись із отоманки, впасти перед нею на ко-
ліна і просячи прощення — пірвати її в свої обійми, ці-
лувати до крови, до кости, висати з неї все жите, всю
її красу, впити ся тим чаром до безміру, до шалу — та
не було вже часу.

— Не любиш мене! — прошептала протяжно, а від-
так поправивши помаргані льочки, закінчила швидко і рі-
шучо: — Ти грав із вогнем і забув, що Грузинка в лю-
бови жартів не знає! Ми ще побачимось — прощай! —
і вибігла швидко з хати, а я почув у тій хвилі, що і для
мене нема тут уже більше місця.

Я вилетїв на двір як шалений, на нікого не зважав,
нічого не бачив, лиш гнав, гнав... просто дорогою, просто
перед себе.

На дорозі здивав я знаного мені Абхазця, служачого
Віри. Подав мені лист від неї. Ось що вона писала:

„Мій найдорожший!

„Прости мені бідній, нещасливій, що по тім, що між
нами зайшло — сьмію тебе непокоїти моїм писанем. Але
бач, я була-б і не вмерла спокійно, не попрощавшись
із тобою. Так, я мушу вмирати, бо для мене нема місця
на тім земськїм мори, бо я нещасливою вродилась. Твоє
серце заняте гарною Грузинкою, а я не можу на се ди-
витись рівнодушно і вмираю, цілком добровільно і спо-
кійно. Знаю, що ти, мій дорогий соколе, пережиєш легко
мою смерть, бо ти спльнійший від мене... впрочім, що тебе
може обходити доля такої як я жєнщини, що одною
ногою стояла вже над берегом бездонної пропасти і лише
завдяки тобі завчасу вицофала ся. Я чую цілим серцем
і душею, чую мою нищету, але рівночасно чуюсь безмежно
щасливою, що ти, найдорожший, не згордїв упавшою, ти
не відлучив від себе проклятого вирода, а дав єси мені
пізнати справдішне щастє. Нехай і так, що оте щастє

було мені вже з гори призначене лиш на одну мить, то я тобі і за него нескінчено вдячна. Під впливом безнастанних і несправедливих докорів мого бувшого мужа — я справді почала в кінці сама шукати того, про що мене невинно посуджувано; я шукала любови, чистого і теплого серця. Але всі ті, яких я бачила, всі мужчини — бажали виключно лише мого тіла, всі видались мені негідними, брудними egoїстами. Ти одинокий благородний чоловік, якого я в моєму життю спіткала, ти одинокий, якого я цілою силою першого чуття полюбила і одинокий, якому я добровільно піддала ся. Не хочу бути тобі на заваді, не хочу, аби бодай тїнь моєї особи стояла тобі на перешкодї до щастя — і тому вмираю, вмираю, бо люблю тебе безконечно. Нехай Бог хоронить тебе від усяких мук та терпїнь, нехай осолодить тобі бодай тепер оте твоє хиба терпїнем богате жите і нехай дарує нам наші грїхи. В останній хвилиночці жита буду Його молити, аби тебе благословив і стерїг від смутку й від нещастя. Прощай, мій свїте чарівний, прощай, мій соколе любий! Спасибі тобі за сю одиноку і найкрасшу хвилю мого жита: за дрібку любови, за дрібку щастя — спасибі сердечне! Прощай на віки! Твоя — Віра⁴.

Перечитавши сей лист, я одубїв і онїмїв. У голові нічого не чув, лиш шум і шум, як у смерековім лїсі в часї бурї, хоч тоді була доволї гарна погода.

Не знаю вже, як і коли я опинив ся на самім шпилеві моєї скали і сїв на грубїй гилїці звичайної деревини. Передо мною видїло Чорне море, якого фїлї гойдали ся ударяючи о поблизькі скалисті береги, то ховаючись під мою упривїлейовану скалою. Я дивив ся в ту далеку синю далечїнь, хотїв щось мислити, хотїв собі здати справу з останнїх подїй, та розум справді відмовляв послуху.

В тїм чую, як раптом шпиль скали, на якїй я сидїв, звільна усуваєть ся разом зі мною. Я почув, що лечу в страшну морську прснасть і зрозумїв, що момент — і я разом зі скалою росиплюсь на дрібні кусні. В минї пробудилось раптом чуте самоохорони.

Як же се! гинути так марно, такою глупою смертю? Адже життя моє належить виключно до мене; хто мені його дав, то дав на необмежену власність, я його пан, властитель і можу ним розпоряджатись по власній волі... До мене, до мого життя не має ніхто права окрім мене; можу з ним зробити, що лиш мені захочеться. А й згину не тоді, коли схоче фатум, лиш тоді, коли мені прийде на се фантазія!... І я падаючи вже в одній секунді, ментально відзискав притомність духа, пізнав, що буду падати, а може таки пересуватись по пригусті корчі якоїсь липини, чи грабини, що на перекір природі в звичайнім скалистім вижолобленю хотіла колись вирости на високе дерево. Не надумуючись довго, я скочив туди і зловившись руками густого прута задержався, і хоч кров із рук лила ся, шкіра з пальців позсувала ся — я все таки не пустив ся.

Шпиль скали упав із нечуваним лускотом у морську глибину; вода розприсла ся на всі боки, аж до мене дістала ся, значить ся, яких 20—30 сажнів у гору. При помочи дарованого мені Надіночкою кінджала я швидко видрапав ся на гору, в безпечне місце. Вода ще кітлувала ся, ще пінилася, немов із пересердя на мене за те, що причинив їй клопоту.

За хвилю під сусідною скалою задунав другий, але значно слабший лускіт. Я глянув туди і в голові мені защеміло, закололо немов острою, довгою шпилькою. То Віра з висоти шпиля своєї скали кинулась у морські філі.

Я став кричати: Віро! Віро! Віро! — просто як скажений, як шалений, дивним і страшним голосом, таким, що й сам його налякав ся — та дарма... мені відповів лише відгомін поближких гір лісів: „іро! іро! іро!...“ Як коли-б глушив ся з мене та з мого терпіння, як коли-б цілий Кавказ хотів мені в останнє допекти до живого.

„Іро! іро! іро!...“

Сумно на світі, так прикро, що мені брак слів, аби все те змалювати докладно. Небо затягнене оловяними хмарами, вітер гуде і силе дрібним але густим дощем. Сумно на світі, так як у могому серці...

Вже два дні не сплю, два дні не їм і не пю, навіть не курю і не чую найменшої до сего потреби. Ходжу як тіло без душі, цілком безцільно, а ні то лежу, але теж безцільно... сон не чіпаєть ся моїх повік, думки відлетіли від мене... моє істніне волочеть ся справді „мов караван по піску“. Бр-р-р!... Страшно як ніколи!...

Старий Харбедіє вже повернув із дороги. Я бачив його пароход. Відай шукає мене, бо чути було кілька разів стріли в ріжних місцях лісів. До него не йду вже і не піду!...

Рішучо не піду!... Анї до него, анї ніде не піду...

Врешті — куди? до кого? по що і за чим?... Аби знов терпіти?... О, сего вже не буде! Вирід доста вже нажив ся, доста натішив ся житем, щастем, доста натерпів ся... він тепер уже втомлений житем, так змучений, що годі йти дальше в бій!...

О, так, вирід утомив ся, дуже втомив ся... Йому-ж вправді час у дорогу... але до... Віри!...

Віро! Віро! йду до тебе, чуєш?... Іду за тобою!... Твій найдорожший соколик любить тебе і йде за тобою... Віро! за тобою!...

Між духовними батьками.

Нарис

Антини Бонти.

Загуркали стільці. Гості повставали. Хто шептав молитву, а хто так перехрестився і виходив із-за стола, щоб подякувати хозяйнові за поминальний обід. Хозяїн о. Петро й собі почав хрестити ся, але глянувши, що не всі чарки на столі порожні, промовив звернувши ся до гостей: „Панове! випийте-ж бо до сухого! Царство небесне покійнику!“ Майже всі знов потягли ся до стола. Отець Тома, сивий але ще міцний батько, узяв свою недопиту чарку і перехрестивши ся з почутем сказав: „Дай же Боже покійному о. Степану, щоб його звано було на сьвяту вечеру зо сьвятими, як не схотів він вечеряти сей раз з нами... та зі своїм зятем сиротою. Пером йому рідна земля, а посеред нас вічна пам'ять!...“ Усім пройшло по душі сумне вражінє від такої простої та щирої промови. Обгорнули душу важкі думи про хитке людське життя, про невеселу долю попа вдівця... Та думати і сумувати було ніколи, бо далі всі стали приступати до хозяїна з подякою за обід. Між иньшими і я подякував бідному вдівцеві та й на той раз примітив, що розкішні кучеряві коси його спадали на обличє штучно — ними він ховав від людей сердечню тугу, що виступила на його натовлених неспанєм очах сльозами... Всі догадались, що треба перевести мову на веселійші речі... Приїзжий здалека брат покійної жінки хозяїна, о. Семен Іванович і його дружина — ще

зовсім не стара матушка — стали запрошати гостей у гостинну. Молодші пішли, а я та ще скількоро батюшок за-тримались у другій за їдальню кімнаті.

О. Миколай з Алексіївки, молодий, чорнявий, високий батько, продовжуючи свою розмову про часописі передплачувані ним на 1901 р. почав хвалити Скаррона, що додасть ся до „Вістника чужосторонньої літератури“ та розказувати деякі його гумористичні оповідання. Помаленьку всі стали прислухуватись до його безжурної розмови і навіть о. Мартирій, що за обідом із великим на-тхненєм викладав про чудеса явлені в житю і від могили балтського батька о. Теодосія Левицького, а тепер щось серйозне доказував хозіюнови та о. Томі, навіть, кажу, суворий о. Мартирій наблизив ся до красномовного алексіївського попа. Від Скаррона перейшли на національних гумористів, на Руданського, Чехова, Дорошевича, а від Дорошевича звернули на політичні новини... Серйозних річей чіпати не хотілось, може ще й через те, що нутро вдоволене обідом більше потребувало сьміху для травлення... Хозіян неначе не знав горя і лиш коли-не-коли по його обличю, мов по чистому ставочку вітерець, пробігала журба і він тоді кидав ся то в їдальню, де на столі між колачачами горіла велика воскова сьвічка, а коло стола порядкувала ще зовсім не стара „хозійка“, про яку чимало розголошено по селі брехні, а може й проклятої правди, — то в ті кімнати, де то вставав, то знов засажував ся за поминальний сьбід запрошений з похорону хрещений мир, то в гостинну, де між иньшими гістьми учитель із дочкою монополістки*) передивляв ся його ноти та певне згадував у розмові притуляну до куточка стареньку гітару, єдину власне пораду для него, вдівця...

Стемніло ще як сїдали обідати; на дворі стояла слота, дарма, що по календару мусіла бути зима; їхати до дому за верстов 10—20 не було як, та й не хотілось кидати сусідської кумпанії. Лиш один афонський монах о. Онуфрей скоро після обїду попрощав ся і поїхав, але йому було їхати зовсім близько — чотири-пять верстов... Я дуже

*) Шинкарки в монопольнім, урядовім шинку.

зацікавився отим гордовитим у церкві при людях і таким смирененьким у нашій кумпанії ченцем, та за обідом дізнався тільки, що він син Молдавана селянина з Чорного кута, прийшов на Афон по скінченню чорнокутянської школи грамотности і там його протягом семи літ за послушенство та інші доброты посвячено на єромонаха... Через теж то (хоч би не пристало се робити) я не втерпів і лиш о. Онуфрей вийшов із кімнати, запитав, чи певний він єромонах?... Виявилось, що се питанє цікавило не лиш мене. Отець хазяїн зараз мене підтримав: „А справді — обернув ся він тихим голосом до о. Томи — чи не скажете ви нам, о. духовник, що се за Онуфрей? Він із вашого села... Знаєте, сьогодні у мене з ним сталось маленьке непорозумінє. Побачив я його в церкві. Лице його мені було памятне, бо в липні тамтого року він раз приїздив до покійного тєстя умовляти ся їхати на Афон — про ту поїздку останніми роками гадав небіжчик, царство йому небесне... Але я добре памятаю, що тоді він видавав себе за диякона. От я приступив до него та й кажу: „Вибачайте, о. диякон! Я би просив вас стати до відправи, та немає в мої церкві дияконського облачення... Чи не зведіли-б послати верхівця за своїм, може хоч на винос тіла поспіє...“ А він мені на те з погордою виразно: „Я не диякон, я єромонах!“ „Ну, як так, кажу, то будьте ласкаві, станьте до відправи — ризи у мене найдуть ся!“ От він і пристав до єрейства і добре вийшло, бо як раз сємого сьвященника бракувало... Лиш правда, путав ся він на єктеніях, ну, та се будь із ким трапляєть ся...

— Що до єктеній — відповів о. Тома підіймаючись із залізного ліжка — то се не диво, бо він майже ніколи й не служить, а більше турбуєть ся збиранєм жертв на Афон. Сам мені признавав ся, що позаторік відіслав до Афону вісім тисяч карбованців і за таку дбалість його посвячено на диякона. Певне, таким робом він доскочив і сьвященства — я ні крихти не дивую. Та най вам не здаєть ся, що він такий смирененький, лиш спасєнієм бідкуєть ся. Я з ним їхав по декотрим бассарабським манастирям на прощу. І щоб ви думали. Монахи його страх як боялись... У Тіцканах пристав до ігумена: „Должны

быть лошади!“ та й годі... Як би я не знав, що їду з дияконом, то певне почитав би його за монастирського благочинного... Та й простих людей знає як обійти... В Чорнім Куті його більш поважають, ніж мене, ніж нашого архирея, дарма, що знають його деякі поведінки, бо деж, він за Афон як по книжці читає, а піп може й у київських печерах не був...

— То він, значить ся, лиш диякон? — якось нервово озвав ся з кутка о. Мартирий, що доси сидів окремо від нас та лише слухав.

— Тоді, як я їздив на прощу, був дияконом, а от недавно не було його зо два місяці, а там приїхав та почав хвалити ся поповіством, мені навіть білет показував. Правда, якийсь непевний, бо без печатки.

— Ну, як собі хочете, о. духовник! — знов нервовий крикливий голос о. Мартирия покрив спокійну мову найстарішого між нами батька. — Ну, як собі хочете, але як би він, отсей Онуфрей, жив у моєму селі, я-б йому ходу не дав... Подумайте! — зірвав ся він зі стільця, — подумайте, добродію! Вісім тисяч із хрещеного миру, у якого кожен майже карбованець припечатаний потом і кровю, і ось вам отєї гроші збирає без жадного дозволу і права якась людина... Кілько разів нам і указами консисторії і в офіціальних часописах церковних толковано пильнувати, щоб ніхто не збирав грошей на Афон або на інші заграничні святи місця без особистого дозволу від св. синоду, бо буває багато мошенників, що видають лиш, що на святи місця збирають ся жертви, а на самому ділі переходять ті жертви на пянство або мошенницькі які події... Та що з того... Все те нам байдуже... Ми вдовольняєм ся якимись нікчемними білетами на проїзд у Росію, взагалі підробляними, і замість гнати таких непроханих збірщиків у три шиї, одягаємо їх у ризи, щоб люде клали на них більше поваги, та ліпше вдовольняли їх мошенницький апетит, та ще й запрошуємо їх до господи в гості: кортить, бачте, послухати, що там дієть ся на святому Афоні, та скільки тисяч туди пішло з наших бідних приходів, що часом не можуть оплатити ся й благочинному.

А то часами й своїх кілька карбованців всунемо такому послушникови або монахови...

— Е, е... — замняв ся о. Тома — тривайте-но! Що до указів консисторії, то ви мене не вчіть, усе те я знаю. Карбованців теж таким людям не даю, бо сам досить письменний і знаю, що на Афон жертви найбезпечнійше посилати по адресі: „С.-Петербурзь, въ хозяйственное управление при св. синодѣ для передачи на такой то монастырь или скитъ“. Те, що я сам напевно знаю, толкую й своїм парафіянам, а як вони мене старого не слухають, то Бог їм за те суддя, а я їм не поліція... Та й знов не годить са принижати чоловіка, що носить наш попівський мундир — сам народ не похвалить...

Отець Мартирій знов щось хотів сказати, та алексіївський балакучий батюшка перебив його: — От послушайте, чесніі отці, що я скажу! — вмішав ся жвавий о. Миколай, що на якусь годину втеряв був ролю головача бесіди, але за те встиг навідатись і до своїх коней, глянути, чи не п'яний фурман і зазирнути до гостинної, де завдяки йому гості скупили ся і балачка стала цікавійша. — Треба вам знати — почав він усміхаючись — що як би я не був попом, то певне пішов би у лондонські зищики.*) Усяке діло, де хоч крихіточку пахне мошенством, мене цікавить і не дає мені спокою.. Багато я зазнав лиха за таку свою натуру, а ніколи її не кидаюсь... Ото один раз у моїй Алексіївці пішла слава, що до Гнатка Павлика, досить поважного чоловіка, має приїхати в гості якийсь афонський монах. Той монах — казали — впевнив Гнатка, що за 100 карб. уздоровить його німу доньку, та й от Павлик давши на базарі монахови завдатку 25 карб., запросив його до себе, щоб довершити се діло. Говорили також у селі, що той монах має збирати жертви на євангеліє і вино до афонської церкви, бо бідкав ся монах, що Турки геть ту церкву знищили... Здибав ся я з Павликом та й кажу:

— А чи правда тому, що до тебе не сьогодні-завтра має приїхати в гості афонський монах?

*) Рос. сыщик — поліцейний агент, шпїцель.

— Правда! — каже.

— А чи правда — знов його питаю — що він обіцяв за сто карбованців сцілити твою німу доньку і запрошує людей до складки на євангеліє у якусь афонську церкву?

— Правда, батюшко!

— Ну, як правда, то й я, будь певний, правду тобі скажу. До тебе збирають ся в гості не монахи, а мошенники, бо ніколи ще не чувано, щоб чудесами торгував хто, а що до євангелія та вина, без яких церква не могла-б обійти ся і одного церковного дня, то й се мошенницька видумка і ніхто тямущий їй не йме віри...

Гнат Павлик добрий парафіянин, а на той раз сказав мені прикрість та ще й при людях, бо розмова ся була в церкві по вечірні. „Як, каже, може бути, щоб монах та став мошенником? Я не можу видати свого гостя!“ „Ну, кажу, чоловіче, уражати тебе я не думав... Як ти такий неслухняний, — обійдусь я й без тебе!“ Того-ж таки вечера прикликав я соцького та й кажу: „Гляди мені, чатуй, як лиш приїдуть до Гнатка монахи, зараз щоб дав мені знати, бо так то й так то...“ Щось через два дні монахи й справді приїхали. Дали мені знати і ще не вийшов я за своє обійсте, аж бачу, веде до мене соцький двох монахів, а за ними юрба людей. Першим ділом, як водить ся, прошу показати документи і нараз — несподівана картина! Один монах — десь йому дещо вже розповіли за мене — стає на вколішки і подає мені до рук обшляпок папірцю, а на папері — що-б ви казали прописано?!... Прописано, що пристав 2-го стану могилівського повіту свідчить, що обявець турецький підданий Михайло на прозвисько Диякон, огородник із Могилева, що його паспорт відослано в Турцію задля обміни...

— От — кажу я до людей — до чого ви дійшли, от що ваші чудотворці, яким ви більше вірите, ніж мені, ніж усякому, хто зичить вам добра і не потурає вашій темноті... Строїш вам школи, раз-у-раз толкуєш вам у церкві, а ви все ще й доси вірите радше всяким дурисьвітам.

Довго на той раз я врозумляв своїх селян, та не дармо приписуєть ся, що „въ многоглаголаніи нема спасенія“.

Так і тоді: забалакавшись я й забув написати акт і здав усе діло на сільську поліцію, а поліція буцім повезла того огородника в стан, та на дорозі й пустила... Правда, Гнатко та ще дехто відобрали свої гроші, — я й сям був рад.

— Ну, а щож, після сеї катавасії не навідувались у ваше село огородники та иньші гості? — якось не то лукаво усмішкуючись, не то з нудьгою спитав о. Петро.

— Ой, де там ні! — відповів о. Николай. — І перелічити трудно! Сей рік, слава Богу, якось спокійнійше, а позаторік не минало й місяця, щоб у селі не з'явив ся який псевдо-вірменський, кримський або єрусалимський монах чи піп... Десь-то і у вас у осені 1898 р. був рижий, здоровенний, з чорними побігущими очима у рясі людець, але чи чули ви, що у К. його арештовано за розбишацтво і нарешті виявилось, що він ніхто иньший, лиш Жид знід Одеси.

— Не може бути! — аж сплеснув руками і зблід о. Мартирій. — Таж він у мене ночував!

— Го-го-го-го! — пішов по хаті сьміх. — От тобі і ревнитель! Десь і вечеряти жінка наварила! — жартували батюшки з Мартирія, стан якого справді був дуже невігідний і сьмішний.

— Принаймі — всеж відбивав ся він — моя совість спокійна, бо перше чим довірити ся йому, я переглянув усі його документи: грамоту єрусалимського патріярха, сьвідоцтво від консуля, сьвідоцтво пристава... Та се ще нічого — не звертаючи уваги на жарти і сьміхи старав ся замняти невігідну тему о. Мартирій. — Се ще нічого, він збирав не на монастир, а на свою бідність, а на таке діло всякий має більше-меньше право простягати руку. Але що ви скажете на те? Та ну-ж бо, не сьмійте ся! — сердив ся він. — Еге! не далі, як позавчора були в моім селі чоловік і жінка — кацапи. Жінка збирала жертви грішми і натурою для передачі у власні руки о. Івана Кронштацького, а чоловік лиш роздавав образки о. Івана та сьвячену буцім воду і при тому розказував із плачем про чудеса сотворені о. Іваном... Се дуже принаджувало народ, а ще більше запало йому до серця хрестне знаме-

нуваня, яке робив той лукавий людець... Він, бачте, хрестив ся на всі чотири сторони не рухаючи ся з місця: в-перше починав з чола, в-друге з потилиці, в-третє з правого вуха, а нарешті з лівого... Так, каже, о. Іван Кронштацький хрестить ся, бо є чотири сторони сьвіта і скрізь істнує Бог...

Гучний сьміх і жарти, з якими насіли на о. Мартирія, зацікавили гостей, що були в гостинній. — Що таке? об чім діло? — приставали з питаннями. Гурток наш побільшав, в балачку стало втручуватись дамство, приправляючи як звичайно свою розмову „ахами та хихиками“, а тим часом в їдальні вже шипів мідний самовар і хозяїн почав припрошувати гостей до чаю...

Як би не чай, то мабуть ще довго говорили-б на розпочату тему, бо фактів до неї в сільському житті дуже багато було, є і певне буде. Сьому не можна дивувати ся... Не переводять ся і не переведуть ся в сьвітї музики охочі грати на слабких струнах людського серця. Ті недобрі люде завше є там, де нема заборони їх нечесної діяльности з боку обставин чоловічого життя. Тим-то не збудесь їх ще довго і житєве поле нашого народа, бо вони інстинктовим почутєм і практичним досьвідом давно намацали в ньому і слабкі струни і корисні для себе обставини. Тисячами очей оті недобрі люде давно підгледіли, що наш народ не тільки добросердий і містично склонний до оборони всього, що носить на собі назву або иньшу зверхню прикмету реліійности, а разом із тим дуже темний і неспроможний, так що иньшим разом не догадаєть ся, що напр. образки Кронштацького можна дістати не бувши у Кронштаді, що сльози і красні слова і зверхня набожність не сьвідчать ще за чесноту чоловіка... Оті погані люде все те давно зрозуміли і поклади собі на думці: „Ось для нас добра струна; вона слабка, але ще не скоро урвеь ся!“ І грають вони, грають... Сьвятокрадні згуки илинуть просто до серця добросердного простого чоловіка і викликають його на малі і непомірно великі материяльні жертви задля сьвятого почутя, викликаного зрадою, фальшивими згуками злодїїв... Злодїї бенкетують і упивають ся за сьвяті лепти і довго упивати-муть ся, бо хто їм і що їм у нашій країні заборонить? Скажете: ті верстви і уря-

дники, що приставлені кермувати народом, боронити його від злочинств, піклувати ся його благом... Але-ж і полу-грамотні мошенники, оті псевдо-попи та прислужники о. Івана Кронштацького давно зрозуміли, що ті верстви піклують ся в самий перед, щоб скрізь істнувала в Росії непорушність трьох основ — самодержавія, православія, обрусенія... В центрі Росії з сими обовязками урядникам може й менше роботи, а у нас навіть більше, ніж того треба в власних інтересах правительства, і може власне через те наш урядник такий занадто щирий, непідкупний в справах, що належать до непорушности трьох основ, ріночасно такий безсовісний хабарник у всіх иньших справах. Охочі до слабких струн люде дуже добре знають, що у нас можна від усього в прикрім разі відкупити ся невеличким хабаром урядникови, приставу або й вищому урядникови. Можна скараскати ся законної кари за мошенство, за конокрадство, за душегубство, аби лиш, крий Боже, не злапати ся в чому, що псує „благонадежність“. І знаючи се вони роблять своє діло сьміло, безсоромно, бо нема їм страху і прикрости з боку чесних людей, які могли-б, здаєть ся, протестувати на їх злочин. Але деж візьмуть ся ті люде, коли у нас скрізь панує девіз: „Начальство лучше тебя знает!“

Так, так! рік за роком, не вважаючи на зверхній прогрес, народ наш затуплює охочість і здатність до аналізу свого життя, убиваєть ся його самосвідомість і се все йде на користь ріжним шарлятанам... І не ждїть, щоб при таких умовах життя перевелись у нас такі нечесні люде. Як не псевдо-монах, то шептуха, як не шептуха, то кронштацький жулік або иньша різноманїтність будуть натягати слабку струну, і не замовкнуть на нашій бідній країні фальшиві згуки...

Напившись чаю незабаром розійшли ся сільські гості: учитель, монополїстка з дочкою, сїмейство управника. Далі лягла спочивати матушка залишена своєю кумпанїєю, спав уже й о. Тома з намореням хозїїном, а ми, решта, не так молоді, як голодні на молоде живе слово балакали ще довго-довго в тісненькім хозїйськім кабінеті. І про що лише ми не говорили?! І академічні духовні вістники, і праці Ніцше, і сільсько-господарські питання, і змаганя лучшої части руської інтелїгенції, досьвіди природничих

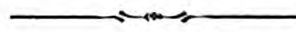
Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

наук і неможливість єднання між пастирями й народом без знайомости з історичними традиціями його й мовою, і власні клопоти — усе те було згадано і трактовано в ширій, сусідській бесіді... Мабуть такі бесіди можуть чувати лиш по глухих наших селах, де кожна власне письменна людина жне окремим житєм несамохіть, а по нужді... Зійдуться такі люде і кожний почне пригинати розмову до тих річей, що так чи инак цікавлять його...

Була вже пята година, як я укладав ся спати. Нічого мені не приснилось в оселі бідного друга. Та за те тепер усякий раз, коли спогадаю придністрові подільські краї, мені так ніби й сниться ся: залитий сьвітлом воскових сьвічок поминальний обід і непевний єромонах Онуфрей (він справді був лиш дяконом) — вихованець нашого жаждушого чуда і віри, добросердого та страшенно темного народу, і наше попівство, що часами ніби силкується ся скинути з себе накинену йому ролю неземної істоти та разом із тим урядового пахолка, і сам бідолашний о. Петро, якого останні слова (коли проводив він мене до візка) й тепер я ніби чую: „Ех, брате! Ти молодий і иньша у тебе доля, тям-то й думаш, що все можна забути за громадським ділом... А чи може бути дійсне громадське діло у нас?... А мені не то від того діла лекше не стає, а навіть віра і молитва не завше заспокоює... Подумай — сказати легко — 15 літ удівцем, а нині і зовсім сирота... І впереді ніякої одміни, а я-ж іще зовсім не старий... І ніхто тебе не згадає, а як згадає, то й осудить... Ну, та що я!... Кутай ся, бо в тебе діти є!... Дякую, що ти приїхав... Хоч ти не цурай ся!...

І подумаю я собі: та за щож його цуратись? Хиба лиш за то, що він нещасний, як ніхто на сьвітї, нещасний як той голуб без голубки з підборканими кулею крилами. Чи-ж можна його винуватити, що він не літає, не буде шкїл як отой о. Миколай, що в Алексїївці аж три на щось поставив, не дметь ся на сьвятого та у начальство, як о. Мартирій... Та-же-ж і той голуб колись добре літав і тепер би не ховав ся в буряні, а полетїв, як би не болїло серце та як би крильця не звязувала фізична неможливість...

ВІЗІЯ КОСТЕЙ.

(Із Євекіла, 37 год. 1 - 10).

Раз в дусі став я серед поля.
Зирк навкруги — і се навкола,
До скільки міг досягти зір, —
Була пустель німа без мір.
Звисало небо над полями
Густими чорними хмарами.
Дивлю ся я, а там в пільмі
Пустель геть повна вся кістьми,
І тих костей блідих, сухих,
Між тереном без лічби їх.
І мовив Дух сьвятий мені:
„Чи бачиш кости сі, чи ні?
Скажи ти, вірний чоловіку,
Чи буде з їми так до віку,
Чи може оживуть вони?...”
Та мертво було дике поле,
І тихо було скрізь навкола,
У серце сумнів западав,
І я: „Не відаю“ — сказав.
І мовив знов: „Скажи ти їм,
Костям засушеним отсім,

Скажи, не гай:

„Ви, кости сухії, поспуті, холодні,
Почуйте могутні глаголи Господні!
Отак бо вам каже сьвятий Адонай

„Отсе мій дух,
Введе в вас рух,
Пошле вам жили,
Натягне тіло,
Ще й зверху кожу,
Щоб силу Божу
Дізнала плоть,
Бо я — Господь!“

І я сказав, як він звелів.

І — кости сухії, пожовклі, холодні,
Почули могутні глаголи Господні.

І тільки я проговорив, —
Як у пільмі по-під хмарами

Почав ся рух межи костями
І галас дивний став навкола,
Зашевелилось мертве поле.

Лізли ті кости
Скрізь по пустелі,
Кожна до місця,
Кожна до свого;
Переплітали ся
Межи собою
У чоловічі
У кістяки.

І бачив я — і се росла
По кістякам, як змійка, жила,
І простягалось зверху тіло,
І кожа нова біла йшла,
І там, де була пустка гола,
В пітьмі, між тереном навкола,
Мов те каміня забіліли
Людські тіла... Та ще мертвіли...
І каже Дух: „Промов до них,
Мерців бездиханих отих,

Про духа знов
Їм так промов:

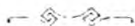
„Дух самотній, дух безкрилий,
Вієш ти, де хочеш сам,
Смерть несеш, несеш і сили,
Дунь сюди, отсім мерцям!
З чотирьох святих вітрів
Дунь на них, отсіх мерців,
Щоб усі вони ожили,
Піднялись, загомоніли,
Не восталось ні одного
Після тебе неживого.“
І я сказав, як він звелів.
І тільки я проговорив, —
Як се ніби хурга велика,
І рух і галас. Пустка дика
Здрігнулась вся. В тремтячій млі
Нема ні неба, ні землі.
Рванулось все зо всіх сторін.
І не пройшло кількох хвилин,
Як мертві ті усі ожили,
На ноги стали, загомоніли.

І було їх,
Людей отих,
Громада — безліч.

Л. М.

За один рік.

Нарис Андрія Верховинця.

Ой летіли через село біленькі сороки,
Треба лобку покинути на цілі три роки...

Нар. коломийка.

Затямив я доси не один сьвятий вечір, та ще ніколи не випав такий сумний, як сьогодні...

Дітваком бавився я дома з братами, сестрами; старшим школярем забігав я до свояків, знайомих; ба! ще торік був я на „віллі“ у паньства З...

Все удавалось, все уходило, як звичайно молодому школяреви. Побув я кілька літ у гімназії. Переліз низшу, заліз до висшої. Ходив півтора року — тай застряг — ані руш на перед...

— А щож — каже мій вітчим, учитель народний. — Вибирай, що хочеш! Не хочеш писарювати, то може збере тебе охота до господарки. Директор рільничої школи в Д. — мій добрий товариш. Легко будеш прийятий на курс... А відтак знайдеш собі службу...

І на тім стало...

Змів я вправді категорію студентів, та всеж був студентом, хоча з пустою калиткою, та з серцем повним фантазії...

Тоді і сам я собі більше вірив і люде поводитись зо мною з більшою пошаною, сказано: студент агрономічної школи...

Може й думав дехто, що я „виблю ся“ на самого міністра рільництва. Думайте собі людонькове — та не

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XII.

21

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

пилуйте, щоб в разі заводу не пощербили щирих зубів на моїм чеснім імені!...

Та ось і школа скінчилась і я дістав посаду контрольного в добрах дідича В...

Далеко се до міністра, та всеж мені гарно живеть ся. І кімнату гарнецьку маю, і приодівок маю, і тепло і світло маю, і на свята дещо „справив“ собі! Чого-ж мені більше треба?

Так роздумував я собі, сидячи коло столика в тепленькій хаті...

На дворі мороз, аж кости терпнуть. Мільярди кришталів снігу блискотять-миготять, немов очі якої саранчі, що силкуєть ся виповзти на верх із глибокого снігу. Посестри-зірничі блимають із небесної ниви; блідий братчик-місяць зиркає з гори цікаво, немов роззираєть ся, як святкують діти землі велике свято — святый вечір...

Байдуже мені сі небесні світила! Раз, що на дворі студено, друге, що я не закоханий.

Кілька літ прожив я в місті. Начитав ся доволі іділлій, наслухав ся чимало палких панеґіричних промов моралістів про блаженство сільського життя. — Нема — мовляв — правдивої любови в місті. Тут усе з вирахованя завертає облудними очима. На селі — то алє.

Може й так.

Вже кілька місяців живу на селі, а ще доси не закохав ся!... Перші змаганя на тім кроці розбились, як філя об беріг...

Взяв я на око учительку. Та вона видко або зовсім на тім не розумілась, або занадто перерозуміла. Стрінувшись у білий день зі мною жмурила очі, неначе на якого послугача або візника панського. Може не знала, що я контрольний.

Другий раз видивилась на мене таким лютим, визнаючим оком, немов рішалась на борбу з цілим вусатим „родом чоловічеським“. Не вже сюди дійшла еманципация жіноча?

Коло дочок священника увихались довгополі теольоїи. До шинкарочки Реїни залицяють ся плечисті жандарми і вимускані фінансери — а ти, контрольний, контролюй

двірські сусіки збіжя, пильнуй жнива, числи гуси, качки, кури і телята! Дозирай дівчат, щоби скубли піре... Іноді шукав я ідеалу між сільськими дівчатами.

— Що чувати, Марисю? — питаю було деяку дівчину.

— Ой паничуню! Що чувати? Та то чувати, що хлопці не хочуть мене кохати!

І зареочеться і гляне тобі так отверто, зрозуміло в очі, що аж засоромишся!

Деж тут патріархальні обичаї? Де ідеали? Що повів би ти на се, старий Гораціє? Певно скамянів би, гукнувши гробовим голосом: „Tempora mutantur“, і розсилався-б на ново в порох...

Та все обряд обрядом. А святкувати самому святий вечір — се мабуть і відлюдкови не мило!

Серед таких думок взяла мене охота настроїти себе на жалібну нуту. Глянув до зеркала і — усміхнувся. Місто сподіваних сліз увидів я там повну, румяну пику з молодим густим вусяком.

— Фе! Стидайся! — зіпнувся я на себе. — Ти-ж не дитина! Годі тобі вічно обтирати ся коло мамунці! Адже вони тебе все колісь переживуть. Такий уже усталений порядок на світі! Ти вже мужчина! На куснику хліба, о власних силах! Коли-ж іще ні, то бодай удавай контрольора!

А я на перекір сьому розумованю переносився думкою до рідної хати. Ось певно тепер вечеряють. За столом сидить вітчим, мати, братя, сестри. Вітчим — як звичайно вітчим. Сидить собі задумавшись. Мати дивлять ся на те місце, де сидів я торік при вечері, а наймолодше дівча питає наймолодшого брата:

— А де Роман? Коли приїде? Цуєс?

— Не приїде. Писав лист: його дідич заслаб.

— Цому? — питає жалко дитина. — Та на самі свята! — і накопило дитячі губенята до плачу.

— Грішейка плакати на святий вечір! — успокоює мати дитину, а сама ледви проковтнула влізливу сльозу...

Повечеряли. По хаті понеслась давня коляда: „Бог предвічний...“ Ех! Та бо й мені щось підходить під серце. От, добре, що я о „трунок“ постарався.

Вхопив за флящину — аж сльози потекли. Та не розпуки, ні! Радісні сльози. Потягнув другий раз. Сеж годить ся, так обряд велить. Любо мені! Чи-ж то і в мене голосу нема?

Ходжу собі по хаті і вигукую: „Бог предвічний!“ Вигукую так, що й мертвого збудив би. Щезай журбо! В тім почув я, як хтось на дворі сильно захихотав...

— Ну, і чого-ж тут сьміяти ся? Чи з мого голосу, чи зі слова божого? Адже голос у мене не поганий — густий бас! А зі слова божого? Ну, то вже погана якась душа сьмієть ся! Сьмієть ся, паскудо! Най лихо з тебе сьмієть ся!

Так „перебегетав“ я і „Вселенную“ і „Нова радість“ і „Радуйте ся“ і „Согласно співайте“, а розпочав „Дарнині пребогатий на землю прийде“. — В тім розтворились двері, а на порозі появилась одна, а за нею друга дівчина з тарілками в руках.

— Добрий вечір, паничу! — похопилась перша. — Ясна пані посилають вам вечерю. А я вам, паничу, вінчую всякого добра, щастя, здоровля, довгого віку і від днесь за рік жінку!

— Красно, красно! А я тобі чоловіка! А щож ти мені вінчуєш? — обернув ся я до другої молоденької дівчини.

— Я вам, паничуню? Дай вам, Боже, чого самі собі бажаєте, що хочете... Най вам... і замовкла.

Дивлю ся я на те молоде, сьвіже сотворіне і очам не вірю. Румяне личко, пухкі, рожеві губки, маленький носик і великі, сині, погідні очі — дівча як ягода...

Пригадую собі, чи не видів я колись сего лица — не можу. Здаєть ся, хиба в молодих снах...

— Дівчата! — кажу я. — Вишійте по порції, за дорогу. Днесь годить ся!

Перша вихилила, друга ні тай ні! — Не можу, паничу! Від мене тхнуло би горівкою, а ясна пані страх того не зносять, най Бог боронить! Вірте мені, не гнівайте ся! Ясна пані... А я все коло ясної пані і ясного панняти... — і обкинувши мене соромно очима щезла за дверми, як сон-привид.

За нею винеслась і друга дівчина, а я остав ся сам лютуючи контрольорським серцем.

Ясна пані і ясна пані! Бодай уже раз „ясний“ ті ясні порозтріскував! І ту цілу вечерю, ту печенину-варенину подарував би я, бризнув би тими ясними тарілками на ясну голову ясної пані, коби-то ще раз вернулось то чарівне, неясне ще мені дівча!...

— — — — —
Так ходжу я собі по хаті. І вечеря мені не мила і сьвіт мені не милий; клянуп його, на чім лише стоїть... Пішов знов по пораду — потягнув горівки. Знов мені лекше. Хто знає, чи не запив би я був тоді на смерть, як би не почув чісь приспішені кроки на дворі. Наставив вуха...

Рипнули двері, а до моєї хати вбігла знов та сама молода дівчина, та ще більше засоромлена...

— Паничу! я забула перше принести вам сільничку. Ось маєте! Та чому-ж бо ви не їсте? Та вам усе вистине!

Глянув я на дівча... Наші очі стрінулись... Мягко мені на серці, однак силуюсь побороти того полохливого птаха, що так у нутрі тріпоче крильцятами.

— Дівчино! — питаю. — Як тебе зовуть?

— Я Оленка, паничу!

— Оленка! Знаєш що, Оленко? Я, небого, їм перший раз у житю сьвяту вечерю сам один! Прикро мені їсти! От, сїдай ти коло мене, та може скорше у двійку упо-раємо ся!

— Які-ж бо ви, паничу!

— Та бо сїдай же, кажу тобі! А ні, то погнїваюсь, на смерть погнїваю ся!

— Паничу!

Ледви-не-ледви посадив її силоміць біля себе.

Стали ми їсти.

Дівча соромилось. Кругле, румяне личко покрив сильний румянець. Місто очей видів я лиш тоненькі мов шнурочком утяті брови і довгі широкі вії. Росте в мене серце мов на дріжджах коровай.

З'їли ми вечерю. Найшлась у мене і фляшка доброго вина. Наливаю, припрошую — де там!

Ледви всилував на малу чарку.

— Відки ти, Оленко? Де твій батько-ненька?

Дівчина здригнулась.

— Відки, питаєте? Де мої родичі? Так само, паничу, я вас можу запитати! Нема в мене, паничу, ні батька, ні матери, ні хати, ні родини — одна я сама, одна на сьвітї, як билина в полі, чи як там співаєть ся! — і тут дала волю рясним сльозам, що котились горохом по лиці...

— Нек тобі! — думаю собі. — Я хотів розвеселитись, а наняв собі плачку!

— Оленко! Та бо успокій ся! Та бо і я круглий сирота, як ти! — кажу я сьміло не загикнувшись. — Подаймо собі руку, може лекше знесемо наше горе! — і стиснув щиро її руку...

Підняла на мене заплакані очи і усьміхнулась... дивно усьміхнулась, се кажить ся: крізь сльози...

Видів я міські красавиці, видів їх згубні усьміхи, якими роздувають вони в недосвідченім молодім серці такий жар, що гасити його треба нераз холодним кусником олова — та нічим вони до сего. Штучні вони!

Як веселка роз'яснить чарівним луком одну часть неба, підчас коли друга купаєть ся ще в тумані й імлі по дощеві, так роз'яснив сей усьміх мою понуру хату і темні закутини могого серця... Мені здавалось, що над головою дівчати увиджу авреолу... Не було її, та за те увидів я буйне русяве волосє, що кінчилось на плечах товстою косяю... Я не втерпів...

— Оленко! успокій ся! В мині знайдеш щирого приятеля-брата!

— Які-ж бо ви, паничу, добрі! Та деж я... — і знову заворушило ся щось у синїх, глибоких очах... Знову затремтіли довгі вії... Сего було вже мені за багато...

— Цить, Оленко! Я не жартую! Здай ся під мою опіку! Тут пригорнув я кріпко дрозачу дівчину до своєї груді і обцідував у нестямі її лице, чоло, брови, очи, уста... мягенькі, теплі, солодкі уста...

Не збороняла... По хвилі отворила очи:

— Паничу, пустіть! Гріх! Стыд! Ганьба! Паничу, згляньтесь над бідною дівчиною!...

Та я держав її кріпко в руках і цілував на ново, аж ляск ішов по хаті...

— Паничу!

— Що, Оленко?

— Що ви наробили?

— Вицілував і кінець!

— На що?

— Бо люблю тебе, Оленко, так люблю, більше, як своє здоров'я!

— А не дурите?

— Бог мені свідком — не дурю!

— Та бо я вас, паничу, ще більше, більше, і ще раз більше люблю! — промовила палко дівчина, заплела руки на мою ший і впилає у мої уста своїми мов вампір. Та не страшні такі вампіри, ні!...

І маєш тут іділію на самий святий вечір... Мовчи, Горациє, зі своїми одами! Сховай ся, Вергіліє, зі своїми буколіками, титарями, чи титирями! Чули ви, що дзвонили, та не знали, де!...

Вийте, сентиментальні поети, над тими „синками“, що то, мовляв, проводять святий вечір далеко від рідної неньки!

Може гріх. Та я забув у сій хвилі про рідну хатуньку. Я не проміняв би сего місця за рідну хату, за всі жемчуги-самоцьвіти на землі!

Не в гаю під кущем калини, але в натопленій хаті вловив я ідеал — та всеж у ту пору тут дїпше, чим у гаю, де замело снігами по самі пахи!

Так роздумував я держачи на колїнах на-пів сонну дівчину. Вже не соромилась. Лиш иноді підносила на мене свої лагідні очи, немов зловлене живцем молоде серня; знає воно, що його судьба залежить від примхів побідителя, тож вдивляєть ся в него жалібними, благальними зіницями: май милосерде надо мною!

Дивлю ся я в ті чисті очи і побіч теплої радості обгортає душу якась холодна відгїнь неспокою...

— Чи не загнав ся ти за далеко? — питаю сам себе. — Чи не зачав ти за високо скаді? І останньої

нути не витягнеш гладко, а зацієш так погано, що вразиш немило чуже вухо, а собі надірвеш гортанку? Чи обчислив ти силу пороху набиваючи ним цівку? Гряне вистріл, цівку рознесе на шкуматя в твоїх руках, ба й сам ти як не згинеш, то віднесеш рани, що не виглядять ся чисто ніколи!...

— Все одно! — гадаю собі. — Що буде, то буде! Та радше мені обсмалити собі крила в вогні, чим властителя сего місця, де роздув я жар своїм подихом... Що земля крутить ся докола своєї осі, сего досьвідчив я аж сеї памятної ночі.

Зі мною крутилась хата, ліжка, стіл, стільці, де сиділи ми обоє. В голові шуміло, переверталось, аж обручі тріскали. Та я рад був сему шумованю...

Так тревало би було, здаєть ся, во віки, як би не завидні люде. Ось бо вибрила на небо зірка-денниця і заглянула до хати завидними, білими очима.

Свитало... Прокинулись ми обоє з солодких мрій..

— Паничу! Та я ридилась на всеночне? Чи не пізно вже?

— Успієш ще, Оленко! — потішав я і випустив налякану дівчину з обійм.

— Паничу! Як же мені сьогодні Богу молити ся? Я согрішила!

— Чиста і щира любов — не гріх, Оленко! Сам Бог наказує таку любов!

Сам не знаю, від коли то я став таким проповідником.

— Та я щиро, щиро люблю, паничу, і щиро буду молити ся, як ще ніколи не молила ся...

— А за мене?

— І за вас, паничу!

— Йди-ж здорова!

— Паничу, паничу, і ще раз паничу! Остогидло мені се паньканє. Сварю нераз на Оленку: — Чому-ж ти мені не тикаєш? Я-ж такий слуга, як і ти, Оленко!

— Коли-ж бо мені стидно, бо я тебе дуже люблю, дуже шаную, паничу!...

Знову „паничу“!

Таку нашу сварку кінчив правильно палкий поцілуй...
Захопила нас весна. Зазеленіли луги, зацвила черемшина, затьохкав соловейко, закувала зазудя... Теплий подих весни, весняне лагідне сонічко так обіймають уквітчану неньку-землицю, так поять воздух животворним теплом, що навіть старече серце затріпоче в дряхлій, немічній груди. Разом із цв'їтами цвите й надія... А що сказати в молодій?

Сяду бувало на коня, уганяю по всіх двірських закутках, контролюю не знаючи кого і що? На устах вічно весела пісня!

А Оленка?

З несмілого, соромливого дівчати зробилась щепетука, хоч куди! Іноді впаде до моєї кімнати, розтріпочеться як сорока і знову розпочинаються ті сцени, де серце мліє, а „думка мчить в незнаний сьвіт...“

Нераз застану на столі гарну китицю цв'їтів. Біля цв'їтів карточка: „Від вдячної Оленки“. І писати вміє. Дивуюсь я, вхоплю за ті цв'їти і вицілюю, як би яке незнаті-що... Щож більше може мені дати бідна дівчина? Хиба цв'їти і чисте серце...

Рука руку миє. Я за те купив Оленці гарні коралі і червону хустину... Треба було видіти, як дякувала... З тяжкою бідою вирвав я руку, так наперлась конче цілувати...

— Оленко! Що з тобою? Чи-ж то я твій нанашко? Стидайся!

— Та бо ви... ти, паничу, такий добрий, добрий для мене, що...

— Деж ти навчилася письма? — перебив я нетерпливо.

— Від старшої паннунці, заким ще не віддала ся...

Вийду нераз вечером до просторого саду. В куцах тьохкає соловій, мов у звонку бе; в ставку зарядкотять жаби; коло ушей маневрують цілі полки хрущів, немов бреньять-гудуть свої старі козачі думи, на перекір сітці комарів, що жибоняють жалко свою псалтирь...

На небі засіялись рясні зірниці, а блідолиций так в округ роззирається, так надуває пизате лице до зірниць,

немов гарний, чорнобривий парубій, впавши случайно в густий кружок чепурних дівчат.

Задивлюся я на сей небесний простір і не счуюсь, як ухватили мене з заду за очі чийсь теплі руки.

— Хто то сьмів? — крикну остро і сїпну собою так сердито, немов би від сего руху мала завалитись половина сьвіта.

Місто відповіді залунає звучна, срібна філя сьміху, а передо мною стоїть Оленка молода, сьвіжа, румяна, мов весна...

— То ти, вража душе, наважила на моє жите? Тепер твоя смерть!

Беру на руки, несу від куща до куща і питаю остро:

— Де хочеш скінчити нужденне жите? Чи тут зробити тобі смерть?

Оленка закриває буцім зі страху оченята і молить жалібним голосом:

— Даруйте. паночку, жите! Не погубляйте молоді, невинної душі! Згляньте ся надо мною! Погляньте на місяць! Він все видить, він все знає, він вас оскаржить на суд перед Богом!

— Тям же собі! — крикну я — і завзяті вероги сїдають разом на мягонькій траві.

— Паничу!

— Що?

— Любите ягоди?

— Люблю, Оленко!

— А мене?

— І тебе, Оленко!

— Так, — то добре! І вона вийме із-за пазухи ящик ягід...

Їмо...

Сидимо так, а я шукаю на небі зірки нашої любови... А втіха і гордість так ростуть у серці... Дивіть, зірниці! Я князь над князями!

Зірниці мигтять, моргають одна на другу: — От, людська слабість! І ти не ліпший, як иньший смертельний чоловік!

- А Оленка нахилить ся мені до вуха і шепне:
 — Чи знаєте, паничу, що я собі прошу у Бога?
 — Що, дитинко?
 — Аби та весна ніколи не минула, аби тревала во віки!

Одного вечера прийшла до мене Оленка з заплаканими очима. Я так і заторопів.

- Чи не бив хто тебе, Оленко? Чи не зневажив?
 — Не бив мене ніхто, та бє мене лиха година!
 — Що? як? — питаю.

— Сварила тітка Юстина — Господи, як сварила! Прозивала ледачим накрінком, невдячною дитиною. Я тебе, каже, годувала собі на потіху на старі літа — не на ганьбу... А ти за моє добре серце знюхала ся з паничем-контрольором! Що люде про тебе говорять! А баба Євка Сивачка ще не таке розповіла! Не вір ти, каже, тітці! Вона тобі така тітка, як мені! Вона ще доси побирає гроші за тебе від якогось багатого пана. А сердечна така зробила ся... Не вір їй, Оленко! Кому-ж тут, паничу, вірити? Хто той пан, паничу? Що то за гроші?

Втихомиряю, вговорюю — де там! Дівчина посоловіла, як недужа ягничка...

Посоловів і я... Аж тепер мені стало ясно. Не була се сільська дівчина,.. Тому то я дивувзв ся, що Оленка тонкими норовами і чутєм серця перевиснає навіть неодну містову кралю... Був се овоч коли не грішної, то всеж таки нещасної любови! Та й моя мабуть така буде..

Пан, пані, служба — хмарні, непривітні, як облаки перед бурєю. Не вже мусить бути буря?...

В маю почислено і мене до хоробрих рядів боронителів вітчизни. Не лячно мені того званя, та так воно не в пору... Спустив я ніс, як паламарь по скупій горячині. Оленці ні слова про сей випадок. Не міг відважитись... Та про те йшло все давною ходою. І бавимось і жартуємо по давному. Та щезла вже ся веселість дівчини, що виводила мене нераз із памяти. Дівчина стала мені недовіряти.

- Паничу?
 — Що, Оленко?

— Не дурите мене?

— Йй Богу, не дурю!

— І не кинете мене ніколи?

— Ніколи, дитинко! Так би мене Бог не покинув!

— Га, най дієть ся Його воля! Дівчина то блідла, то червоніла, а я боров ся з роями дивних, противних собі почувань, що вертілись у нутрі як подразнені червяки.

— На щож ти підхмелений оказав ся щирим дівчині? На що збурих той перелаз, який поставила судьба між вашими суспільними відносинами? Під плащиком милосердя догодив ти своїм поганим пристрастям! Такий ти сам обманьщик, як і иньші!

Від памятного вечера минув рік, та скілько то змін, скілько нових вражіннь!... З панича-контрольора став я виченим слухняним сином Марса, а незаконним батьком малого сінка Оленки — Івася... Сиджу я собі „на вахцимрі“. Курю вісімку і читаю лист від Оленки... Читаю, призираю, а серце так стискаєть ся, що як би не иньші жовняри, то розхлипав ся-б я як мала дитина.

— Диви, диви! — кепкує фрайтер. — Наш Малинович уже рекрутом відбирає листи від коханки! Як то пізнати „ліпшого“ чоловіка!

Иньші жовняри зареготались.

— Го-го! Він високо скінчить! Він ще нас усіх „шпіцом“ візьме!

— Деж там, пане фрайтер! — кажу я. — Се лист з дому від родичів!

А маркітно мені так, що лиш один Бог знає. За хвилию прийшла на мене черга. Мене заведено на „пост“ коло маґазинів...

На дворі погідна, морозна ніч. Що було торік, а що сьогодні? І торік сьвітив той сам місяць, і торік миготіли ті самі зьвізди. Соромно мені сььогодні сего місяця, що заглядав торік на сьвятий вечір до моєї хати, соромно тих зьвізд, що я їм наживував гордо рукою, сидячи в саду з Оленкою...

Такий то мій сьвятий вечір! Який же сьвяткує вона — Оленка — збезчещена, знеславлена?

От колише десь у тітки Юстини мале, та виспівує тужливо за батька „сокола ясного“, що то пішов до жовняр „з Турком-Французом воювати, вояцької слави добувати!“ Гіркий її спів!

Коби ти, небого, увиділа тепер свого сокола ясного! Не літає він понад хмари, а впадає на долину: не „виграває він сив-конином“, а місить що днини чорну, рідну землю, аж чорні „камаші“ днуть ся!

Ні Турків, ні Французів не видів, а самі тут таки свої добрі люде!...

Пишеш, голубко, що біда коло тебе!

Вірю тобі, вірю! Та вір же й ти мені, моя перепуджена ягничко! Мені не стає на чорнило до чобіт, на тютюн, на марку до тебе — не то що!

Я кленусь тобі ще раз Богом, що не дам на глум судьбі дві молоді душі. Мені совісно. Терпи, небого! Поки що можу тебе лиш здати під божу опіку!

Так стою я собі коло магазину, а по насупленім чолі від чака мандрує гадка: — Як то легко знестись молодому чоловікови до іділлі, а як тяжко зреалізувати сю іділлю в буденнім житю!...

Таке роздумую... розважаю...

Тіло з карабіном пильнує магазину, а серце з думкою лине до того дорогого, вірного мені ества, з яким провів я найщасливіші, безжурні, найсолодші хвилі молодого віку...

НА ПІВНОЧІ.

Та як же вони сумно шумлять, сі сосни!
Скрізь сум.

Вже сонце де піднялось, а я ранійш від нього вийшов. І скільки виходив боліт і густим лісом чимало пройшов, а про те все одно та одно. І та рослинка, що на болоті пробиваєть ся, де-не-де вона заясніє, а то більш замирає або вже вмерла в боротьбі з суворими обставинами... Скажіть, чи вона не сумна? А отсей ліс, могутні все борці, вони вже вибились на волю, одружились із таким же свобідним вітром — радіти би тільки, а про те їх пісня плаче тай плаче... Мабуть задля того і пташка та, що иноді сполохнеш, тільки „цьвірінь“ та „цьвірінь“ — аж за серце хапає...

А я-ж через те й прийшов сюди, що нудьга налягла; думав, пройде, вбю яку дичину — рушницю забрав. І що з того? Тепер і дич побачу, то жалкую її: не беруть руки рушницю, а око тільки дивить ся, як дич насторожуєть ся, після летить, а там і гине серед гилля... і мені й приємно, що життя не загубив — радію. Чудний я став, справді люде будуть сьміяти ся.

А про те добре втомив ся... Гарні ось сосни, треба під ними спочити... Так мнягко сидіти, може й лягти на отьому мохови... Ех! як добре, як би ще сосни покинули плакати... Та чого вони так сумують? Послухаю, може мені розкажуть.

І я став слухати.

Вітер сильнійше заходився гуляти, сосни загороджували йому дорогу і він їх усе одганяв то в ту, то в другу сторону. Сосни слухали і тільки головами кивали, а гилля голоснійше зашуміло.

Душа моя все більше зливалась із їх шумом; здавалось, що то якісь знайомі згуки. Ні, то ціла мелодія, ціла пісня... З неясного шуму вона все яснійше впливає... Тепер я їх розумію...

Вони плачуть, бо вони вірні сини великої чарівної природи; в тій природі всякий міг би тішити ся, вона всіх нагодувала-б, усім дала-б місце, одно другого могло-б любити, всіх породила природа — усі брати. Та сини не слухають голосу матери — не любов, ненависть у них процвітає. Тільки вони ще не одцурались матери — їх устами вона й плаче.

„Люде невірні, люде невірні!“ — жалібно засвістів вітер.

Я глянув у глиб своєї душі; може й вона того-ж сумлива? Посунулись думки за думками. Мені здало ся, наче лечу.

Ось бачу велику громаду крамарів, вони чогось гомонять та сварять ся — я заткнув вуха і полетів далі. Гарні ниви стелють ся підо мною, весна померejala їх квітками й зеленю; гурток дівчат на ниві працює, видно вони потомились, але тільки котра розправить спину, лунає: „роби, роби!“ — і я знов утікаю. Там димар фабрики підманює мене своїм чутним димом, машина гучить, лечу ближче — коли то гудуть людські стогони... Далі нема людей, от я й повернув; невже-ж вірні сини природи загинули? Приглянусь краще — зазірну в душі. Подумав — і знов димар із імля виринає, слухаю... щось ті стогони рідні... і вони кажуть про рівність, кажуть про свої злидні — мені лекше стало, єсть щирі сини. А там і дівчата зтягли пісню — про недолю та пісня співає, і тепер той гурток здав ся мені ясною зорею на темному небі. Вже й сварка і крик понукача не лякають більше мене — за зорею іде сьвіт, а там і сонце... Десь і сум подів ся і я тихо полетів на пусті степи.

Пахучі та вільні степи, тут і вітер веселійше грає, неначе забуває свої жалі, і пташка весело щебече: „тьох, тьох!..“

І зовсім серцеви легко стало.

Коли дивлюсь: до мене летить якась людина, одежа на їй богата, а добре лице все сяє від радості. Сеж „вона“... Як же моє серце затремтіло... звідкіля... як? Дивлюсь та слухаю:

„Я, каже, виросла серед квітів-дерев; і мені дерева сумно шуміли, і я бачила що ранку сльози квіток, та не розуміла я, чого вони й на віщо сумують? Квітки я рвала, щоб більше не плакали; сум, що пісні навабили, розганяла в забавах пустих; і так я все нижче падала, бо була сліпа. Тепер я зрозуміла природу, не губити, а любити хочу квітки, хочу любити усю людськість, а се все кидаю, се брудне!“

І вона витягла зі сьвітлих кіс золоту шпильку і кинула — волосся розпустилось, вона зняла дорогу одежу й кинула — біло-сніжна одіж покрила її постать.

„Тепер ми вільні, ніщо нас не розлучить!“ — Вона простягла мені руку і ми полетіли в степ серед любого щебету й пахощів.

Дрож від холоду пробігла по мені. Я прокинув ся. Сонечко низенько спустилось, але вітер не перестав шуміти гиллями. Тільки той шум чогось веселійший, так, веселійший...

Ж. С.

Перед досьвітом.

ДРАМА В ЧОТИРОХ ВІДСЛОНАХ

Стефана Вакано.

ТРЕТЯ ВІДСЛОНА*).

Недільний ранок. День після подій в першій і другій відслоні. Сонце світить ясно, зеленаве небо з п'яквотливою за красою. Перед церквою. Мала, вільна площа, окружена бідними, курними хижками під солом'яними стріхами. Стріхи розмірно до низьких стін хиж надто високі. Деякі стріхи вкриває зелений мох; понайбільше однак вони бураво-сивої барви. Солома звисає низько на долину; місто вікон видно в кожній хижці малі пробої. По правій руці з переду колодязь з високим журавлем. Позад бачити причілок малої руської церковці. Двері до церкви зачинені. Також видно перед корчми поставленої недалеко церкви: кліть шинковна з переду корчми. Кліть та, се місце перед домом обгороджене колами, що сягають по стелю заввишки. Та обгородка — мов парок на гуси — має в половині росту мужчини вирізку так за велику як віконце. Коли Мойше шинкує горілку, тоді видно горішню часть його тіла. На полиці прибитій в нутрі видно високі, широкі флянки, також малу барилочку з горівкою. По однім боці обгородки находять ся ворота, видні лише при отвираню, бо становлять виріз того ократованя. Вся обгородка так завелика, що Мойше ледви може в ній обертати ся. Хлопи визирають нині трохи чистійше, мають гладко причесане волосся, та їх одежа стара і бідна, хоть і ярко-пестра. Особливо жінки мають голови повязані пестрими хустками. В їх ноши багато пробиває ся краска червона і фіялкова. Дзвони відзивають ся дивно різкими, та при тім любо мелодійними голосами. Селяне з виразом нагомлених нуждарів надходять поодинокі і пристають до двох гуртків: у однім самі жінки, в другім мужчини. І сьогодні у всіх загалом лица бліді з мутними, м'якими очима. Многі однакж оказують певний святочний настрій. Баби і старі чоловіки хрестять ся при кожній найменшій нагоді.

*.) Див. кн. XI, ст. 196—234.

А да ж (стоїть і п'ялить зір у небо. З видким занятєм слїдить якийсь прояв, а тото слїдженє провoджає чудними порухами рамен і рук).

Юрко (занепокоєний). Дядьку Адаме, дядьку Адаме! Сусе Христе, що таке? Що так хитаєте ся то сюди то туди?

Федор. Чи бачили й ви, дядьку Адаме, тоту ворону?

А да м. Католицка ворона... пек—пек—запек! — як вона на воздухах хитає ся...

Юрко. Ах, ах! Саме так, як зачарована, на воздухах трепоче ворона... хотїла б зняти ся горі, а таки все паде в низ...

Стефан (приходить до тих трох). Слава Ісусу Христу!

Хлопи. Слава на віки.

Федор (вихоплюєсь). Чорт упав із своєї зьвізди на землю тай коїть усе лихо.

Юрко. Адїть! адїть! тепер трепле ся ворона ще гірше — то перевернулась — тепер розпластавши крила паде в долину, паде...

Хлопи (хрестячись). Господи, не введи нас во іскушення! (иши хрестять ся мовчки).

Юрко. Що то тим птицям?

А да м. Недугують легкими. Там в горі воздух зогнилий. (Підчас того більше селян і селянок сходять ся разом. Збившись купками то ждуть з стоїчним спокоєм, то півголосом бесїдують про між собою; декотрі ведуть річ про нових приходнів, дехто жартує).

Петро (ведучи Любу лївою рукою, виступає. У него в правій руці рихтарська палиця). Христос посеред нас!

Хлопи. Слава Ісусу Христу!

Петро. Слава на віки! (бесїдує з людьми).

А да м (шепче). Що, Петре, днеська ваша оповідь?

Петро. Так, ми те так постановили.

А да м (відхаркуючи, з поважною міною). Приятелі! ходїть та всі повінчуймо щастя нашому новоіменованому рихтареві!

Петро. Дайте покій! Я чув тої ночі щось — не міг я очей зажмурити, бо все думав про наглу смерть Василя. І я вийшов з хижки вонка*) та стрів гайдука Йончі. Йончі вийшов крадки, і йому так було, мов би на вулицю го пекло кропивою в жолудку. Ми собі усїли разом, — і він мені розповів, що чув

*) вонка = на двір.

від молодого пана — вчора вечер при столі говорив про леворуццю в французській країні — говорили про те, що в Парижі прогнали короля.

Стефан (*хрестячись*). Прогнали короля? Свого короля? Та чи можна короля прогнати?

Петро. Чи можна короля прогнати? Ха—ха! Король, то так мов би з нашим паном! Доти здає ся великий, доки йог боять ся. В Парижі люд повісив сім і сімдесять великих магнатів! Всі каштелі розорено — а престол короля розцесли на шкати — а всі пінязи, що найшли, вино і палінку поділено між люди, так що всі тепер там щасливо живуть у французській країні.

Стефан. А коли вони то справді зробили, то сповнили гріх великий. Панами бути на сьвітї, така Божа воля.

Петро. Чорт а не Бог завів нерівність на сьвітї.

Федор. Є! рихтар правду повідають!

Декотрі хлопи. Є, правду, правду! (*З голосним окликом*)
Власними руками нам направити свою долю. Досить уже нас катовано!

Отець Микули (*старець слухав дряжачи*). Катовано — катовано! Ах, і як ще! Кілько мене не бито! Дальше то вже мені не встати з-під кийв! Вчора трохи я припізнав ся до роботи в панській загородці обтинати рожі — а благородний пан фельвайтер*) не помилює ніяк. Просив я го, щоби мені пять двайцять палиць поділив на два рази.. Але він і не слухнув... (*плечуци йде до Петра*). Ах, не можу довше гнівати ся на тебе. Мені зовсім подуши твоя річ.

Хлопи. Тепер помирять ся!

Отець Микули. Тепер і я тебе благословлю, щобишь прожив щасливо з дочкою моєї небіжки сестри. Тепер бачу, хто ти! (*подає Петрови руку*). Прости мені, що я так довгий час ворогував на тебе

Петро. Дядечку, я на тебе не гнівав ся ніколи.

Федор. Тепер нам усім держати ся в згоді!

Хлопи. Йо! всім нам держати ся в згоді.

Юрко. Цитьте! братя! смотріть! Іде з каштелю!

Йончі (*гайдук, виступає в пестрій уніформі, з кублом на рамени. Малою лопаткою набирає з кубла червоний порошок і силе на дорогу*). Уступіть ся! на бік!

*) Verwalter, управник, управитель. — загнати = післати. — пінязи = гроші.

Баби (кричать). Що мечеш на дорогу? (слідкують за ним, схиляють ся, декотрі з них обнюхують порошок). А то що за персть?

Мякула (простакувато). Що робиш?

Федор (те-ж). Хто тебе загнав, ти?!

Йончі (не журичись про них силе дальше). На бік! на бік! не спиняйте!

Петро. Йончі! що за дурниці твориш з тим червоним порохом? Йончі (не зупиняючись, тайно). О любий камараде, діють ся великі діла. Стережіть ся! Більше не можу говорити. Злі діла! злі діла! — — Геть з ногами, цапури!

Петро. Не розумію тебе, Йончі. Що з нами має статись?

Йончі (відходячи). Стережіть ся, більше не скажу!

Хлопи. Що казав, рихтарю? що казав?

Петро. Каже гайдук: стережіть ся, а то вам велике нещастє!

Юрко (ступає мов би по скаралупах яєчних, щоби не зіткнутись з порошком). Тому розсипує тот червоний порошок! О Сусє Христе!

Хлопи. Швидко ми його геть зметемо.

Юрко. Тьфу! Як се воняє! Се нам на погибель! Ану, понюхайте! Господи милосерний!

Хлопи (схиляють ся і нюхають). Тьфу! чортова робота! як смердить!

Гафа (кличе нараз). Га, що тобі, Люба, що тобі? (жінки ворухать ся).

Люба. Ах, Христе, матінко Божа — (слонить ся на лавицю біля студні).

Петро. Що тобі? — — Га?! — Що тобі? та кажи!

Люба. Ах — тут—тут пече мене — пече мов огнем — о прєсвятая Маріє!

Петро. Дивіть ся, добрі люде — се-ж саме так, як вчера Василь... Га -- Люба, як тобі?

Люба. Ох — ! ох!

Петро. Пожди Любко, принесу тобі квасини... (скоро відходить).

Адамиха. Ох моя ти голубко... (гладить Любу).

Федор (прибігає без духу). Слухайте люде! приятелі! слухайте! Знаєте, що з нами заподівають? О, прокляті! Щось такого не було ще ніколи!

Хлопи. Що такого? що такого?

Федор. На обох кінцях валала*)... гайдуки в каштелю стоять з на-
рядженими ручницями на сторожі...

Хлопи. З ручницями? Пощо? як? чом?

Федор. Замкнений цілий валал! Не слобідно виходити. Кожного
застрілять, хто би не послухав. То панський приказ!

Хлопи. Боже... Боже... Яка-ж провина наша?

Федор. І якась чорна пані від вчера-ка в наших валалі, ка-
зали мені... Її дих носимо в наших лахах**). Паньство нас ве-
лять замкнути і відтяти від сьвіта — казали — щоби нас
охоронити. Все те діє ся для нашого добра...

Хлопи. Чорна пані? Чорної пані ми не бачили в селі... то все
брехня!

Жени. Важать на наше житє. О Христе, Спасителю!

Микула. Ходіть усі разом — поговоримо з гайдуками!

Хлопи. Ходіть — поговоримо, поговоримо!

Петро (*виходить з хижи з мискою в руці*). Богу дякувати, що
тобі лекше. Я думав, що й ти мені ввреш! На, пий!

Люба (*не*). Ах, мені здалось, що ціла згорю! (*притискає миску
до уст*).

Петро. Но? га? Де тамті всі діли ся?

Люба (*дальше говорячи*). І вчерака в ночі також так. Як про-
щалась з Василем в останнє, так поцілувала я небіжчика
раз іще в уста — та потом також так мене пекло — ах —
здавало ся мені, що зараз смерть мені буде...

Петро. Любо!!

Люба. Ах, ходи, Петре, сїдай біля мене тут на лавці! Петруню,
ти не годен і здумати, яке мені щастя! Я ледве вірити можу:
нині в церкві наша оповідь! (*по хвили*) Чи знаєш, я тобі
все казала: „Як Господь Бог мене судив тобі, то вірно
і твоя буду“. І так стало ся.

Петро. А се тямиш, що я тобі тоді прирік на ярку?

Люба. Ах так, Петре — тоді на ярку — буде вже рік тепер.
А знаєш, як то завело ся межі нами?

Петро (*всьміхаючись*). А ти ще тямиш, як було?

Люба (*шебечучи*). О так — о так. Я сама була на ярку. — За-
зуля саме що закувала з бука. „Ти мала дівчинице“ я звї-
дала себе — „кому дістанеш ся?“. Зазуля знов обізвалась,

*) Валал — село.

***) лахи = одежа; сьвяточні лахи; каядоденні лахи. — ярк = потік гірський.

і потому тихо стало... „Ще мені рік прожити там, де я виросла“ сказала я. А потім ти йшов через ліс та прийшов до мене. *(по хвили)*... Чи ти чув, як закувала зазуля?

Петро. Чув!

Люба. Що ти тоді подумав собі...?

Петро. От що подумав: „Поточе, поточе, що в тобі клеоче? вода студененька, чи моя миленька? Як вода студененька, піду до корчмиці, а як се любка платя nere, то остану біля неї!“

Люба. Я тоді мала ще дві кіски маленькі, знаєш?

Петро. Так, тим часом вони вирости.

Люба. А мій кабат, що сама його вшила, саме тоді я прала, перший раз... мою посьвятну одежу ...ще тямиш?

Петро. Так, Любо...

Люба. І я тоді могла ще в честь глянути тобі в очи — ще тямиш...?

Петро. Не питай усе „ще тямиш“. Се так, мов річ про помершого...

Люба. Я стільки страждала задля того...

Петро. Не згадуй...

Люба. Він так був супротив мене, як звірюка дикий...

Петро. Не згадуй... Я тебе і тепер так люблю, як перше! Як жінку... Тоді ще ти була дитиною...!

Люба. Коли — тоді?

Петро. Ну тоді... на ярку.

Люба. Ах так... ах так!... Минули мої молоді літа, як сонце що кружить в-окіл сьвіта, без радости проплили, мов вода, що гучить в потоці.

Коли мене мамка мала,
Тяжко мене годувала,
Зашивала, заперала,
Тай так мене годувала!

Мамка моя старенькая, мамка моя добренькая!

Петро. Померші най спочивають в Бозі! А ми будемо щасливо і весело жити! Госа! — *(з уданою веселістю)*.

Уродила коза пана, а Жида кобила,

А Русина неборака жінка чорнобрива!

Госа! е-я гой!

Люба. О мій милий!...

Петро. Ти! — — (*пристрастно схоплює її, хоче обняти, потім полегки, майже тривожно, відсуває її*). Ніт! — ніт!

Люба (*ніжно сердячись*). Але! — — (*наївно*). Обійми мене сьміло! (*весело і сердечно*), Та-ж ти мені не брат, я тобі не сестра (*схиляючись і важко дишучи*) лиш я твоя вірна любка (*обнимають ся*).

Петро. Та чи любиш мене? Скажи, скажи! на всяк раз!

Люба. Ах, Петре! Ти один в моїм серцю на віки. (*Хлопи вертають*).

Жени (*заломлюючи руки*). Справді так! Нас замкнено! Сусе Христе!

Петро. Що такого?

Жени. Гайдуки заперли нас у валалі.

Юрко. З великими набитими ручницями сторожать на обох кінцях валала.

Хлопи. Хотуть нас порізати мов вівці.

Адам (*надходить трохи замелений, приспівує*). Я грабар, в мене серце скіряне! Готьта, вйо, вісьта, вісьта, готьта! Камаради! дивіть! Пять золотих маю в руці. Готьта! вйо! вісьта... вісьта, готьта!...

Хлопи. Де ти впив ся? Звідки в тебе гроші?

Адам. Мішок бандурок*) дали мені паньство також! — Я тепер управець мертвих у валалі! (*співає*) Я грабар, я грабар, в мене серце скіряне!

Петро. Що ти таке? Що, що, що? За що дістав ти гроші? від кого?

Адам. Від кого-ж, як не від нашого любого ласкавого пана? „Адамку“ кажуть мені паньство, „знаєш ти добре копати гроби?“ — „Чому би ні?“ — одвітую — „дай мені Боже тільки тисячок, скільки я покопав гробів хоть хлопам хоть Жидам!“

Петро. Адаме, ти паний! до чого нам гроби?

Адам (*до Петра*). Дядьку, дядьку, я не паний — ласкавий пан казали — — „кожного пятого з вас ухопить чорна пані! Де инде також так було“ — так казали.

Петро. Тепер розумію! (*піднесеним голосом*) Знаю, що нас почислено! Хотуть нас вигубити. Се річ ясна.

*) Картофель.

Хлопи (*в неладі між собою*). Хочуть нас вигубити?! Га?!

Стефан. Любі приятелі! діти! Почекаймо. Не наброїли ми нічого. Любий Божечко не допустить, щобисмо зараз та пожили смерти!

Священик (*надходить кванно*). Га, що то за непорядок? — (*голосно*) Здоровлю і благословлю вас, любезні во Христі братя!

Хлопи. Слава Ісусу Христу!

Священик. На віки слава, амінь. — Мої любі овечки, втихомирить ся, я вам розкажу важну річ.

Петро. Тихо будьте, може нам вони скажуть, що з нами діє ся. (*Хлопи згодом-перегодом утишають ся*).

Священик. Отож — любезні мої вірники, високохвальний Комітат загнав*) патент з приказом, що від днешного дня почавши має бути церков затворена з причини заразливої хвороби, що навістила наш край.

Петро. Навіть церков нам запирають! Церков наша!

Священик. Треба, щобисте мене зрозуміли, як слід! — Скажу-ж вам, що таке тота нова хорота. Отож тота хорота, то єсть, — вона прийшла з Турції. Зовуть її чумá. Не мож її бачити. Она лише хухне на чоловіка, і лежиш мов заколена свиня. Так як се стало ся вчерака з небіжчиком Василем. Я би вам ще про тоту хороту уповів де-що, та годі, знаю, що ви з моєї бесіди не порозуміли-б нічого; бо ви єсте сомарі**) і сомарями останете. (*грімко*) Амінь. (*Декотрі хлопи хрестять ся тупоумно*).

Священик. А тепер приготуйте ся. Хто хоче висповідати ся, має заплатити грейцар монетою, инакше умре без сповіди сьвятої і чортяка вхонить його душу.

Жінки. Ах любий Божечку — у нас пінязий не є!

Юрчиха. Ласкавий пане превелебний, спустіть нам!

Всі (*жебруючи*). Даруйте нам, о даруйте!

Священик (*з гнівом*). Є що, мені також треба жити.

Адам. Пане превелебний — я заплачу цілу сповідь — за тих пять сто душ, що в нашім валалі! Маєте тут пять золотих монети конвенційної.

Священик. Ти боговійний чоловік, Адаме! (*ховає гроші*). Так, а тепер вклякніть і змовте швидко по тихо молитву за ваше

*) Прислав. **) Осли.

великоможне панство, котре все діє для вашого добра. (Селяне вклякають а перехрестившись відмовляють тихо молитву. Чути зітхання: „Божечку, Божечку“, а також мов би сичене з їх уст: „Слава Сусу Христу“. Селяне клячуть аж до відходу священика. Тільки Петро сам один стоїть випрямившись і люто позирає на священика).

Но, Петре, ти не чув, що треба вклякнути?

Петро. Я не молюсь за добро пана.

Священик (обрушений). Що? Ти противишся приказови пана?

Петро. Молюся, за кого я хочу.

Священик. Се твоє крайнє слово?

Петро (лютий). Молюся, за кого я хочу!!! — — — Розумієте?

Священик (також кричить). Ти зухвальче, сьмієш то мені казати?! Ти, що мені, твому священикови, ще не віддав остатної коблини*)?

Петро. Для мене ніт коблини, ніт роковини. Живемо в часах, коли то вже не вірити ні Богови, ні панови. За много неправди і беззаконя бачимо у попів рівно як і у панів! — — —

Священик. Чекай, ти безбожнику!

Петро. В каштелю, там чапкаєте мов пес, котрому настолочили на хвіст, а тут кладетеся за пана — блюдолиз!

Священик. Ти — — ! Ти — — — ! Але пожди... ти... Я тобі покажу, хто я... ти!? (Відходить. Між селянами неспокій, гомін, глухий острах малюєся на їх лицах).

Стефан. Моя дитино, що ти зробив? Петре, Петре, він мав на собі священі ризи!

Юрко (прибігає підскоком і скаче мов недоумок). Е-я-гой, е-я-гой! Жени, други, братя — слухайте — е-я-гой! ...Ходіть, смотріть, що тут прийде! Гой! гой! гой! Огромний віз повен хліба, палінки, соли... Великоможний пан молодий нам то дає... Сьвіжий хліб, красний хлібусь (танцює в коло). Ах, як давно бачив я такий хороший хліб!

Мякула, Що торочиш? Хліб? Дурню, се не для нас!

Юрко. А от уже й є! Дістанемо хліба, палінки! А, що то буде за хліб, яка палінка добра! (Два гайдуки заточують на площу великий ручний віз; позад іде Йончі).

*) роківщини.

Хлопи. Справді, так!

Микула. О, то не для нас! Скорше дадуть своїм свиням.

Федор. Молодий пан дійсно приходять до нас.

Петро. Люде, остерігаю вас! Коли пани творять добро, все воно виходить нам на лихо. Річ то стара, як сьвіт. Жаден нехай того не рушить. *(Беля і Ільона надходять звідси, звідки зайхав віз).*

Беля *(коло котрого хлопцi куплять ся з поважанем)*. Так, мої други, се все для вас! На тiм возі маєте хлiб, сiль і палiнку, як се я обiцяв вам сночи*). Iдiть, живiть ся і крiпiть! Гайдук Йончi все по рiвну роздiлить межi вас. Заживайте на здоровлє! *(Купка хлопiв і жiнок рухнула до воза)*.

Селяне. Дiстанемо хлiба, попоiмо хлiбця! Таки дiйсно правда! Ах, який голод у мене! *(вiдходять)*.

Адам. Не розумiю, чому нараз так до нас здобрiли. Щось в тiм є! Беля *(сцудуваний до инших)*. Но, мої любi, а ви? Чи вам нiчого не треба? маєте все?

Один хлоп *(несьмiло)*. О нiт, не маємо нiчого — — — але, — — —

Беля. Но?

Адам. Але таки хотiли би ми знати, ласкавий молодий пане, кiлька треба за тото дати, по чому буде...?

Беля *(усьмiхаючись)*. Мої любi — тото все дiстанете задар! Я такий радий вам помочи.

Адам. Добре, добре, ласкавий молодий пан рачають жартувати.

Беля. Нiт, не жартую! До сто громiв!... pardon! — Таж я хочу про вас старати ся!

Адам *(несьмiло, всьмiхаючись з недовiрем)*. Та так — але най ласкавий пан повiдять нам, яка цiна. Знаємо цiну, то кождий знає, що і як...

Беля *(строго)*. Дурню, ще раз тобi кажу, все дiстанете задар! Чи не знаєте ще, як дуже я вас люблю?

Хлопи *(стоять осторонь і розмовляють з собою, недовiрливо позираючи на Беля і Ільону)*. Що вони нараз такі для нас добрi?

Беля *(до Ільони)*. Чудно — самi лица недовiрчиви, здивованi *(морщачи чоло)*. Чи справдi вони не чують... *(Кiлькох хло-*

*) Вчєра вєчєром.

нів, що були переше відійшли, прямують радісно до своєї хиж). Діти! який пухкий хліб, ще теплий! Доки нам житя, такого хліба ми ще не їли...

Кілька баб. Ходіть дітки, поноімо...

Хлопи. А також і палінка добра є! А як раз на неділю. (Хочуть цілувати в руку Белю і Ільону, котрі лагідно всміхаючись не допускають того) О високородний ласкавий молодий пане — любий Божечко в небі най Іх нагородить...

Беля. Але знов мені так дякуєте! Знаєте предсі, що того не люблю! Наспіє час для вас усіх, коли затруть ся всі границі межи паном а хлопом. Король і хлоп будуть мати одно право, так як мають одного Бога над собою і всі будемо жити як братя. А тепер ідіть, кушайте на здоровле. Перед нами тяжка борба.

А дам (до хлопів, що недовіряючи були остали). Палінки і хліба, що вже проковтнемо, ніхто не зможе нам відібрати. Ходіть їсти.

Юрко (з бохонцем хліба під пахою). А, то добрий пан. Шкода лише: не мож розуміти, що говорить.

Микула. Так — попа і я ліпше розумію. (Всі відходять).

Беля і Ільона, Петро і Люба (на обох кінцях площі остали самі).

Стефан (ще раз вертає). Дякую красно за погощенє! Дай Ім Боже здоровічка, ласкавій паннунці також! (Хоче обоім цілувати руки або одежу — наслідку дрібними кроками тюпає за иншими).

Петро (до Люби). Остань, Любо, ми не підемо. (Знову надходять люде з бохонцями хліба під пахою і з вдячності цілують Белі і Ільоні руки та ноги цмокаючи губами по хлопськи).

Беля. Ільоно, чи є більше щастє від того? Ах, не чути себе паном, тільки слугою, тото й єсть! Страшенна нужда, видиш, всі тоті діти Божі придавила на масу одностайну, темну, тупу. Ільоно, ми з них зробимо людей, людей щасливих, свободних. Лише любов, одна любов годна все зробити.

Ільона. Вірю в силу твоєї любови.

Беля. Але хто тоті обоє там? Они так неприязно смотрять на нас.

Ільона. Ах, Бельо! та-ж то...

Беля (*підходить до Петра*). Справді, то той чоловік, що вчора вечер в хижи рихтаря так ворожо говорив против мене.

Петро (*зпочинку має капелюх на голові, потім пізнійше нерадо знімає капелюх, скробаючись при тім в голову а покуряючи зір у землю. Потім задержує кресак коло уха ще хвилину в руці, а на останку спускає його зовсім в долину*).

Беля. Но, ти ще не примирений? Чи не видиш тепер, що з цього серця бажаю вам добра?

Петро (*мовчить і дивить ся на него зашмарений*).

Беля. Ти десь зазнав багато лиха?

Ільона (*здержуючи його*). О, Беля...

Петро. Лиха? А, лиха я більше не зазнав. Поспитайте ласкаву панночку. Лише саме добро! Одного ранку я трудний з роботи був заснув на землі, як іще був за гайдука в каштелю — тоді прийшов їх пан апа і коннув мене ногою, щоби мене пробудити. У чобіт у него сталеві остроги — тож мені, розуміє ся, з недобачки, виколов тото око! Але тото ще не таке то лихо, як від него.

Ільона. Справді так було, як говорить...

Беля. Тепер мені вже ясно...

Петро. Знає ся?

Беля. Погоди, Петре, прийде час для вас усіх, коли то ніхто не поважить ся вас топтати, хотьбисте і на землі лежали.

Петро. Так, коли-б вже наспів... було-б гарно! Новий час... новий час...

Беля. Мов весна до вас наспіє. Погодїть! (*зміненим голосом*)
Мабуть се твоя заручена?

Петро. Так, ласкавий, молодий пане — від сьогодні.

Ільона. Від сьогодні! Чи маємо їм сказати?... Як тебе кличуть, моя дитино? (*Люба мовчить*).

Петро. „Люба“ кличе ся, ласкавий молодий пане! Люба. Вона ще дурна. Не знає з панами говорити. Дперва раз мала діло з одним паном.

Ільона. Кілько тобі років, Любо?

Люба. Не знаю.

Петро. Иньша журниця мулить нашу голову, ніж думка про наші літа.

Ільона. А як веде ся твоїм родителям?

Люба. Обоє померли.

Ільона. Так ти сирота?... І я також...

Люба (*зазираючи*) Ви мені дали раз мяса...

Ільона (*смотрячи на ню з зачудованєм і усміхаючись говорить по хвили з щирою, ніжною сердечністю*). Но видиш, Люба! Ми обоє від вчора також заручені. Ми обоє дуже щасливі. Ви мабуть також дуже щасливі?

Люба (*спаленівши потупляє очи в землю*).

Петро. Так — ми що до того також щасливі.

Беля. Но, видиш, брате, яка-ж ріжниця межи нами обома а вами обома? Видиш, нема ріжниці, бо любов нас рівняє.

Петро. Може й так... Але я таки думаю, ласкавий пане брате, що з вашою нареченою иньше діло, ніж з мою.

Беля. Як кажеш, Петре?

Петро. Мою ваш пан апа — — — збездестив мені... Відняв її козу і — користаючи з біди дівчини, знасилував її!

Беля. Ходи, Ільоно... Прости, що тебе назвав братом. Про се я не знав, про се я не знав. Прости мені.

Петро. Тоті самі остроги, котрими вибив мені око, тоті самі черкотали, коли торгав віночок мої Люби. Чи думаєте, що ваша любов усе годна покрити і ми все можемо забути? (*Ільона і Беля кілька кроків поступають дальше*).

Ільона (*зупиняєсь, відтак підбігає до Люби а цілюючи її мовчки бере її за обі руки і часок глядить їй в очи*).

Петро. О... О! та до чого се?

Ільона (*відходячи ще раз обертає ся до Люби і здоровить її очима і рукою*). Любов, Петре, любов... (*Петро глядить за ними з недовірем*).

Федор (*надходить на площу стогнаючи, з трудом піддержуючи стару бабу, що опирає ся на нім*). Йой, йой! злихотіло мені. Рихтарю, йой, йой, кобим був нічого не кушав.

Петро. Що тобі? Як ти визираєш?

Федор. Моя баба, рихтарю, і я їлисьмо того, що молодий пан прислав; дуже нам обоім з того недобре стало! І инчим також! ой—йой! вірно нам смерть буде! (*відходять*).

Петро. І ти Микуло?

Микула. Та хто-б та міг здержати ся!

Микула. Я тобі казала, щобишь так не жер, ти пажерачу! Ми до такої доброї їди давно не увикли. Такий сьвіжий,

теплий, пухкий хліб. А тепер сама річ, що тобі злихотіло, хоть умирай!

Юрко. Благородний пан доктор ідуть!

Хлопи. Чорну цаністру*) має в руці! Що то знов буде?

Др. Менцель. Люде, я приходжу, щоби сповнити приказ вашого ласкавого паньства. Я маю — як приказав ваш пан великоможний, — кождому з вас, кому-б грозила пошесть, дати того білого порошку на зажить. Хто з вас, люде, заживе той порошок, тому чорна пані не зробить нічого. Правда, порошок погіркавий. Але дістанете той порошок без заплати з милости паньства. Хто-б не зажив порошок, той сам завинуватить, що піде до чорта. (*Люба відходить до хижі*).

Петро. З тих то людей жаден не їстиме вашого порошку! Розумієте?

Др. Менцель. Ти, Петре, остерігаю тебе! Звертаю вашу увагу на се, що маю приказ від вашого паньства той порошок вісмутувий всипати до студні, як бисте противили ся... Юрку, бери перший тот порошок. Ти хоробрий!

Юрко (*дав великого суса поза инших людей*). Я не їв того хліба! Мене вже черево не болить.

Др. Менцель. На, ви по крайній мірі не можете сказати, що я вас з почину по доброму не наклонював. Тим часом тот скількість — (*Висипує з своєї чорної цаністри трохи більше білого порошку до колодязя*). Так! Дійсно, вас треба присилувати для власного вашого добра.

Петро (*прискакує до студні*). Дивіть, люде! дивіть, як бульчить вода! Ніякої другої води в селі нема. Ярок також просох. (*Чим швидше витягає ведро з водою, кладе на обрубину студні а відтак приклякуючи коштує воду, швидко ставляє ведро на бік і випльовує*). Христе Пане, яке-ж то гірке!... Покоштуй Юрку.

Др. Менцель. Дурию, се такий має смак, як кождий вісмут та квас сільний.

Петро. Хто ваш дурень? Смакує, як лісмут? Що се таке? Того не знаємо! Доси прожили ми без лісмуту...! Таж то смердить! Як то може помочи? Се-ж воняє, се отруя!

Хлопки (*кричать пискливо*). А-дїть, а-дїть! всі стонози вилазять зо студні. Се-ж певно отруя!

*) Торбу.

Хлопи. Отруя?! То дохтор отруї насипав у студню?

Др. Менцель. Петре, уважай, а то ласкавий пан на дно твоїх заруковин звелить витріпати тобі твій червоний кабат гайдуцький *(відходить до хижи)*.

Петро. О Матінко божа, пошли їм тисяч колькок в бік, тим собакам панським, коби тіло їм відпадало від костей, як терміте з конопель. О Матінко божа, вислухай мене! *(Глядячи по собі)*. Мій червоний кабат гайдуцький? *(удає голос Гуньора)*. Мого гайдука — ?? *(сильно обрешений)* Я предсі вже не гайдук! А ти-б рад іще його витріпати, кровопийче! *(Здирає кабат на опашки завішений з плечей і роздирає на двоє)*. Ніт! Так я відорвусь від вас, пани — так, так! *(топчучи кабат ногами)*. Так лежатимеш під моїми ногами — так — так! — кроваво, кроваво відплачу. *(Гафа і одна баба виходять з хижі, до якої був уступив доктор)*. Що? Як там Люба? *(відходить, баба за ним)*.

Гафа. О, людкове, з Любою зле. Доктор всипав їй у горло білого порошку! На приказ ласкавого паньства доктор всипав їй білого порошку. А тепер вона й розболілась ...голова стала мов камінь тяжка... віддих студений, мов з пивниці... Ох, їй уже не до виходу.

Адам. А я не казав, що се не добрий має бути білий порошок. Він же метав у воді такі величезні бамблі!

Федор. Всіх нас так потроять, як тоту в хижи! *(Мойше і його жінка Двоїра, стара жидівка з очима як у серни, стоять перед своїм домом, живо гестикуючи)*.

Адамиха *(кричить)*. Не дай мене *(хапаючись трівожно свого мужа)*. Я тобі все була вірна жена.

Юрчиха *(до свого мужа)*. Що ти пічнеш з тими дрібними дітьми, як і я мушу вмерти?

Двоїра *(перед дверми своєї хижи, квапно до Мойше)*. А я тобі кажу, Мойше, хто того знає...

Мойше *(такоже в роздразненню)*. Та що говориш такі дурниці, а нволхенштус! Паньство піде троїти людей! То все накоїв молодий пан міт зайне пульвер! попацив неборак, попацив! дус ісдохнеббіх, а во а гройсер шлеміль!

Мивула *(з криком вбігає)*. Поможіть, ради Бога! Моя жінка... моя жінка... Вже по ній!... Також лежить! перекидає ся! Адамку! Адамку! Ходи та замов її Христа ради! Най ніхто

не біжить по доктора, най мені не мучить жінки за пусто!
(Адам скорить за ним).

Юрко. Люде, Сусе Христе, люде! Вчитель також занедужав!
А я, безглуздець, я сам дав йому їсти того затрошеного хліба!
Ох, нерозум в мене, нерозум! Сусе Христе! Маю його на
совісти (бігає трівожно докола).

Хлопи. Ще один! Христе, заступи нас!

Мойше. Юрку, що так наречеш? Та то слабість по Божому до-
пусту!

Юрко. Сама річ, ти клятий цибулянику, безпечно собі триваєш!
Тебе певно не строять!

Мойше. Але Юрку, що то? Ти ще нині не пив палінки, а гово-
риш наче паний, наче шікер!

Юрко. Паний не паний, а знаю, що кажу. Молодий пан приказав
через вікна скрізь у наших хижах сипати білий порошок,
саме тоді, як ми стояли біля церкви. З того і розпочав
ся мір!

Бабн. Господочку, заступи нас! Вже нам не вертати до хиж!

Юрко. Ніт, вже не можемо до дому!

Микула (ведений Адамом, наближає ся до інших).

Баби. Що? а як? чи вже вмерла? чи ще жива?

Микула (хитає занікуючи головою). Молив ся я до всіх Свья-
тих, що аж піт мені котив ся з чола. Та такої мені вмерла.
Бідна моя жінка. А така була гідна до роботи! Добрі люде!
За годину мабуть усім нам прийде кінець!

Марця (прибігає без духу). Чуєте? гей, чуєте? — Звони — —
із звонів повинимали серця! Люде! братя! Ми — ми не по-
винні знати — кілька вмирає в селі! Саме що казали моло-
дий пан!

Хлопи (в смертельній трівозі). Всіх нас хочуть викришити до
ноги. (Петро виходить з хижи. В великім жалю ще раз
позирає позад себе через хижні двери, на пів отворен).

Адам. От Петро! Як там Люба? що?

Петро. Вмерла...! Доктор!... Доктора...! Любо... Любочко! Пімщу
тебе. Люде, я її не забуду ніколи! (повалив ся на лавку
біля студні).

Федор (благає Петра, що все ще лежить зломаний стратою
Любки). Рихтарю! Ти нам проводир! не опусти нас! Ми
самі не дамо собі ради!

Мик у л а. Петре, чи знаєш вже, і моя жінка вмерла!

Ю р к о (*заломлюючи руки приклякає*). Рихтарю .. поможи!... І мене завзялись знищити... а я навіть ані разу не був ситий за свого життя!

Марця. Що вієте? що нарічете? Побийте панів, то сей час і мене ся помір. Чого доброго ждете ще? Чого? Чи не видите, що нам уже остатна година?! Або може жадаєте, щоби ми жени боронили вас мужчин?

Хлопи. Покажемо ми їм, тим отровникам!

Марця. Навіть Петро чув в каштелю, як старий дідько говорив: рускі хлопипи множать ся як свині. Половину з них треба вигубити.

Хлопи. Так казав?! Клятий!!

Марця. Післали мені щенята, щоб їх плекала грудьми! До мові хижипи принесли щенята!

Хлопи. Убити тих чортів!

Стефан. Мов диявол підтровлюєш людей! Ти — !! Цілий валал чиниш розбійниками! Ти — ти жено мого Василя... Ніколи Бог тобі не простить того!

Петро (*випрямившись і вислухавши до кінця заколоту з завзятем*)
Що? що? розбійники? розбійники? Що? хто? (*отямившись говорить до Стефана рішучим тоном, в котрім однаком пробиваєсь настрій смертний*). Розбійники? апо — — ти? О ніт, апо; апо, о ніт! Ваші старі плечі криваво збиті, ваше бідне, старе серце так здавлене нуждою і боязню і підданем, що вже не чуєте нашого пониження... Тепер повна міра! Тепер з остатною силою життя, що нам іще лишила ся, кинем ся до шиї панам. — — Ви, апо, не мусите йти з нами, коли нас не можете розуміти, але нас не осуджуйте... Тепер новий час настав на сьвітї, апо... Король і хлоп — — і — і ми - тепер усї люди!

Стефан. Завертай отсим тут голови твоєю безбожною бесідою... Робіть, що хочете! Не беру участи в вашім ділі.

Жена вчителя (*прибігає*). Пани прячуть ще живих! Христе царю, допоможіть! Мій муж, учитель, ще дригав — а вони мені його видерли.

Хлопи. Пани прячуть ще живих!

Петро. Вставайте, до бою! Ми в великім числі, сила в наших руках. Вставайте! Беріть ціпи, сокири, коси, шотики, вили і назад приходьте сюди! Я вас поведу. Ходіть! ходіть!

Многі (*що духу біжать по зброю*).

Хлопи. Пани прячуть живих! Смерть панам! погибель панам!

Стефан (*сидить тяжко зажурившись і мормоче*). О — що за нещастє! Всіх постріляють на смерть! Що за нещастє! Що за нещастє!

Кількох хлопів (*повертають*). Смерть панам!

Інші хлопів (*причвалують з добытим оружєм*). Панами на погибель! (*Один хлоп подає Петрови косу*).

Петро. Гей же! До бою!

Хлопи (*вимахуючи своїм оружєм*). Погибель панам!

Мойше. Чуєте, люде! Але Петре, де у тебе глузд? Ти предсі розсудливий чоловік. Подумай, який тому може бути кінець! У павів такої більша сила!

Петро. Други! Уважайте! Жид хоче охороняти паньства. Тото і єсть: він з паньством за одно!

Хлопи. Що? Ти Жиде держиш з паньством? (*грозять йому п'яст'ми*).

Мойше. Я — ? Боже милостивий! Я-ж вам предсі мов отець! Ну, не суньте п'ястуками до мого носа! Йой! що єсть? я-ж вам усе був отцем... Боже правий, побачите, що то Мойше. (*забігає в свою обгородку*).

Двоїра. Що ви на нас сердите ся? Ми тому винуваті, що паньство силе порошок?

Мойше (*виставляє голову з обгородки*). Натє — натє — Мойше для всіх вас дає даром три чоми*) палінки. То-ж видите... Натє — натє — пийте (*дає їм палінки і подає ся швидко назад*). Ну, який я вам ворог?

Хлопи (*тиснуть ся перед вікною вирубкою в обгородці*).

Петро. Люде, погодіть! дайте позір! Чи маєте ся дати усмертити від Жида? Не пити! Ти! цибулянику! Вистави твою голову в койця.

Мойше. Ну, що єсть? що єсть?

Петро. Кажі, тота палінка, що її держу тут у руці, то з тої самої, що її молодий пан давав нині людям перед церквою?

Мойше. Ну, певно сама одна, я-ж иншої палінки не маю!

Петро. Так, то ти також нам даєш тої самої затроєної палінки?

*) чім = спора міра.

Хлопи. Давайте його сюди!

Мойше (*Гвалтує, бігає сюди туди в тісній обгородці*). То не тота сама, то не тота сама — йой — тамта була инша — я помилив ся!

Микула. Бреше, витягніть цибуляника!

Федор. Той також нам ворог. Той все мав що їсти.

Хлопи. Сюди його! (*Здирають лати і пробують вивалити двері*). Жид держить равом з панами!

Двойра (*кидає ся між них*). Дайте покій мому Мойше — ще вам дам два чоми палінки! То добра палінка! (*Хлопи позривали лати і проломали жерде*).

Петро (*витягає Мойше, котрий в комічній розпуці старає ся вхопитись за стіни своєї шинковні*).

Мойше. Двойра, не дай їм виносити палінки.

Микула і инші (*виносять малу барилочку, фляшки і ин. та все ставляють на землю*).

Мойше. Микуло, ти трюлю, ти бѣзуме, лиши палінку. Чого хочеш? Се не твоє!

Петро (*тормосить ним сильно держачи його за груди, Мойше однакж усе глядить лише, що діє ся з його палінкою*). Тепер признавай ся, Жиде! ти також отровник? — га? в'одно з паньством? Нічо ти не буде, коли скажеш правду!

Мошко. Гройсер Гот! — то не жарти! Ви мене предсі не хочете убити?! Я вам даю палінки. Пустіть мене! Я вам не зробив нічого злого! Шма Изроель, то моя остатна година!

Петро. А... що... що... фу!... (*бє нагально докіль себе*).

Марця (*перетиснула ся на перед до Петра, що тормосить Мошка обома руками за груди. Поза плечима Петра, що бориче ся з Жидом, сягає наперед руками і зтуга хватаючи затикає рот і ніс Петрови*).

Петро. Хто се? (*бє руками вокруг себе, як чоловік, котрому захвачує дух*).

Марця. Я! Пустиш Жида? Пустиш Жида!? (*сїнає його назад*).

Петро (*розлючений*). Ти шлюхо! Мені забираєш рот?! Затикаєш мені, мов шалевій коняці, ніздря, щоб я пустив Жида! Чекай ти, доробайло, дудо,... ти! (*Деякі хлопи здержують його, щоб не кинув ся на Марцю*).

Марця (*нероблячи собі нічого з погрози Петра кидає ся між товпу, що окружила Мошка*). Пустіть Жида, кажу вам Жид

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

був наш отцем! Дрібочку добра, щосьмо вазнали в нашім
нужденнім житю, вазнали ми від нього! (*слобонить його*).

Петро (*пирвавши швидко лату лежачу на землі і другу, котру
на своїм коліні переломив, звязує навхрест оба кусні дерева
верівкою, якою був передше опоясаний; потім відпихаючи
всіх на бік іде наперед*). На бік — усі — втишіть ся —
зробіть місце! Побачимо сейчас, чи він нашим добродієм!
Тут Жиде — держи той хрест (*а він доволі високий*) в ру-
ках і моли ся сей час, щоби удала ся нам добре реловуция!
Чуєш?

Дво йра. Боже всемогучий!

Хлопи. Так, най помолить ся за нас! Се добре! най помолить
ся за нас!

Мошко (*пручаючись і непозираючи*). Сохрань Боже!!

Петро. Тут диви ся, Жиде, тут! (*пробує обернути Мошка, ко-
трий не хоче і глянути на хрест. Мошко відвертає ся*).

Петро. Чому ти відвертаєш ся? Ти хороший пташку! Зараз
оберни ся, чуєш, і моли ся! (*Хлопи обернули Мошка на-
против Петра*).

Мойше (*позираючи на землю*). Ніт, хотьбисте мене і вбили!

Хлопи. Жид держить в паньством! Убийте його!

Петро. Ніт — оставте. Він мусить помолити ся! Йому також
повинен бути сьвятим наш хрест.

Мошко. Я вічний, я твій Бог, говорить Господь. Щобись не мав
нишого Бога кромі мене. Я того не докасну ся.

Петро. Бери хрест, а то тобі смерть.

Дво йра. Ми Жиди! Ми не можемо молити ся до хреста! Чого
хочете від нас? Ліпше ж вірити в Мойсея, що був живим
чоловіком, ніж у деревляний хрест, що ви його виломив
в нашої шинківні!

Марця. Мошку, Христа ради, до сьвятого хреста може кождий
молити ся!

Мошко. Робить, що хочете! До хреста не буду молити ся!

Петро (*командуючи*). Вяжіть його!

Хлопи. А гу! Жидко! (*страшить Дво йру на пів жартуючи
довгою латою і тїшить ся з її наляканя*).

Дво йра (*кричить*). Диви, Мойше! Підняв на мене поліно. Мойше!
і мені хочуть заповідати лихо.

Федор. Най живе реловуция! Будемо вільні.

Мойше. Не принесе вам добра тот вільність, бо согрішаєте против ваших Жидів!

Петро. Замкни рот! Ув'язіть му хрест в руки! (*Хлопи зв'язали Мошкови руки назад, а межі руки заплхали хрест, так що мусить його нести на плечах*).

Мошко. Ніт! — ніт! ніт! Бог вас покарав! Люд, що скривдив своїх Жидів, завсїгди Бог покарав -- — !

Петро. Наперед! марш Жиде! До каштелю! До каштелю! До каштелю! (*забирають з зобою всю палінку*) Марш, цибулянику!

Двойра. Мойше! Мойше!

Мошко (*їде попижаний наперед, виглядає чудно: похиляє ся вперед, мов придавлений тягаром хреста; докола него розлючена товпа, многі хлопи вже пляні. Лоснячо-бура околичка футряна Мошкова окружає його голову мов би сияє святого. Всі відходять*).

Двойра (*сидить плачучи в розпуці*). Мойше, я не витерплю дальше! Мойше, я не витерплю! Боже з неба високого — розбійники — мордуни, тепер убють мого Мойше!

Стефан (*чалапає до Двойри обтираючи свої з остраху широко розняті очи рукою на відлїв та потїшаючи Жидівку*). Не плач, Двойро, не плач! Того пожару, що його розгнїчено, ми не годні погасити.

Двойра. Всїх паньство повинно вистріляти. Нехай їх Бог покаре, тих ворохобників, що напали мого безвинного Мойше! (*плаче*).

Стефан (*з огидою*). Люде не живуть уже по закону Божому; тому і стали мов дикі звїрі! Один настає на другого мов хижаки. Пани рівно як і бідні.

Двойра. А все, коли що стане ся, обїрве Жид. Кому як кому, а курці смерть!

Стефан. Отче наш, їже єси на небесїх — — — (*шепче молитву хрестячись. Завїса спадає*).

*) покаре = покарає.

ЧЕТВЕРТА ВІДСЛОНА.

Чверть години пізніше, після подій перед церквою. Саля їдальня в каштелю, як у першій відслоні.

Ільона (*сидить перед малим столиком і читає*).

Янош (*в другім куті покою, сидить в фотелю*). О, mon dieu, mon dieu, Illus. Що то за часи! (*напуджений*) Цить! що то за шум?

Ільона. Пес гребе від вчера коло своєї буди безнастанно. Вже викопав глибоку яму і порпає все глибше, все глибше. — — Саме як би віщував, що в тім домі треба буде гробу.

Янош. О, mon dieu, о, mon dieu. Як він. Тихо, наче скаржить ся, мов чоловік, що плаче. А як парно на дворі! Якось гнило а задушно, мов би зяє з пікної печи.

Ільона. Ах, Jean, найрадше я-б зійшла долі в село до хлопів; мині здає ся, що мене-б там треба. — — Цить! (*вибігає на рг вонка*). Чи не чув ти зовсім тихого звоненя? Де-ж тепер Беля?

Янош. Attendre et espérer!

Ільона. Мотилі-мертвоголовці літають докола. Мені снів ся тамтої ночі лис, що Белі перегриз горло.

Св'ященик (*вступає з видом пригнобленим, жалким*). Добре рано! моя ласкава кісашонь*). Bon jour, monsieur Jean.

Ільона. Що то за голоси вонка? Не чулисте нічого?

Св'ященик (*схудуваний*). Ніт, ласкава кісашонь!

Ільона. Мені здалось, наче роздають ся з далека жалісні голоси наших хлопів все сильнійше і сильнійше — — ніт! ніт! — тепер уже не чую! Но, могли се бути голоси ваших вірників, пане превелебний, що глядають в тім переважкім часі свого душстаровника.

Гуньор (*входить пирхаючи і обтираючи ніт*). Некло і чорти! А то спекота! І псу видержати годі. Завтра пишу до докуса, піджупана, щоби для нас зніс замкнене границі, поїдемо до Tátrafüred, діти!

Ільона (*при вікні*). А там в долині будуть вмирати хлопи і ніхто їм не подасть помічної руки. Чому перед ними звелілисье заперти каштель, вуєчку? Я не бою ся морбуса, я могла-б зійти до них!

Гуньор. Ци ти не маєш иньшої думки, та верзеш такі дурниці?!

*), Панночко.

Блязель (*впадає*). О пане ласкавий... О пане превелебний, о пане Jean! — — Хлопи — хлопи зворохобились. Підняли бунт! Надходять з сокирами і косами, мужчини і жени і діти, виють мов би з умá зійшли...

Сьвященик. О, Боже милостивий!

Янош. О, mon dieu!

Гуцьор. Що — що? (*визвіриється на конюха*). Тобі сниться, дурняку? Що діють?

Блязель. Бунтують ся, пане ласкавий.

Гуцьор (*позирає на стоячих коло себе*). Що роблять, що?... ти мабуть впив ся, шубравче??

Блязель. О ніт, я не впив ся, пане ласкавий: в корчмі напали Жида, потім ринули перед дім доктора, зловили його, вибили а відтак заперли до брудного койця; там сидить він та позирає мов гуска.

Беля (*входить непомічений, блідий, але з піднятою головою*).

Гуцьор. Хлопи муєли впити ся палівкою, котрої перед полуднем дістали. Тепер мають що жерти, тож забавляють ся.

Ільона (*скорячи до Белі*). Беля...?

Беля. Ніт, апо! Гурма людей до розпуки доведених, сторопаних і наляканих надтягає ік каштелю (*Блязель відходить*).

Янош. Est — il — possible?

Гуцьор (*диго позирає в-окіль себе*). То беззмислиця!!! — — — То все пусте терле-ферле. Ти туряеш, що еси в Парижи! Мої хлопи не ворохоблять ся. Мають вони иньший старунок, як ворохобню. (*Глухий крик хлопів в долині*).

Блязель (*був вибіг, тепер впадає знов*). Ах, пане ласкавий, надходять, надходять! Чуєте, як гомоняють!

Гуцьор. Впили ся. Я-ж казав: дано їм добре жерти — от тепер і брикають. — (*до Белі*). Може приходять тобі подякувати, ти ущастливителю люда!

Хлопи (*ревуци*). Пани! де пани?! (*з гук кричачих хлопів вискакують заєдно пискливі, підтронкі голоси жен*).

Сьвященик (*напуджений*). Чого хотять?

Беля. Нещасники думають, що померших стровно — !

Гуцьор. А — — — !! о — — — !! Так, тепер розумію. Ха—ха—ха! Я так і думав... Мій Беля... ха—ха—ха!! то твій успіх, що пішов еси яко апостол про образоване повідати і сьвітло нести межи мої рускі хлопи! Але мирно, діти,

не бійте ся... Собаки, що брешуть, не кусають. Пороху і олова дам їм жерти так, що їм відхоче ся ворохобні раз на все! Хаха! Ручниці із стін сюди! (*Блязель знімає ручниці*). Давайте пороху і куль та принесіть, скільки найде ся, ручниць і пістолетів! Революцію роблять! (*Блязель відходить*).

Янош. О ті vautriens!

Беля. Коли-б ти з ними поводив ся, як з людьми, то-б нині не потребував на свою охорону ручниць і пістолетів. Вся вина паде на тебе.

Гуньор. Ти всему винуватий! Коли чоловіка не мож основно виобразувати, то лучше і не починати. Облудна любов і услужність прощаві!

Беля. Твоє оглуцлюване люду метить ся!

Хлопи (*ревуть добуваючись до брами каштелю*). Отворіть!

Янош. Mon dieu! Місто сварити ся, зробіть так, як парижська поліція в таких разях: скажіть, що ви вже на слідах злочинців.

Блязель (*заєдно вибігає і вертає для оповідки того, що дїєсь; тепер впадає з пістолетами і кладе їх на столі в середині*). Окружили каштель, пане ласкавий. Всюди видко, як блискають до сонця їх коси і сокири. Кричать: хочемо говорити з паном.

Гуньор. Пождіть, ручницями стану говорити з вами! Замкнути все, що дасть ся! Забарикадувати — а потім кулі в їх лоби! (*Хлопи дзвонять на гвалт*).

Гуньор. Звонять на гвалт! Таки не жартують! (*до Белі*). Чого стоїте? Ручниці в руки! (*Жан і Блязель беруть ручниці*).

Беля. Я не доторкну ся ручниці! Я не буду стріляти на хлопів!

Гуньор. Твого отця опускаєш в борбі? Ти, що споводував тоту ворохобню?! Добре, апостоле. Чому тут ніт гайдуків? Всі гайдуки мають сей час на гору прийти.

Блязель. Та-ж гайдуки всі пішли, ласкавий пане, всі пристали до хлопів — я один-одніський остав із всіх.

Гуньор. Всі пішли — ? всі мої гайдуки... до хлопів? Мої... до — ? Но, чекайте гадюки; може і ви не мали жерти досить, ви невдячники?! Но, іди-ж і ти до хлопів!

Блязель. Ніг, я не піду! Я вас не опушу!

Гуньор. Я і Жан будемо бороти ся. Ми самі против усіх.

Священик (бере ручницю). І я возьму участь в борбі. Мій духовний стан вправді забороняє мені вбивати людей, то я не буду ціляти, іно так випалю. Може гук їх відстрашить. (Лунають голоси з долини).

Хлопи. Сюди, пани! куражно! вилазьте з ваших нор! (довготривалий рев і гук розлягає ся воколо).

Гуньор (приціляє ся). Пождіть, зараз поговорю з вами.

Беля. Бога ради, тільки не стріляйте.

Блязель (відкладаючи на бік свою ручницю). Коли ласкавий пан убють одного, то нас усіх розірвуть на шкати.

Гуньор (відтручає його на бік). Куш!

Ільона (пошипки). Скоро, Блязель, сховаймо ручниці! Скоро!

Ільона і Блязель (разом ховають ручниці і пістолети в одній із побічних кімнат). Ах, моя бідна, добра, ласкава кісашонко!

Гуньор (стоїть держачи ручницю до вистрілу і визирає крізь вікно, то само і священик). Тії бестії! Зворохобитись против свого дідича! Я десяток із них повалю на купу.

Беля. Десяток убеш а стодесять нападуть на тебе. Відложи ручницю, любий апо! Я їх усмирю, я сам один, як прийде слушний час. Дотепер я був супокійний, але на серці мені легко і весело, як у празничний день. (Чути тяжкі удари в браму, хлопи валять молотами і сокирами).

Хлопи. Пани вонка! Виваліть двері!

Гуньор. Як ревуть! Красно ти їм додав відваги.

Блязель. Най піддадуть ся пани! кричать хлопи.

Янош. L' aristocratie meurt, elle ne se rend pas*).

Гуньор Піддати ся! судити! Чекайте! — Ходи і ти Жан. (Оба стріляють у воздух). Га, видите, як утікають!

Янош. Та вертають назад.

Блязель. Мечуть каміне. Початок кінця.

Гуньор (кричить до товпи). Ви собаки! Чорт би вас... На границі стоїть компанія гузарів під лейтнантом Мадрашім. За дві години може кінна штафета наспіти там. (до Блязля). Блязель, сей час сідлай коня тай гайда в Бартфельд.

Блязель. Та-ж я не переїду, ласкавий пане! Убють мене.

Хлопи. Пявки, кровопийці, виходьте! Горі! Виважіть двері!

Янош. Уже пробують вивалити входові двері до сіней. О, mon dieu, o mon dieu.

*) Аристократія вмирає, але не піддає ся.

Гуньор. Тихо всі! Ще ніч не страчено. Будемо боротись до останньої каплі крови. Спокійно, ви обоє. Вам не заповідють нічого. Від вас предсі дістали жерти. — Та коли-б мене вбили сі голодранці — тоді — прошу вас о одно: Мою праву руку сховайте яко мощи і то затиснену в пясть! І той кулак вашим дітям покладіть у герб Гуньорів!

Ільона. Вуєчку!

Беля. Апо—апо, ти не умреш -- ми всі будемо жити — ! І будемо щасливі!

Хлопи. Молодий пан най вийде вонка!

Беля. Я зійду до них; вступлю між них сам, без зброї. Кілька слів їм скажу, а побачиш — по доброму, сердечно можна так легко правити людом.

Гуньор, Янош, Сьвященик (*разом*). Беля — ! Ласкавий! молодий пане!

Беля. Пустіть мене! пустіть мене! Жадна сила на сьвіті не єсть так сильна як любов! Моею любовю я побіджу їх.

Гуньор (*остерігаючи*). Беля! гляди! Відколи ти почав з твоєю любовю, там в долі почав гарцювати чорт. Я тому матацтву не вірю. Я все з ними инакше порав ся.

Хлопи. Молодий пан най виходить! — — —

Беля (*одушевлений, сердечно*). Іду! іду!

Ільона. Беля — я пійду з тобою!

Гуньор. Тут останеш! Чи ти з глуму всунулась! Тут останеш Ти під мою опікою!

Ільона. Я наречена Белі! Ходи Беля...

Гуньор. Ілюш, май розум! Що тобі пхатись до п'яного хлопства?

Ільона. Я поговорю до жінок. Вони мене послухають.

Гуньор (*остро*). Ти не підеш (*хватає її сильно за рамя*). Беля най іде, коли так сильне має довіре! Він мужчина! Тобі забороняю! Я!

Ільона (*вириваєсь*). Мій отець був генерал гузарів Беля де Сульовский, свободний угорський шляхтич. Ходи Беля, наші діти кличуть! (*Беля гордо позирає блискучими очима на Ільону, хватає її відтак пристрасно за руку і обоє відходять*).

Гуньор (*перегородом*). Попе, вони ідуть на своє нещастє! Отвирють перші двері! — — — (*кричить за ними*). Беля, Беля! Першому, що вам вийде на стрічу, дайте добре кілька

раз поза вуха, ніж до вас почне говорити — щоби люде мали перед вами респект. Вони до того привикли!! — — — Святий Непомуче! Правда, вони дали їм жерти. Але як би моїй дитині що заподіяли, розірву їх на кусні. — — — Нехай мене чорт возьме, попе, коли в ту справу не вмшав ся Меттерніх. Наші симпатії для польського повстаня йому не по нутру. Щоби наші революційні симпатії вишуміли, використовує тепер епідемію, той австрійський маятач, і підтравлює наше невдоволене хлопство на шляхту. Не даром то остатніми тижнями так багато непевних людей волочилось по селу, співали в корчмі підбурюючі пісні і уходили, нім їх... (*хлопи ревуть*).

Янош (*жалісно*). О, мої нерви! Чи вони вже в долині, Елемер?

Гуньор (*хитає головою коротко і покванно*). Ніт!

Янош. Та звідки се можеш знати?

Гуньор. Як гамір устане, тоді будуть в долині.

Янош. Я дрожу гей лист трепети...

Хлопи (*ревуть дуже сильно*). Надходять деякі! надходять!

Янош. Чорт би їх зожер, тих урвительів! Того не знесуть мої нерви! *Salve qui peut.*

Гуньор. Стидай ся, бабію!

Янош. Я сховаю ся до комина (*скидає швидко свій фрак*). Там нічого не буду бачити, нічого не буду чути (*відходить*).

Гуньор. Вій ся к чорту, ти опудало воробяче! Попе, ми з ними самі справимо ся!

Свьященник. З вікна мож бачити часть подвіря. (*Рев в долині змагає ся а нараз зовсім глухе*).

Гуньор. Тепер уже зійшли на діл! — — Що там Беля говорить до людей? (*в нервовім роздрозненю крутнув у долину кінці своїх вусів*).

Ільона (*біжить до гори*). Швидко! Стріляйте! стріляйте! — вони його убивають!

Гуньор. Що — ? що? Ви скажені собаки!!! Пальцем його не кивайте — а то вас убою без помилуваня. Всі—всі! в долину — ! швидко!

Ільона. Не можна вийти! Беля затріснув сінешні дверн за собою, коли побачив хлопів скажено лютих, щоби я не могла вийти вон! Ратуйте! ратуйте!

Гуньор. Геть! Ільона — до Гейжи! Сховайтесь!

- Гльона. Умру разом з Белею!
- Гуньор. Іди! я вже сам постараюсь про Белею! (*відводить Гльону. Знов дзвонять на гвалт*).
- Священик. Ісусе Христе!
- Гуньор. Що такого — ?? Га!!
- Священик. Вже лежить! Побивають його сокирами і косами. — Христе царю! Кров заливає його! Пропав!
- Гуньор (*кричить*). Моя дитина! Собаки! о собаки!
- Священик (*дрожачи і трясучись*). Тепер нас усіх забють — надходять.
- Гуньор. Вбили — вбили його — нім ще отворив уста!
- Священик. Надходять! Надходять! Вже вивалюють двері в покоях! Зараз тут прибудуть! (*хоче лізти під софю*).
- Гуньор. Пекло і чорти! — де ручниці? Ручниці хочу! ручниці! порох і кулі! До сто громів! З вистріленим крісом стою тут і не можу боронитись! (*Чути розбиване дверей покоевих, викрики, поодинокі командоване, траскіт, наглі радісні оклики: славно! Свою турецьку шаблю схоплює Гуньор зо стіни*). Так їх очікую! А потому — — ! Коли вже маю вмрти, хоть умру як шляхтич! Але дорого прийде ся собакам мого життя. (*Через середні двері випадає хлопом на стрічу*).
- Священик (*бігаючи сюди-туди*). Ах, коб я хоть мав мій фелон тут або святую чашу! Передо мною самим хлопи не мають респекту. Monsieur Jean, Monsieur Jean, де ви скрили ся? (*вибігає на ліво*).
- Петра голос. На него! Ловіть го! на него! на него! (*Брязкотлять шаблі, цоркотять коси. Дунають крики. Стає тихо. Рев радісний*).
- Хлопи. Ура! Тепер маємо го! Убийте пса!
- Гуньор. Розбишаки! падлюки! (*цорканє оружєм*).
- Хлопи (*кричать тріумфуючи*). Ура!
- Петро і інші (*тягнуть на сцену звязаного, пручаючого ся Гуньора*). Маємо тепер тебе! Га, маємо тебе предсеінь раз!
- Гуньор (*на нім одіне в борбі поваляне*). Чого хочете, розбишаки? чого хочете, бестії?
- Петро. Е—я—гой! Держіть го добре! — — — Тепер ми панами! (*Хлопи тягнуть конюха і вяжуть його*).
- Блязель. Я не сипав порошку! я не сипав!

- Петро** (до Гуньора). Ти нуждений драбе — тепер власть в наших руках!
- Хлопи**. Тепер ти вже смердяче стерво! гарр! гарр! ус! ус! гарр! гарр! Тепер можеш сам плекати свої щенята!
- Гуньор**. Дрянв! злодії, збійники! Пождіть, я вам покажу! найно придуть тут катуни!*) гайдамаки!
- Петро** (сміючись). Най придуть катуни, ми їх усіх побем. (Хлопи і жєни відходять; добувають ріжне їдїне і пізнїйше знов вертають з Федором).
- Гуньор**. Бєстїї! Напалисте мене з тїлу, а то я-б вам показав шаблюкою...
- Петро**. Куш! (вириває люльку, що стремить з кишєні Гуньора). Ти вже тепер не пан! Тепер ти хлоп! Я тепер пан! Перед твоїм судїєю стоїш ти тепер. (Запалює люльку Гуньорову і курить).
- Блязель**. Та пустїть мене, любї приятелї! Братя, я радо подержу з вами. Я вже давно не мїг стерпїти тих клятих панїв!
- Адам** (накинує на себе фрак Яноша і лепєче). Однорале! (на конюха показуючи) Що з ним буде?
- Петро**. Шваба пустїть. То такий худобняк**), як ми! Того енгєдую!***)
- Федор** (танцює докола Гуньора з фляшкою вина і кусником ковбаси в руцї). Гей, високородний братчику, та бо подиви ся на ту згорївку! Доси ти все добро поживав! та тепер і для нас прїйшла пора, братчику!
- Адам** (пляний, надївти турецкий завїй на голову і взявши Гуньорову вистрїлену ружницю в руки). А спрячки****) най дістане тота високородна свиня, а не згорївки! Я тут тепер ка—ка—капраль! (Прицїляє ся до Гуньора, Петро збороняє).
- Адам** (до Гуньора). Ка—пра—праль я! розумїєш? а ти тепер купа гною! (Гуньор спльовує).
- Марця**. Що так бесїдуйте з ним богато? Лупив нас живцем той дерискїра! Живцем і закопайте го в яму. Берїть все, тепер слухний час, тепер час Куруцїв! (бе довгим дрюком по всїх портрєтах предків Гуньора). Геть! геть! геть!
- Петро** (розпирає ся в фотєлю, закладає ноги на другий і дивить ся на Гуньора, що перед ним стоїть звязаний, зухвало і поругливо, курячи люльку і від часу до часу попи-

*) Вояки. **) бїдак. ***) Уласкавлюю, милую. ****) Велика слабїсть, падачка.

ваючи). Чуєте, люде! братя! дайте позір! Тепер я стану в них говорити.

Адам (*ставши між обома з фляшкою в руці моргає під'охочений вином значущо то до Гуньора, то до Петра*). Якось то буде, братчику. Добре кажу, чи ні?

Петро (*хоче усунути Адама*). Дядьку, дві пари рук не можуть рубати одною сокирою.

Адам (*глуповато*). Якось то буде, братчику!

Петро (*гнівний, відпихає його*). Капралю, ви впили ся.

Адам (*тяжко вражений, лепече докоряючи*). Однорале! Ти сам п'яний.

Петро. Марш! (*до Гуньора*). Як же ти боїш ся, мій пане найласкавший! Нараз ти унишкнув, ти любий, малий панчику! Втихомири ся, ще станеш тихший, та не на раз!

Гуньор. Дрянъ проклята, собаки (*тихше*) драби, злодюги!

Микула. Не бесідуєте з ним так богато, а просадіть му шаблю крізь пузо!

Адам (*починає бити по образах Гуньорових предків*). Геть! геть!

Петро. Поволі! втишіть ся! Нашого добродія не можна так собі, поєдинчо проколоти!

Хлопи (*тим часом повідбивали фляшкам шийки і пють*). На здоровле, пане великоможний! на здоровле та на вік довгий! ха—ха—ха!

Петро (*мурить попиваючи напої часто з фляшок, що стоять біля него на столі, стає поволі також п'який; до Гуньора*). Не правда, панцю, то все лише жартом ти нам заподіював лихо через ціле житє? А то також жарт, що ти вчера велів розсипувати утрійний порошок і велів нам його заживати?

Гуньор. Ви дурні скоти! Се медицина, а не трійло!

Петро. Медицина? Чуєте люде? То була медицина! А! — — — Но, пожди! сюди чорну тобілку докторову! Так — коли се була медицина, то вірно, се річ добра? Ніт? Чуєте люде! Не убем його, ані не повісимо! Зожерти має тот порошок. Така йому кара. А ми тут постоїмо та попозираємо, як го спалить тота добра медицина.

Хлопи. А я! а я! так добре! Се кара справедлива. Се добре!

Адам. Тут чорна тобілка доктора, однорале! (*До Гуньора*). Ей, ти мій любенький приятелю. Якось то буде, братчику. Добре.

кажу, чи ні? Дайте мені склянку води! Не горнець! Красний срібний погар давайте! Великий пан так звичений. А тепер най вам любить ся! звольте ласкаво пити, пане великоможний! — так годить ся казати.

Гуньор. Ви глупі скотища! То не отруя! Але ви мені всипали цілий фунт. То для вола за багато!

Петро. Дивіть, той шур тепер би поліз в мишачу діру. Гей, та не так бє ся цигана, тільки обома руками! — Сей час жлопай то — або!!! Видите — пан великоможний дрожить (*він держить погар перед ним*).

Гуньор. Свині! Я бояти ся? І кого? вас? Давайте! І вмираючи я все остану — угорський шляхтич!

Петро. Послободіть му ліву руку! (*Хлопи слухають приказу*).

Гуньор (*котрого правиця і дальше звязана на плечах, старає ся і її увільнити. Хлопи кидають ся на него і держать його сильно мов би кліщами. Коли-ж бачить своє безсиле, випиває погар душком і кидає його на землю. Відтак знов вляжуть йому ліву руку в тил. Слонить ся о стіл*). Дайте ми хреста звідтам! (*знимають хрест зо стіни і держать перед ним*). Любий Боже! дякую Тобі, що сподобив єси мене так довго дихати воздухом Угорщини — що зволив єси сонцю Угорщини сняти на мене, що міг я пісень циганських слухати так довго — дякую Тобі Боже за те, що Ти зволиш мені в угорській землі склонити голову на віки! — Любий, угорський Пане Боже! дай ласкаво, щоб Угорщина зросла і стала потужна, велика і щаслива — дай се, любий Господи! Аміль! (*Хлопи окружають всі уважно Гуньора, що випрямившись тепер опирає ся о шафу і дожидає смерти. Хлопи тим часом їдять і пють. Микула глядить тихо радуючись*).

Адамиха. Сей час буде качати ся по землі.

Микула. Коли буде кричати: води, не дамо му ніяк!

Юрчиха (*впадає*). Люде, люде! ратуйте! Христа ради! Юрко в пивниці з умá зійшов. Всі чопи з бочок витягає. Всеньке вино випиває. Ратуйте — ратуйте — ціла пивниця — — —!

Блявель. Братя! приятелі! Мусимо ратувати, щоби вино не пішло марно. (*Майже третина хлопів біжить до пивниці*).

А-ж то дурень, той Юрко! Таке хороше вино!

Петро. Пекло і чорти! та не розбігайте ся!

Блязель. Ет що! пусти нас! Тому тут і так прийде на погн-
бель. Ходіть, приятелі! На пів милі тягне ся пивниця під
землею. Ходіть, я укажу вам, де найліпше вино! Всі підемо!

Петро. До сто громів! Тут лишитись! Радше подивіть ся, як
здихає шляхтич!

Блязель. Ходіть усі! я-ж вам усім добра бажаю. — *(Кличе
в побічні покої, з котрих виходить кілька хлопів і баб
обтяжених добичею).* Скоро! скоро! *(старає ся вигнати їх).*
Такі часи не вертають. Долів, долів! Унемо ся раз, але
гаравд!

Один хлоп. Та такой правда. На що нам дивити ся, як той
пан-собака здихає. Ходіть! *(усі виходять).*

Петро *(що Гуньора заедно має на оці).* Но, ти лайдаку, живеш
іще? Чи ще не скоро спустиш содухи? Довго ще так сто-
ятимеш? Що...? Навіть тебе не вомлоіло? Га?

Блязель *(впихає голову крізь відхилені двері, заглядає до се-
редини даючи знаки Гуньорови, та сей однакож їх не ба-
чить, бо все позирає на Петра насмішливо. Потім Бля-
зель зникає).*

Гуньор. Ко-б я не був звязаний, драбе, тобі-б стало млосно!

Петро. Справді, він не вмирає!!

Гуньор. Га! я вже зносив найтяжшу їлу; фунт солонини в'ім
нараз, ти розбишако проклятий...!

Петро. Ти собако! ти пане! Мені ти вибдв око, за те я тобі
розвалю і спалю твій вомок; усе твоє майно, що бачило твоє
прокляте око, піде з димом. Сам дивитимеш ся, як буде го-
рїти!! *(підходить перед него).* Чому мовчиш? Чому мовчиш?
На колїна і моли мене о житє! Я твій пан! моли мене! Не
мовчи! говори! *(підносить руку).* Говори!

Гуньор. Не важ ся!

Петро. Га! *(урадуваний).* Вмієш тепер говорити! ха—ха!

Гуньор *(дивлячись на підняту руку Петра).* Не важ ся!!
Я шляхтич! Ніхто з живучих не має права бити шляхтича...!

Петро. Не має права! Не має права! *(кулаком суне що раз
близте до його очей).*

Гуньор. Я ваш цісар! Я ваш Бог!

Петро *(повен найлютішої ненависти все близше суне кулак до
него).* Ти наш цісар! наш Бог? А...? *(валить його з цілої
сили).* На, мавш! Ти цісарю! Ти Боже!

Г у н ь о р *(на хвилю затихає, мов чудований). Потім кричить).*
 Я битий! битий! — від хлопа... битий! битий! *(в душевній
 боли).* Збезчещений руками гайдука! руками гайдука збезче-
 щений! Збезчещений! О мій Боже! О мій Боже! О мій
 Боже! Моя честь!

П е т р о. Твоя честь! Га! А ти шанував нашу честь? або честь
 наших женщин? Ти шляхтич з Божої ласки. Знаєш тепер, як
 то смакує? Пожди!... Тепер зійду я, хлоп, твій колишній
 гайдук до пивниці, возьму собі кількох моторних хлопаків
 з пивниці і разом з ними перешукаю каштель, найдемо красну
 кісашонку, наречену твого сина! Ту возьму собі за мою
 мертву Любу! Пожди! Тоді донерва сповнить ся пімста моя!
*(Відходить. Гуньор сам, старає ся даремно увільнити себе
 з узів. Блязель являє ся, обережно позираючи, в бічних две-
 рях, держучи в руках довгий блискучий ніж).*

Г у н ь о р *(побачивши його).* Сьвятий Непомуче! Тамтих поспекав
 ся я! Тепер сей нападає мене! *(Блязель обзираєсь ще раз
 усяди мов кіт, потім присліє з ножем в руці, блискавично
 помикаючи впоперек салі, до Гуньора. Гуньор стрепенув ся
 безголосо).*

Б л я з е л ь *(попудом).* О мій бідний пане! О мій бідний добрий,
 мучений пане *(під час того ослобоняє його перерізаючи ве-
 рівки).* Тії нужденники! Не бійтесь мене! Я лишень удавав,
 щоби вас спасти!

Г у н ь о р. Де хлопці?

Б л я з е л ь. В пивниці! всі! всі! Хлопці і жени і діти. Ціле село
 я затровив на вино ласкавого пана!

Г у н ь о р. Що-ж тепер стане ся з нами, Блязель?

Б л я з е л ь *(квитно).* О, ласкавий, пане, най ласкавий пан тут
 остануть. Я щось попробую, попробую заперти хлопців в пив-
 ниці. Коли-б лише мені вдало ся затріснути желізані двері
 пивниці. Желіза поперечні потім легко заложити! А з кіль-
 кома, котрі може де вонка лишили ся, вже упорасмо ся самі!
 О Боже, коли-б мені вдало ся спасти ласкавого пана!

Г у н ь о р. О ти щира, німецька душе!

Б л я з е л ь. Доки мого жия, доти мого ласкавого пана буду охо-
 роняти... Трупа молодого пана я вніс сюди. *(відходить).*

Г у н ь о р. Били мене! *(важко дише і плять зір перед себе; го-
 лову, що був понурив, піднімає поволі, іде помалу до две-
 лїтеат.-наук. вїстник XII.*

рей, за котрими лежить Беля. Глянув — і здригнувшись подає ся назад, зачиняє двері, опирає ся о стіну, закриваючи очи рукою).

Ільона (з другого боку). Все тихо... Вуйку! Вуйку! — Що то? вуйку, що то? — Ви — Ви — Ви — плачете? Де Беля? вуйку!! Беля... не живе?! — — — (Гуньор притакує головою).

Ільона. Я втратила цілий світ! (ревно плаче).

Гуньор (обнимаючи Ільону, разом голосить). Стратили ми його обое... Його, що так добре мав серце, убили собаки! — Але я пімщу його смерть страшно!

Ільона. Вуєчку — ! О не робить того! Не берить на себе нової провини! Не робить того! Ви самі довели хлопів до того, ви шляхтичі всі! Ви також убили його!

Блязель (входить, ведучи Гейжу за руку). Ласкавий пане! ласкавий пане! Вони заперті! — Всі! Також і рихтар! Саме що Петро зійшов у пивницю! Ласкавий пане, ви спасені!

Гуньор. Спасений я! Я їх усіх побідив моїм добрим жолудком! (протягає обі руки до Гейжи і пригортає його до своєї груди). Я не знав (до Блязля) що й у таких, як ти, єсть серце...! (до Гейжи) Мій сину! мій остатний! мій сину! (цілує його).

Гейжа. Любий апо...!

Гуньор. Нині ти ще дитина Гейжо! Маєш ще досить часу роздумати, чи колись так будеш поступати як я, чи як — твій — бідний — брат...!...

Гейжа. Я би-м їм дав їсти до сита!

Гуньор. Я тих хлопів, тих собак ніколи не зможу любити. А тепер чим скорше по войско! (з пивниці лунають голоси хлопів гори).

Гуньор (обертаючись киває головою в долину і всміхає ся злобно). Гучи голого, гучи — я прийду знову! (Завіса спадає).

З німецького переклав

Іван Верхрамський.

Поручник Густль.

Новеля

Артура Шніцлера.

[Докінчене].*)

Що се? — Гей, Іване, припесіть мені склянку свіжої води...
Що?... Де?... Чи се сон?... Моя чашка... а до сто чортів... Фі-
шаменд... Я не можу отворити очий! — Таж я убраний! — Де
я спжу? — Боженьку сьвятий, я заснув! Як лише я міг спати;
вже свитає! — Кілько-ж я спав? — Мушу поглянути на годин-
ник... Не бачу нічого... Але де мої сїрнички?... Но, сьвітить ся
один... Третя... а о четвертій я мушу поєдинкувати ся — ні, не
поєдинкувати ся — застрілити ся! — З поєдинку нічого; я мушу
застрілити ся тому, що пекарь назвав мене дурним молокососом...
Так, чи се дійсно було? — Мені так дивно в голові... шия немов
у шрубстаку — я не можу навіть порушити ся — права нога
затерпла. — Вставати, вставати!... Ах, так ліпше! — Вже роз'-
яснюєть ся... А повітря... цілком таке як тоді рано, коли я стояв
на форпості і обозував у лісі. — Тоді инакше було пробудженє —
тоді инакший був день передо мною... Мені здаєть ся, що я все
ще не вірю добре. — Ось передо мною вулиця, сїра, безлюдна —
я тепер певно одинокий чоловік у Пратері. — Я вже був тут раз
о четвертій годині рано, з Павзінгером — ми приїхали верхи —
я на кони капітана Мировича, а Павзінгер на своїм власнім бу-
ланім — то було в маю, минулого року — тут цвило вже все —
все було зелене. — Тепер іще голо — але весна прийде не-

*) Див. Літ.-Наук. Вістник XI, стор. 235—251.

бавки — за пару днів тай уже... Конвалії, фіялки — шкода, що я не буду вже їх мати — кождий обірванець дістане їх, а я мушу вмирати! Біда! А иньші будуть сидіти у винарні при вечері, немов би нічого не зайшло — так само як ми всі сиділи в ній другого дня вечером опісля, як винесли Ліппая... А Ліппай був люблений... Його більше любили в полку, як мене — чому-ж вони не мали-б сидіти в винарні, як я здохну? — Зовсім тепло — багато тепліше як вчера — і такий запах — мусить уже цвісти... Чи Стефка принесе мені цвітів? — Але їй не подумає! Вона по prostu виїде... От як би так була Аделя... Ні, Аделя! — Мені здасть ся, що я не думав про неї від двох літ... Що вона робила за історії, як було по всему... я не бачив у своїому житю, аби жінка так плакала.. То властиво було найприємніше, що я пережив... Така скромна, така безпретенціональна, як вона — вона дійсно любила мене, я міг би присягти на те. — Вона була зовсім иньша, як Стефка... Хотів би я знати, чого я її покинув... то осельство! Вона мені переїла ся, в тім ціла річ.. Кожного вечера виходити з одною і тою самою... Надто я бояв ся, що ніколи не позбуду ся її — така шерпа. -- Ну, Густль, ти міг би був іще пождати — вона була одинока, що тебе любила.. Що вона тепер поробляє? Ну, що буде робити? — Тепер мусить мати другого... Очевидно, зі Стефкою вигіднійше — коли чоловік лише принагідно заангажований і иньший поносить усі неприємности, а я збираю тільки розкіш... Так, тут не можна вимагати, аби вона йшла на цвинтарь... Тай хто взагалі йшов би, коли не мусить! — Може Копецький, і на тім кінець! — Сумно не мати так зовсім нікого...

Але дурниця! Батько, мати, Кляра. — Так, я-ж син, брат... а що більше між нами? Вони люблять мене вправді — але що більше знають про мене? — Що роблю службу, що граю в карти і що волочу ся з дівками... а зрештою? — Що я часом бою ся сам себе, того не писав я їм зовсім — мені здасть ся зрештою, що я й сам не знав того добре. — Ії, хочеть ся тобі вилізати тепер із такими річами, Густль! Бракує ще, аби ти розревів ся... тьфу до чорта! — Порядний крок.. так! Чи йдеш на rendez-vous, чи на стойку, чи в битву... хто то се сказав?... А, правда, майор Ледерер, у кантині, коли оповідано про Вінгледера, що був так зблід перед своїм першим побдинком — і тремтів... Дійсно, правдивий офіцер не дасть пізнати ні по ході, ні по лиці, чи

він іде на rendez-vous, чи на певну смерть! — Отже, Густль — майор Ледерер сказав се! Га!

Щораз виднійше... можна-б уже читати... Що там свище?... А, там північний дворець... Колюшня Теґетгофа... Вона ще ніколи не виглядала така довга... Онде стоять фякри... Але крім замітайлів нема нікого на вулиці... Мої останні замітачі — ха! Я все мушу сьміяти ся, коли про те подумаю... Я того зовсім не розумію... Чи то буває так зі всіми людьми, коли вони вже напевно дізнають ся? Пів до четвергої на годиннику північної залізничі... Тепер тільки питанє, чи я застрілю ся о семій по залізничому часі, чи по віденському?... О семій... так, чому як раз о семій?... Як коли-б не могло бути инакше... Я голодний — їй Богу, голодний — тай не диво... Від коли-ж я нічого не їв?... Від — від шестої годни вечером у каварні... так! Коли Копецький дав мені білет — мелянж і два ріжки. — Що скаже пекарь, як дізнаєть ся?... Проклята собака! — Ех, буде він знати, чому! Довідаєть ся, що то значить: офіцер! — Такий чоловічок може позволити оббити себе насеред вулиці і се не буде мати ніяких наслідків, а нашого брата нападуть у чотири очі і він пропащій чоловік... Коли-б хоч такий друк міг бити ся — але ні, він був би тоді обережнійший, і не зважив би ся так ризикувати... І той котюга жиє дальше, спокійно дальше, а я — мушу гинути! — То він мене властиво вбив... Так, Густль, знаєш що? — То він тебе вбиває! Але воно не уйде йому так на сухо! — Ні, ні, ні! Я напишу до Копецького лист, де буде все, цілу історію опишу... або ще ліпше: я напишу до полковника, зроблю донесенє до полкової команди... зовсім так, як урядове донесенє... Так, пожди, ти думаєш, що щось подібного ватаїть ся? — Помиляєш ся — воно буде описане на вічну память, а тоді, хотів би я бачити, чи ти зважиш ся ще показати ся в каварні? — Га! — „хотів би я бачити“, то добре!... Я ще неодно хотів би бачити, та воно буде неможливе — кінець усему!

Тепер входить до моєї кімнати Івась, тепер спостерігає, що пан поручник не спав дома. — Ну, все можливе буде він собі думати, але щоби пан поручник ночував у Пратері, того, їй Богу, не подумав... О, онде вояки сорок четвертого полку, йдуть стріляти до ціли — най перейдуть... так, станьмо собі на боці... От у горі отвираеть ся вікно — гарна жіночка — ну, я накинув би хоч хусточку на себе, коли-б ішов до вікна.. Минулої неділі було

останній раз... Що як раз Стефка буде остання, те й не приснило би ся мені. — Господи, то мабуть одиноке реальне вдоволення... Ну, так, пан полковник приїде поважно за дві години... Панам добре, дійсно добре, rechts schaut! — Гарно... Коли-б ви знали, як я на вас плюю! — О, то гарно: Кацер... Від коли він перенесений до сорок четвертого полку? — Servus, servus! — Що він робить за міну?... Чого він показує на свою голову? — Мій дорогий, твоя чашка інтересує мене дуже мало... А, так! Ні, мій любчику, помиляєш ся, я ночував у Пратері... прочитаєш се в нішній вечірній газеті. — „Неможливе!“ — скаже він; — „я здибав його нині рано ще на Пратерштрассе, як ми йшли стріляти до цілі!“ — Хто то дістане мій відділ? — Може дадуть його Вальтерови? — Но, вийде гарна річ із того --- се мякушка без енергії, він волів би бути шведом... Що, вже сходить сонце? — Нині буде гарний день — правдивий весняний день... Ах, чорт побрав би все те! — Отсей фякерський візник буде ще о осьмій рано на сьвітї, а я... Но, ще що? Фі, то також було би — зрадити себе в останній хвилі з причини якогось фякерського візника... Що се значить, що я дістаю нараз таке дурне бите серця? — Вже-ж воно не з-за того... Ні, ні, то певно тому, що я так довго не їв. — Але Густль, будь отвертий сам із собою: боїш ся, боїш ся, бо ти ще не пробував того ніколи... Але се не поможе тобі, страх не поміг іще нікому; кождий мусить се перенести, один скорше, другий пізнійше, а ти приходиш до сього скорше... Ти не був ніколи варт багату, тому заховуй ся прилично бодай на останку, того я домагаю ся від тебе! — Так, тепер треба тільки обдумати — але що властиво?... Все хочу щось обдумувати... а тож просте: він лежить у шуфлядці, набитий також, значить, тільки потиснути — сеж не Бог зна які штука!

Ті вже йдуть до роботи... бідні дівчата! — Аделя була також у склепі --- кілька разів відводив я її вечером... Коли вони в склепах, то ще з них не такі дівки. — Коли-б Стефка схотіла належати тільки до мене самого, я зробив би її модисткою, або чимсь таким.. Як вона довідаєть ся про те? — З газети!... Буде гнівати ся, що я їй не написав... Мені здаєть ся, що я ще вдурію... Що се мене обходить, чи вона буде гнівати ся... Як довго властиво тревала ціла та історія?... Від січня?... Ей нї, то мусіло ще бути перед Різдом... я-ж привіз їй із Грацу тісточок, а вона прислала мені листик на новий рік.. Правда, нема в мене

дома яких листів, що треба-б було спалити?... Гм, лист від Фальштайнера — коли його найдуть... хлопець мій би мати неприємності... Але що мені до того! — Вправді се невелика річ... але не хочеть ся за тим шукати... Найліпше я спалю все разом... хто того потребує? Се сама макулатура. — А кілька своїх книжок міг би я записати Блянї. — „Крізь ніч і лід“... шкода, що ніколи не можу дочитати... останніми часами я мало забирав ся до читання... Органи — ах, із костела... рання служба — я вже давно не був у жаднім... останній раз у лютім, коли мій відділ був відкомендерований до нього... Але се не числить ся — я уважав за своїми людьми, чи вони побожні і чи ведуть себе порядно... Треба-б поступити до костела... Но, сьогодні по обіді дізнаю ся докладно про те... Ех, „по обіді“, дуже добре!... Отже-ж як, заходжу? — Надіюсь, що мама страх тішила-б ся, коли-б знала про се!... Кляра менше... Ну, ввійдїм — воно не пошкодить!

Органи — спів — гм! — що воно таке? — Мені закрутила ся голова... О Боже, Боже, Боже! Коли-б я найшов хоч одного чоловіка, в яким побалакав би перед тим! — А як би так я — пішов до сповіди? Ото ніп зробив би великі очи, коли-б я на при кінци сказав: Моє поважанє, отче; я йду тепер стріляти ся!... Найрадше ляг би я отут на підлогу та завив... Ей ні, того не можна! Але деколи так добре заплакати собі!... Сядьмо собі на хвилику — лише коби не заснути, як у Пратері!... Люди, що мають віру в серці, ліпше на тім виходять... Но, тепер починають трясти ся мені руки!... Як так піде далі, то я на останку сам собі так обридну, що з самого стиду відберу собі житє! — Ога стара баба — про що вона ще молить ся? То була-б ідея, як би я їй сказав: Слухайте, помолім ся разом... я не навчив ся того так добре, як треба-б... Га! здаєть ся мені, що смерть одурює! — Встати! — Що пригадує мені ся мельодія? — Господи, вчорашній вечір! — Геть, геть, я сего не витримаю!... Цст! не робити галасу, не бренькати шаблею — не перешкоджувати людям у молитві — так! — таки ліпше на повітря... День... Ах, він усе зближаєть ся — ліпше, аби він уже минув! — Я повинен був то зараз зробити — у Пратері — без револьвера не треба ніколи виходити... Коли-б я був мав його вчера вечером... Господи, знов! — Я міг би поступити до каварні поснідати... Я голоден... Перше все дивувало мене, що люди, засуджені на смерть, пють рано каву і курять папіроску... До сто сот чортів, а я зо-

всім не курив! Не маю охоти до куреня! — Сьмішно: я мав би охоту зайти до своєї каварні... Так, вона вже зтворена, а з наших нема там нікого — ба хоч би й був... се знак моєї зинної крові. „О шестій їв іще в каварні сніданє, о семій застрілив ся...“ Я знов цілком спокійний... хід такий приємний — а найкрасше, що ніхто мене не змушує. — Як би я хотів, міг би ще на ту цілу дурницю наплювати... Америка... Що значить: „дурниця“? Чим є дурниця? Мені здаєть ся, що я мав соняшний удар!... Ого, невже ж я тому спокійний, що уроїв собі, що не мушу?... Я мушу! Я мушу! Ні, я хочу! — Чи ти можеш собі, Густль, взагалі представити, що скинеш мундур і погодиш ся з тим? Тоді проклята собака трісне зо сьміху — а навіть сам Копецький не подаєть тобі більше руки... Мені здаєть ся, що я тепер цілий почервонів. — Пост салютує... мушу відкловити ся... „Servus“! — Я тепер сказав навіть „servus“!... Бідного вояка все се потішить... Но, на мене не мав жаден із них причини жалувати ся — я поза службою все був добрий. — Як ми були на маневрах, я подарував підофіцерам із компанії британіка. — Раз чув я, як один вояк за мною при вправах із карабіном сказав „Проклята мука“, а я не призначив його до рапорту — лише сказав йому: „Слухайте, уважайте, бо як би почув се хто ивший — то було-б зле з вами“... Подвіре в Бургу. — Хто нині на сторожи? — Босняки — добре виглядають — підполковник сказав недавно: „Коли ми були там у 78 році, ніхто не вірив, що вони будуть так нам опирати ся!“... Ей, Господи, при такім хотів би я побувати! — Вони встають усі з лавки. — Servus, servus! Се по просту противне, що ніхто з нас не бачив війни. — Було-б же далеко красше полягти на поли чести за вітчину, ніж так... Так, пане доктор, ви властиво добре вийдете на тім!... А не міг би так хто мене заступити? — Присяй Богу, я повинен би попросити, щоби Копецький або Виметаль бив ся з ним за мене... Ех, так легко не повинно би се йому пройти! — А зрештою, чи не однаково мені, що потому буде? Я-ж не дізнаю ся про те ніколи! — От дерева розпукають ся... У Фольксгартені зачіпив я був одну раз — вона мала червону суконку і мешкала на Штроцігассе — опісля переняв її Рохліц... Мені здаєть ся, що він іще має її, лише нічого не говорить про те — мабуть стадаєть ся... Стефка ще спить тепер... Вона така мила, як спить... як би не вміла до п'яток числити! — Ну, вони всі так виглядають, як сплять! — Я повинен їй написати ще хоч

словечко... бо чому-б ні? Сеж робить кожний, що перед тим пише ще листи. — Також до Кляри мушу написати, щоби потішила батька і матір — і взагалі, що в таких випадках пишеться — тай до Копецького... Йй Богу, мені здасться, що було-б далеко лекше, коли-б я попрощався з кількома особами... І донесене до полкової команди — і сто шістьдесять золотих Балертових... ще досить роботи... Но, мені зрештою не показав ніхто, щоби я зробив се о семій годині... від осьмої є ще все досить часу для смерті!... Смерть, так — так вона називається — на се не можна порадити...

Рінгштрассе — зараз буду в своїй каварні... Мені здається навіть, що я тішуся сніданем... Воно не до увірення. — Так, по сніданню закурю собі цигаро, піду до дому і напишу... Так, перед усім зроблю донесене до команди; опісля прийде черга на лист до Кляри — потім до Копецького — потому до Стефки... Що мені тому стерву писати?... „Моя дорога дитино, ти певно не думала“... Ей, що, дурниця! — „Моя любя дитино, дякую тобі дуже“... „Моя любя дитино, заки розстануся з сям світом, не хочу пропустити нагоди“... Но, писане листів не було також ніколи моєю сильною стороною... „Моя любя дитинко, останнє поздоровленє від твого Густля“... Які вона очи зробить! Всеж таки се щастє, що я не влюбився в неї... бо мабуть сумно було-б любити когось і так... Ну, Густль, будь отвертий: воно й так досить сумно... По Стефці прийшла-б іще якась иньша, а в кінци ще одна гідна, молода дівчина з доброї родини, з кавцією — се була-б дуже гарна річ... Клярі мушу написати докладно, що я не міг инакше... „Ти мусиш мені пробачити, найдорожша сестро, і прошу також, потім дорогих родичів. Я знаю, що я вам усім причиняв нераз жури і неодного клопоту; але вір мені, що я вас усіх завсіди дуже любив; надіюся, що ти будеш іще колись щаслива, моя дорога Клярю, та що не позабудеш зовсім свого нещасного брата“... Ех, ліпше не буду нічого до неї писати!... Ні, в таких разі розплáчуся... мене й так уже гризе в очи, коли про те подумаю... Що найбільше, напишу до Копецького — братерське поздоровленє, а він най повідомить иньших... Чи вже шеста? — Е, ні, пів — три чверти. — Отсе красне личко!... в сеї малої малпочки з чорними очима, що її здибаю так часто при Фльоріанігассе! — Що вона скаже? — Вона зрештою не знає, хто я такий — вона буде тільки дивуватися, що не видить мене

більше... Передучера постановив я собі заговорити до неї при найближшій нагоді. — Вона досить кокетувала зі мною... така молодода... зрештою зовсім іще невинна!... Так, Густль! Що можеш сьогодні зробити, не відкладай на завтра!... Онтой також певно не спав цілу ніч. — Тепер піде він гарненько до дому, положить ся — і я також! — Ха-ха! Тепер поважна справа, Густль, ой так!... Як би так не було трошки страшно, то було-б усе добре — а взагалі, мушу сам се признати, я тримаю ся добре... Куди-ж я? От і моя каварня... ще замітають у ній... Ну, ввійдім...

Онде стіл, при яким грають усе тарока... Дивно, я навіть не можу собі представити, щоби той опришок, що все сидить там під стіною, міг бути той сам, що мене... Ні одного чоловіка нема... Деж кельнер?... От, виходить із кухні... вдягає скоро на себе фрак... В дійсности непотрібно!... Ах, то для нього вже... він му-сить обслуговувати нині ще й інших гостей!...

„Моє поважане пану поручникови!“

„Добрий день!“

„Так рано сьогодні, пане поручнику?“

„Ах, дайте спокій — я не маю часу, я можу посидіти в плащі“.

„Що прикажете, пане поручнику?“

„Мелянж із кожушком“.

„В тій хвилі, пане поручнику!“

А, он газети... вже нинішні?... Може там уже що є? — Ну, щож? — Мені здаєть ся, немов би я хотів пошукати, чи нема чого, що я відобрав собі житє! Ха-ха! — Якого біса я стою доси?... Сядьмо собі отут коло вікна... Вже приніс мені мелянж... Так, занавісу зсуну трохи; я не люблю, як люди заглядають... Вправді ще тепер ніхто не ходить... Ах, знаменито смакує кава — видно сніданє, се не яка пуста дурниця!... О, цілком иньшим стаєть ся чоловік — ціла дурниця в тім, що я не вечеряв... Чого стоїть знов кельнер коло мене? — А, приніс мені булки...

„Чули вже пан поручник?“

„Що таке?“ — Господи, не вже він знає що?... Але ідіотство, се неможливе!

„Пана Габетсвальтера“...

Що? Так називаєть ся пекарь... що він тепер скаже?... Чи той до біса вже був тут? А може він зрештою ще вчора був і оповів?... Чого-ж сей не говорить дальше?... А, починає...

„...розбив параліж сеї ночі одванацятій“. „Що?“... Я не повинен так кричати... ні, не повинен дати пізнати по собі... а може мені так снить ся... треба ще раз його запитати... „Кого розбив параліж?“ — Чудово, чудово! — я сказав се зовсім невинним тоном!

„Пекаря, пане поручнику!... Пан поручник будуть його знати... того грубого, що кожного пополудня грав тарока побіч панів офіцерів... із добродієм Шлезінгером і добродієм Вазнером із торгівлі штучних цвѣтів напроти нас!“

Я цілком не сплю — все годить ся — а всеж таки я не можу повірити — мушу його ще раз спитати... тільки зовсім спокійно...

„Його розбив параліж?... Так не вже? звідки ви знаєте?“

„Але-ж, пане поручнику, хто може се скорше знати, як не ми?... Так, булки, що пан поручник їдять, від пана Габетсвальнера. Хлопець, що приносить нам пів до пятої рано печиво, оповів про те“.

Господи, аби я не зрадив ся... Я готов кричати... я готов сьміяти ся... я готов обцілувати Рудольфа... Мушу його ще щось спитати... Розбитий параліжем, се не значить іще вмерти... Мушу спитати, чи він умер... але цілком спокійно, бо що мене обходить пекарь — я мушу дивити ся до газети, як буду питати кельнера...

„Чи умер?“

„А, очевидно, пане поручнику; на місці вмер“.

Ах, чудово, чудово! — А все то остаточно наслідок того, що я постунив до костела...

„Він був вечером у театрі; упав на сходах — сторож чув стукіт — ну, опісля занесли його до кімнати, а коли прийшов доктор, було вже давно по ньому“.

„Шкода. Він був іще в найкрасших літах“. — Се сказав я знаменито — ні один чоловік не догадав би ся нічого... і я дійсно мушу стримувати себе, аби не крикнути або не вискочити на білярд...

„Так, пане поручнику, дуже шкода; він був дуже милий чоловік і ходив до нас уже двацять літ — він був добрим приятелем нашого пана. А бідна жінка...“

Я думаю, що такий веселий не був я ніколи в житю... Він умер — він умер! Ніхто нічого не знає і ніщо не сподіяло ся! — А скажене щастє, що я пішов до каварні... инакше був би я себе зовсім за дармо застрілив — то вже палець призначеня... А де той Рудольф? — А, він говорить із грубником... Отже вмер —

умер — я ще не можу повірити! Найліпше було-б піти нам і подивити ся. — Зрештою його розбив параліж від стеклости, від стримуваного гніву... Е, від чого воно не було б, мені байдуже! Головна річ: він умер, а я можу жити і все знов належить до мене!... Сьмішно, як я заїдав ту булку, що спік/мені пан Габетсвальнер! Дуже добре смакує мені, пане Габетсвальнер! Славно! — Так, тепер треба закурити цигаро...

„Рудольф! Рудольф! Дайте-но спокій там грубникови!“

„Прошу, пане поручнику!“

„Трабуко“... — Я такий радий, радий!... Що я тепер буду робити, що?... Треба конечно щось робити, инакше і мене розібе параліж від самої радости!... За чверть години піду до касарні і скажу Іванови натерти мене... о пів до осьмої вправи з карабіном, а пів до десятої екзацирка. — А Стефці напишу, що вона мусить бути нині вечером вільна, хоч би не знати що! А по полудни о четвертій... ге, чекай, мій любчику! Я тепер як раз у добрім гуморі... Посічу тебе на капусту!

З німецького переклав

Володимир Знатюк.

ІЗ ПЕРЕСПІВІВ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО.

І. Ілля Муромець (великоруська биліна).

ІІІ.*)

Повели слуги Іллю під руки
В сьвітлі, просторі княжі горниці,
Край стола садять на ослінчику.
„Гей же ти еси, князю Київський,
А ще славний пак Володимирський!
Ти зеленого принеси вина
Півтора відра, щоб обіруч брать!“ —
В одну рученьку чарку взяв Ілля,
А вихилює за один ковток, —
Нічогісінько для Іллі оте.
„Неси, князю, ще більшу чароньку,
Більшу чароньку, щоб обіруч брать,
Всип зеленого два відра вина!“ —
Він хильнув і ту за один ковток.
Тут Ілля з питва очманів троха,
Забажав він кращ примостити ся,
Примостити ся, приладнати ся, —
Потрощив у-щент дубові лавки,
Позгнинав усі залізні стовпи.
В князя-ж під той час та годиночку
Саме стіл дійшов так до півстола,
А бенкет дійшов до півбенкету;
За столом сидять гості-бояри,
Все купці лише та крамарчики,
Та багатирі найпотужнійші,
Воїни землі сьвято-руської.
Але всіх притис геть до покутя
Ілля Муромець, син Іванович.

*) Див. кн. X, стор. 117—124.

Каже князь йому отакі слова :
 „Іллю Муромцю, Івановичу!
 Помішав ти в нас місяця вивчені,
 Позгинав усі залізні стовпи;
 Кожен богатирь залізним стовпом
 Від другого був одгорожений,
 Щоб вони пили, напивали ся,
 А напивши ся не зчіпали ся“. —
 Потім того князь Іллі кланяв ся :
 „Ти вдій ласку нам, ти поїж, попей,
 Та вдій ласку ще нашій милости —
 Воєводою тебе зробимо!“ —
 „Гей, не хочу я з вами їсти-пить,
 Ані бути в вас воєводою!“ —
 Як на ніженьки підхопивсь швидкі,
 Як добув він свій батіг шовковий,
 Що мав сім крайків із дротиною,
 Як узяв ся він тут похвиськувать,
 Як узявсь гостям він присьвічувать,
 Як узявсь гостей перелічувать,
 Та лупцюючи ще й приказує :
 „Не вшанобили гостя з приїзду,
 Не вповажили перед виїздом,
 Ваша честь мені — не за честь вона!“ —
 До нащадку всіх перебив Ілля,
 До нащадку всіх, до єдиного,
 На насіннячко не лишив душі.
 А князь під той час, під годиночку,
 За піч нищечком заховавсь собі,
 Там соболячим хутром вкривши ся.
 Був Ілля отут, і нема його,
 Ані чутки більш, ні перéказу —
 Від тії доби, ниці й до віку.

II. Сьвятогор.

В чисте поленько Сьвятогор зібравсь,
 Осідлав свого коня доброго
 І махнув на нім в чисте поленько.
 Та немає з ким Сьвятогороді
 Богатирської сили зміряти,
 Сила-ж в жилоньках грає джерелом,
 Давить велитня мов тягар важкий.
 От і вимовив Сьвятогор таке :
 „Гей, коли-б мені та ваги знайти,
 До гори б підняв усю землю я!“

Доїзджав отам Сьвятогор в степу
 До торбиночки переметної;
 Торкнув пужалном — ані жужмить ся,
 Пальцем пробує — не ворушить ся,
 В руку хап з коня — не дасть ся пак.
 „Літ не трохи я сьвітом виїздив,
 А не бачив ще дивовиж таких,
 Щоб торбиночки переметної
 Не пожужмити, не порушити,
 Не давалась щоб... справді чудонько...“
 Зліза в доброго Сьвятогор коня,
 Хап торбиночку обома ручми,
 Брав торбиночку аж повиш колїи,
 По колїна-ж сам у землі загруз;
 Кров — не сльози — лє з виду білого;
 Де загруз, то тут і не здужав встать,
 Тут йому і скін смертний трапив ся.

III. Як перевелись богатирі на сьвятій Руси.

Було так — зійшло ясне сонечко,
 Вставав перше всіх Ілля Муромець,
 Подавав ся він на Сафат-ріку,
 До студеної води вмити ся;
 Рушником тонким утиравсь собі,
 Моливсь образу він чудовному.
 Тільки зирк, а вже вся Сафат-ріка
 Вкрита силою бусурменською:
 Козаку-метцю не об'їхати,
 Сіроманцеві не обпорськати,
 Облетїть шкода круку чорному...
 Заволав Ілля гучним голосом:
 „Гей, де ви есте, дужі витязї,
 Побратимоньки найудатнїйші!“
 Як на поклик той летять витязї,
 Як на коників баских спадують,
 Як счепили ся з бусурменами,
 Ну — колоти їх, в шмаття нївечить.
 Не так витязї їх порубують,
 Як розтоптують кїньми добрими.
 Три годиницьки, три хвилиноньки,
 Покришили в-щент силу поганську.
 Стали витязї вихваляти ся:
 „Не змахали ся міцні плечі в нас,
 Не зморили ся добрі коники,
 Не пощербились мечі ковані!“

Олексій Попович з хлопячих літ :
 „Давай сили нам нетутешньої,
 Ми і ту, бойці, приголубимо!“
 Тільки рік слівце неровсудливе,
 А вже вирости два войовники,
 Заволали враз страшним голосом :
 „А виходьте лиш битись, витязі,
 Дарма — двоє пас, а вас — семеро!“
 Не пізнали їх в той час витязі.
 Запекло малого Поповича,
 Він погнав коня їм насупроти,
 Підхопив ся в-мить на войовників,
 Одним помахом розтяв на двоє :
 Стало четверо — а живісінькі.
 Як схопивсь Добриня-козаченько,
 Одним помахом розтяв на-двоє :
 Стало восьмеро — а живісінькі.
 Як підскочив ще Ілля Муромець,
 Одним помахом розтяв на-двоє :
 Стало двічі більш — а живісінькі.
 Як гукнули враз усі витязі,
 Ну — колоти знов силу, нищити,
 А вона росте тай росте собі,
 Все на витязів іде з бійкою.
 Не так витязі її зрубують,
 Як розтоптують кіньми добрими,
 А вона росте тай росте собі,
 Все на витязів іде з бійкою.
 Бились витязі аж три цілих дні,
 Три годиноньки, три хвилиноньки,
 Міцні плечі їх геть змахали ся,
 Поморили ся добрі коники,
 Поцербали ся мечі ковані ;
 Сила-ж все росте тай росте собі,
 Все на витязів іде з бійкою.
 Мужні витязі полякали ся,
 Ну — тікати всі до кременних гір,
 До темних печер захищати ся :
 Добіжить котрий витязь під гору —
 Скаменіє враз ;
 Добіжить другий —
 Скаменіє враз ;
 Добіжить третій —
 Скаменіє враз.
 Зникли витязі на сьвятій Руси.

НАРОДОПРОСВІТНІ КНИЖКИ.

I.

За роки 1899—1901.

Народня просвіта!

От діло, що викликало й викликає собі стільки хвали, поклонення й жертв, а з другого боку стільки сліпої ненависти, стільки лютого ворогування!

Народня темнота — от на чому засновується всяке рабство, всяке пригноблення! І як же прихильникам сих річей не скреготіти зубами в своїй безспільній лютості проти сьвіту, проти просвіти?!

Та нехай скреготуть, нехай воюють із просвітою, нехай силкують ся її знищити — що до сього, до сих мізерних силкувань? Просвіта — сьвіт, а сьвіт завсїгди при кінці подужує.

О, як би тільки таких ворогів мала просвіта! В її стільки сили, що вона могла-б легко з їми бороти ся. Але в неї є вороги безмірно страшнійші й небезпечнійші.

І сі її вороги — звуть себе діячами просвіти.

Вони силкують ся бити просвіту її-ж власною зброєю.

Побачивши, що просвіта йде в перевазі над темрявою, що вона ось-ось подужає і тоді буде кінець їх пануванню, вони голосно почивають ознаймлювати себе прихильниками народньої просвіти і починають її ширити. Зі шкільних катедр, з церковних амбон, у книжках, у газетах вони подають народови духову їжу. Вони перекручують або вигадують факти, вони зневажають логіку, вони цвїлими забобонними формулами силкують ся затумапю-

вати людський розум, щоб він не бачив правди навіть там, де вона сама стає йому перед очима, — і все на те, щоб цією облудою просвіти затримати, припинити справжню просвіту і вдержати серед людей у старій силі ідеали рабства й панування, експлуатації й безправности! Щоб могли бути пани й раби, могла істнїти божевільна, злотором обсинана, диямантами осяяна пишнота — роскоші, а поруч із нею і через неї — страшнїйше за всі страхи Дантового пекла, темне, брудне, запоморочливе, сточене хворобами голодне вбозтво!

Сї вороги — гїрші за всякі иньші.

Та не край на тому, і з межи сього натовпу ворожих сил я не можу не назвати ще однієї.

Ми знаємо — о, ми добре знаємо! — як приходють люде і будують у селї школу і вчать у тїй школі дітей чужою мовою і навчають їх зневажати свою мову, свїй нарїд, свою історїю, найсвятїйші рїдні згалки, найсвятїйші рїдні ідеали! Як вони здирають із нашої народньої душі шкуру і надївають на неї чужу!

Винародовити! Вирвати душу!

Коли се говорять той прихильник темряви, про якого я вже казав, то що тут дївного або несподїваного?

Але се кажуть — і як часто кажуть! — люде, що проповідують волю й людське братерство, справедливїсть і свїт! І во імя сього свїту треба, щоб зникли національности, зникла душа народу, цїлого народу!

І чим же сї просвїтники лїпші за тих слуг темноти?

О, просвїто! во імя твоє робить ся багато злочинств, і се одно в таких!

І все-ж просвїта, просвїта народня — святї слова, що наменовують святе дїло! І коли в знеможеного знову оживає сила, коли в зневоленого не вмирає надїя на волю, коли дух, на мить пригашений, знову займаєть ся палким огнем, то се тїльки через те, що всі вони знають, певне знають, що аби свїт осняв темні голови мас, і все відмінить ся. Не миттю, не від разу се зробить ся, як не від разу й свїт осяває від сходу сонця, але-ж зробить ся, не може не зробити ся!

І коли і в наш час культурна Англія знищує благородних Бурїв, то се не через те, що просвїта взагалї не може пособити малосилому, чесному чоловікови проти дужого й підлого хижака, а тїльки через те, що ще скрізь панує темрява, і могутчі хижаци

мають через те змогу користувати ся за для самих себе з усього того добра, яке може дати наука, освіта, культура. І нехай Англія задавить Бурів, задавить сих лицарів свободи, — се не відмінить неминучого поступу в перевазі сьвіту над темрявою, людського права й справедливости над хижацьким розбищством.

І всі народности, що борють ся за своє національне існування, за право жити як нація, як народність, можуть бути певні, що поки в їх житиме й зростатиме просьвіта й культура, доти перед їми певний шлях до ясної, коханої мети...

Народи, що мають літературу, люблену не по самих панських будинках, а й по мужичих хатах, не вширають, хоч би на їх дорожі й траплялись тяжкі пригоди.

І через те народня просьвіта, просьвіта мас за для таких безправних народів є питанням перворядної ваги, а в деякі історичні моменти питанням, що може переважувати всі иньші, забирати всі сили, які зостають ся після задоволення неминучих вимагань нашого фізичного існування.

І нема нічого дивного, коли серед таких народів і в такі моменти культ діячів просьвіти (беручи се слово широко) стає на першому пляні і кожний новий твір умілости чи письменства, кожна добре написана популярна, народня книжка стають національним придбаннем, бо кожна така річ є одним із тих східців, що їх мусять перейти варід, щоб досягти вищого, того бажаного і палко й давно сподіваного добра...

А сих східців так багато, так страшно багато до високостів !...

І в нас є тільки декільки перших...

Але все-ж є!

Є і будуть ще! І прибувають що дня!

Не ввесь той матеріял, що прибуває, годящий до будовання — сьому правда; але є й добре й вельми годяще.

До таких негодящих річей я зараз би відкинув харківську книжку „Угадько“ (1900). Се просто так званий по селах „Салимон“, „Ракуль“ (Оракул), тільки вкраїнською мовою. Цікава річ, що в українських письменників раз-у-раз була думка видати такого „Салимона“: в життєпису Глібова*) читаємо про заходи кількох

*) Л. И. Глібовъ. Біографич. очеркъ М. Загирней и Б. Гринченко. (Черницъ, 1900), ст. 18—19.

людей у сій справі, а сам Глібів склав „Ворожку“, що, як би її надрукувати, то була-б більша книжка, ніж усі його байки й інші вірші видані вкупі*). Думка тут певне така, що коли вже наш нарід читає тих „Салимонів“ по московському, то хай ліпше вже не псує собі мови і має їх по своєму. Воно, звісно, так, але з другого боку ще й ось як. Коли всяке ворожінне брехня і коли віра в його є наслідок народньої темряви, а ми хочемо світлу, то на що ти пособлятимемо сій темряві ще й далі держати ся? Коли-б талановитий поет Глібів той свій час, що він змарнував на „Ворожку“, та вжив на нові свої байки, то певна річ, що одна тільки гарна байка зробила-б народній просвіті більше добра, ніж уся тая товстелезна „Ворожка“. Так саме змарнував свій час і гроші на видання і автор „Угадка“. А міг би за сей час скласти і за ті гроші видати путящу, справді просвітну народню книжку. І то було-б добро!

Таким добром є купка книжечок, що навидавали Кияне, аж 22. Перші книжечки з погляду були не дуже красні, але останні — прегарні: добрий друк, путящий папір, ченурненька обгортка, ще й з портретом автора! (Портрети: Тобилевича, Кониського, Куліша, Шевченка, Левицького, Франка). І яка дешева ціна: „Баба Параска та баба Палажка“ Левицького — 4 копійки! Є книжки по 1½ й по 2 коп.!

Через те, що наука по українському є й досі річю в Києві забороненою, ми маємо в сій серії тільки дві книжки наукового характеру (певне якимсь випадком проскочили): „Береженого Бог береже (оповідання селянина про скотську чуму)“ та „Різачка або дізентерія“ — Авраменка. Такі книжки нам тепер найдужче дорогі через се, що народ наш шукає науки, а сього саме й нема... Пів-науковий, пів-беллетристичний характер має книжка Ол. Кукулевського: „Оповідання про життя кобзаря“. Се коротенький Шевченків житєпис, складений з уривків його віршів, звязаних проміж себе прозовими поясненнями. Книжка користна.

Останнє все в київських виданнях — поезія. Віршованої поезії є тільки дві книжечки: „Малый Кобзарь“ Шевченка та „Абу — Каземові капці“ д. Мирона. В „Малому Кобзарі“ 63 дрібних Шевченкових віршів. Добір добрий і скільки ні видавай дешево Шевченка, завжди можна сказати, що його треба видавати ще, ще і ще...

*) І у нас удекив таку книжечку Федькович, та вона не була друкована, а побачить світ аж у IV томі повного видання Федьковичевих писань. *І. Ф.*

„Абу — Каземові капці“ — віршована перерібка східньої казки. Казка гарна, але часом важка нашому селянинові мова примусила видавця повиправляти деякі місця. Та все-ж чимало зосталося незрозумілого, починаючи з самого заголовку: слова „капці“ на просторах величезної більшості російської України не знають, а слова: „Абу-Каземові“ і зовсім нікому, хто не знає арабських імен (а хіба наші селяне їх знають?) не зрозумілі. Читає чоловік заголовок і ні слова в йому не розуміє. Треба було-б иньшого вигадати. Хочу сказати про одну виправку. На стор. 9 замісто „лазні“ поставлено: „баню“:

„В баню я піду як стій!“

говорить Абу-казем.

З поводу сього слова згадаю такий кумедний випадок в одній школі на Україні. Приїхав до школи шкільний інспектор (з українським прізвищем) та й звелів школярям читати якусь там частку з шкільної читанки (здається — Паульсона). Описано там було село й церкву і сказано між иньшим: „При въѣздѣ въ село прежде всего бросается въ глаза верхъ церкви“ (чи якось підхоже). Інспектор хотів, щоб школярі переказали те, що прочитати. Ніхто не міг. Тоді він почав питати ся:

— Ну, скажите, — что бросается въ глаза, когда вы въѣзжаете въ село?

Школярі подумали та й кажуть:

— Собаки.

Бачучи, що не туди гне, інспектор почав иньше:

— Что вы видите прежде всего въ церкви?

— Бабів та дівчат на бабинці, — одказують діти.

Інспектор починає вже сердити ся, але ще питає:

— На церкви вверху — что вы видите?

— Баню! — гукнули школярі.

— Да что они — смѣются надо мной, что-ли? — репетував на вчительку розлютований інспектор з українським прізвищем. — Какая можетъ быть баня (себто: лазня) на церкви?!*)

*) В паралель до сього випадку, — ось ще сей. В другій школі трапив ся ще такий чудернацький випадок. В старшій групі читали з московської читанки про те, що »Сидѣль Вася на берегу пруда (ставок) и смотрѣлъ на гусей« і не там, як ті гуси плавали, а тоді »Вася« (Василько) й каже:

»Теги! теги! идите, гуси, домой!«, чи якось там.

Певне видавець „Абу-Каземових капців“ уважав слово „лазня“ за польонізм. Може й так. Я запропонував би вживати в письменстві замісто і „бані“ і „лазні“ цілком українське слово — „мильня“ (чи може мильня). Слово се в старовину було поширене у нас (не знаю як тепер) і потрапило до одного зі старих наших словарів. (Див. „Словарь книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII в.“, що видав додатком до „Кіевск. Старины“ 1888 р. д. П. Житецький).

Драма в київських виданнях запрезентована чотирма творами п. Тобилевича. Всі вони своїм змістом цікаві на селі. Драма „Бурлака“ безперечно викличе багато розмов постаттю свого симпатичного героя; ще більше може розмов зніме „По над Дніпром“ тими цікавими питаннями, які в її зачеплено (хоч автор властиво не дає на їх ніякої відповіді такої, що на неї можна було-б пристати). Цікаво знати, чи зрозуміють селяне чудового „Бонавентуру“ в комедії „Сто тисяч“ і чи в ком. „Розумний та дурень“ не здасть ся їм ненатуральною, неможливою в житю та розмова в останньому акті (VIII-й вихід), де Михайло, поважний господар, упевняє батька, що за 250 карб. вельми варто посидіти в острові. (Коли-б хто розпитав про се сільських читачів та й подав се до друку, — адже се дуже цікаво і важно знати народні погляди на літературу). Мені здаєть ся, що було-б дуже добре, коли б видати дешевими виданнями ще отсі твори д. Тобилевича й д. Кропивницького: „Бондарівна“, „Мартин Боруля“ (сю пєсу дуже треба), „Сава Чалий“, „Чумаки“, „Дай серцю волю, заведе в неволю“, „Невольник“, „Зайдиголова“, „Олеся“.

З беллетристів ми стріваємо найбільше Кониського: У тіснї баби, Надії, Грошолобка, Млин. Найліпше з сих оповідаць „Млин“, найгірше „Надія“, бо його так попсовано (чи в цензурі, чи задля цензури), що не розбереш, що й до чого, коли не знати, як воно було попередруковано у Галичині, — ліпше було-б зовсім його не друкувати. Оповідання Кониського написані легенько й жваво, але в їх нема (як і взагалі в беллетристичних

— Расскажи что прочиталъ! — велить учитель.

— Та... сиділа Васька на березі та прудила блохи та ще й лаєть ся: „Тю! тю! які здорові, — наче гуси!“

Коли-б був хто охочий збирати отакі кумедії про науку в школі, то мав би багато матеріалу.

творах цього автора) ніякого малювання, а сюжети ледви чи дадуть щось цікаве сільському читачеві.

Шкода, що так мало видано творів д. Левицького. Ліпші писання таких авторів треба якомога більше пускати між люде метеликами. В київській серії маємо його чудотворні „Бабів Параску та Палажку“ та „Приятелі“. Важко зрозуміти, через що саме се останнє оповідання обібрано до видання метелика. Воно гарно написано, та мабуть таки не треба впевняти нам сільський люд, що все лихо від Жидів, коли свої експлуататори бувають часом і гетьо гірші за Жидів!

З старих беллетристів є отсі оповідання:

В книжечці: „Дзвонарь. — Сужена. — Надії“ містять ся, окрім „Надій“ Кониського, що про їх уже казано, „Дзвонарь“ Мордовця та „Сужена“ — Стороженка. „Дзвонаря“ поцувала цензура, викресливши те, що героя вигонюють із бурси, — шкода, бо се малесеньке оповіданнячко трохи чи не найкраще з усього, що написав д. Мордовець. Стороженкове оповідання — з чудесами; я-б не ширив таких річей серед народу: там і так багато містики. А ще більше: не треба віднімати цього оповідання в його справжнього творця і підписувати під ім: „Марко Вовчок“.

В книжці; „Оповідання про давнє“ прегарні оповідання: М. Вовчка „Максим Грімач“, Г. Барвінок — „В осени літо“, О. Федьковича — „Старий Донда“, а на прикінці притулено на щось переказ народньої легенди з чудесами „Проскурка“.

„Де найшов, де загубив“ Павла Шуліки (з „Основи“) теж перерібка народньої казки про те, як чоловік продав сало з скаженого кабана. Я ні трохи не проти видання для народу народніх творів або переробок із їх. Багато сих творів сам народ уже позабував, то читатиме їх як нове; потім — не всі-ж народні твори є в кожній місцевості: що в одній знають, того в другій може й не чули ніколи. Але видаючи за для народу сі твори треба добирати з їх з одного боку речі коштовні своїм артизмом, а з другого — речі, які не чинитимуть шкоди поступовій освіті народу. Через те напр. видання народніх оповідань про відьом, як на мою думку, було-б шкідливе. Що до переробки П. Шуліки, то хоча там шкідливого нічого й нема, але не видко й артизму.

„Іван Золотаренко“ — манюсінська повість із української історії Гребінки не може рівняти ся з його чудовими „приказками“,

а ненависть до Ляхів, якою проїнято се писання, не така симпатична річ, щоб її дуже варто було ширити серед народу.

„Про злодія в с. Гаківниці“ — прегарне Кулішеве оповідання з його „Листів з хутора“. В розвідці Вільхівського: „Українська книжка на селі“ (Зоря, 1892) говорить ся, що сільські читачі в одному селі розуміють не так як треба се оповідання. Цікаво було-б, коли-б хто иньший прислухав ся до того, що кажуть про сю книжку селяне.

З новітніх беллетристів бачимо книжечку з трьох оповідань: д. І. Франка: „Лесишина челядь. Малий Мирін. Грицева шкільна наука“. Чудові оповідання і цікаво знати, як вони сподобають ся нашому селянству. Мову тут знову довело ся виправляти, бо є там таке, що його наші люде нїяк не зрозуміють. Одначе менї здаєть ся, що виправляти треба тільки те, що неминуче виправити, що буде цілком незрозуміле нашому народови. Але я знайшов такі виправки:

У Франка: „Земля розскачить ся і зїне бездонна, блакитна глибїнь під річкою“ (В потї чола, 31). Виправлено: „Земля розскачить ся, і десь візьметь ся...“ (23). Замість мальовничого і зовсім зрозумілого в сьому місці зїне поставлено блїде і зовсім не відповідне тут: десь візьметь ся!

У Франка: „Пробовкнув сусід і пішов...“ (31). Виправлено: „Промовив сусід...“ (24). На що се? Хиба пробовкнув не вкраїнське слово? І се слово тут характерне, до ладу, а промовив блїдо, шабльоново.

У Франка: „Лучають ся по наших селах доволї часто такі дивовижні появи“ (34). Виправлено: „Зустрічають ся по наших селах...“ (28). Менї здаєть ся, що слово зустрічають ся тут не до ладу і більше сказано під надихом московським (Встрѣчаются...), а тут, коли вже й виправляти, треба було-б сказати: Трапляють ся. Але я думаю, що не було нїякої потреби й виправляти, бо слово лучати ся зрозуміле нашому народови, здавна серед його і в наших лїпших авторів уживаєть ся. Є воно в словарях Левченка й Уманця (случать ся), є, напр., у Куліша: „Як на теж лүчилась у хатї подорожня панї якась“ (Хата, ст. 95).

Виправляти треба обережно, шануючи автора, його індивідуальність, його смаки й уподобання. Хоч галицька літературна мова

і дуже відбилась од нашої і хоч дуже часто ті відміни в її проти нашої зовсім не гарні і треба дбати, щоб вони зникли, та все-ж у Галичан є такі форми, що їми й нам гребувати не годить ся, а знов ще й такі, що хоч ми їх і не будемо переймати, та все-ж мусимо в їми погодитись, бо то також є наше, народне, хоч і місьцеве. Трохи гостріші вимагання мусять бути до мови книжок народніх: сільські малописьменні люде й так важко розуміють книжки, а коли ще там буде багато незрозумілих слів, то й зовсім буде кепсько; та все-ж і тут, виправляючи, не треба виправляти того, що народ і так зрозумів.

„Хрестonos“ Дніпрової Чайки путяще оповідання (треба тільки, берегти ся москалізмів у мові).

Врешті є й один переклад!! Так і написано, що се переклад. Чи се який випадок, чи се цензура вже зрозуміла, що сором перед людьми сьогочасними і перед історією так гнати українську мову, що книжки тричи цензурні і по всьому світу читані стають забороненими і державі небезпечними тільки через те, що їх переказано українською мовою? Не знаємо як се стало ся, але „Музика Янко“, гарне оповідання Сєнкевичеве, видруковано українським перекладом, хоча й без авторового прізвища... Се останнє показує, що мабуть таки се випадок і що люде й досі думають, що сварити ся і забороняти лїпше, ніж злагідно жити — самому жити і людям жити давати.

Я переглянув усю серію київських народніх книжок. Дрібні хибки, на які мені довелось показувати, неминучі у всякому, а ще більше -- в новому ділі, не зменшують вартости сїєї кошовної серії. Всякий прихильник народньої просьвіти щиро багатиме, щоб книжок у її де-далі все більшало й більшало.

З Київа подамось до Одеси.

Тут найсамперед треба зазначити три книжки „Розмов про сельське хазяйство“ д. Е Чикаленка. Д. Чикаленко сам добрий господар і все, про що він нише, знає не тільки теоретично, але й практично. Через те й його поради мають велику вагу для нашого хлібороба, і не дурно „Харьковское Общество сельскаго хазяйства“ надгородило його за сї книжки великою срібною медалею, а міністерство хліборобства рекомендовало їх; навіть міністерство просьвіти, що досі не пускало собі й думки такої, щоб можна було сплямити народню школу українською мовою, пустило дві перші книжки д. Чикаленка і до бібліотек у народні школи, і до

народніх бібліотек, і до бібліотек учительських семінарій. Так виходить, що сьвіт не завалить ся, коли вкраїнська книжка стоятиме в шкільній шахві? Росія не розпадеться ся від сього? А коли так, то... То через віщо-ж московський переклад книжки „Де що про сьвіт Божий“ дозволений до шкільних та народніх бібліотек, а оригінал — ні, навіть і передруковувати його не вільно? Через віщо переклад „Оповідань про комах“ д. Степовика дозволений, а оригінал — ні? Через віщо не дозволені до шкіл в оригіналі, а тільки в перекладі твори Шевченка, Квітки, Марка Вовчка? Через віщо не дозволені иньші твори поетичні, наукові, утілітарного змісту? Вони-ж не мають у собі ні чого нецензурного навіть з погляду „Ученого комітета Міністерства Нар. Просвѣщенія“.

Нічого, опріче мови!

Двацять мільонів народу, добуваючи в поті чола свого хліба, відбуваючи всі державні відбутки, несучи на собі, вкупі з иньшими, вагу державного механізму імперії, не доробились досі навіть до елементарного права кожної людини, до права говорити, бо їх мова нецензурна, заборонена!!

Нецензурна мова! О, добродіі! Вона не була нецензурною тоді, як нею промовляв Богдан Хмельницький, віддаючи під високу протекцію країну завбільшки з велике королівство!

Неврожаї, голод, — голод і через його неспромога мужикови відбувати державні відбутки, — от що примусило пустити невинні книжки про хліборобство до шкіл на Україні! Поголодує ще, народе, і тоді матимеш може ще кілька хліборобських українських книжок у своїй бібліотеці! Нема, кажеш, у їй медичних книжок? Чудний ти! Вимри з половина з заразних або яких хочеш хвороб і побачиш, що пустять туди й медичних. Так просто. От тільки про иньші змістом не можу вже добрати способу!

Годі „жартувати“, час сказати, що книжки д. Чикаленка — гарні книжки. Так просто, зрозуміло і практично оповідає він! Се його велика заслуга, що він написав сї книжки і що досяг дозволу на друк (їх не раз заборонювано) і на місце в народніх та шкільних бібліотеках. І я не дивуюсь, що перша книжка, видана р. 1897-го в великому числі примірників, сього року вже видається вдруге — виправлена й побільшена. Чутка є, що друкується вже й четверта. Так і хочеть ся сказати: коли-б десята...

двадцята!... Ми стоїмо тепер в такому становищу, що дати народови добрий підручник на всі відділи хліборобства й звязаних з їм справ — буде великою заслугою перед краєм. І сього дожидаємо від д. Чикаленка — не тільки через те, що він за малим не єдиний робітник на сьому полі, а ще й через те, що він найкращий*).

„За малим не єдиний“, сказав я, бо знаю ще двох людей, що пишуть на теми, близькі до тем д. Чикаленка: се д. Ганько та д. Степовик. Книжечка першого: „Як дбаєш так і маєш“ (Полтава, вийшла ще р. 1898 і властиво не належить до сього огляду), а те треба хоч трохи про неї тут згадати, бо в „Л. Н. Вістнику“ про неї нічого не казано, а тим часом книжечка ся написана гарно, розумно і може бути дуже корисною. Сподіваємось від автора й далі таких добрих праць.

Те-ж одеське „Южно-Русское Общество Печатнаго Дѣла“, що видавало книжки д. Чикаленка, видало й гарну книжку д. О. Степовика: „Лихі потайні хлібоїди: хлібний комарик та шведська муха“ (1899). Д. Степовика давно вже люде знають як доброго популяризатора (Оповідання про комах, Корисні звірятка, Про городину), і ся його книжка така-ж гарна, як і попередні.

В Одесі видрукувано й книжку: „Українські пісні. З нотами. Зібрав А. Конощенко“ (1900). В збірці 100 пісень. Я не перевіряв сих пісень із друкованим уже матеріялом, але здаєть ся, що се цілком нові записи, а не передруки. Коли так, то збірка має безперечну етнографічну вагу і з сього погляду є добрим

*) Мова в д. Чикаленка взагалі добра, народня, але мені здаєть ся, що деякі вислови склали ся в його під надихом мови московської. Напр.: Чедві зводив кінці з кінцями (I, 3) = Едва сводить концы съ концами; — По тонесеньким щілінкам (I, 7) замість: по тонесеньких щілінках; — Чим більше на землі росте трав, тим більше вони... (I, 9) замість: Що більше... то більше; — Мій пар дорожче від вашого (I, 16) замість: дорожчий від вашого; — Горять як мілкі дрова (III, 36), тобто: дрібні дрова: (мілка буває річка, яма...). Не могу згодити ся й з номенклатурою авторвою: назвица рости, географічні назвица у його часто позичені з московської мови: калмйки (комлики!), тимофівка, люцерна, віка, клевер, а можна було-б добрати й наші народні (деякі часом згадує й сам д. Ч.). Ще хотів би сказати про одно слово. Наші автори одні вживають стаянь, стайня, а другі, вважаючи се за польонізм, конюшня, яке знов мабуть москалізм: у д. Чикаленка обидва слова, більше — друге. Чому не вживає ніхто безперечно українського слова кінніця? Воно стриваєть ся в народніх піснях: »Коники іржуть в кінніці« (Уманець, Словарь, том IV. бік 233, — тут помилка в наголосі); »Коицька вставте до кінничейки« (Головацький; теж в »Ист. пѣснях мѣр. народа« Антоновича і Драгоманова, I, 37).

придбаннєм. Але її ціна (30 коп.), вигляд (чистенькі кольористі малюнки на окладинках) і те, що видавець (д. Фесенко) вже й попередю видав таким робом співанник д. Хведоровича, примушує думати, що й се видання мало мету — дати народови співанник. З-по-верху він дуже добрий: друк гарний, перед кожною піснею (а не десь там при кінці, що важко й знайти) ноги друковані читно (а не літографовані), гарний папір, дешева ціна — ще не було в нас так гарно виданих співанників. Одначе добір пісень зовсім не може вдовольнити.

З кількох десятків тисяч пісень, що або й досі співають ся серед народу, або зберегли ся тільки в книжках, ми до ширення серед народу та й взагалі серед усякої публіки будемо брати, видима річ, не всі, а добирати ліпші, тобто: а) добрі з погляду музичного, так саме б) й з літературного, так саме в) й з ідейного. Сама музика не може тут усього рішати, треба щоб і форма словесна, і зміст були також добрі. Зміст мусить бути такий, щоб він збуджував серед народу гарні почування й думки, виробляв народню свідомість, піднімав, зміцняв, а не пригнічував духа, пособляв нашому народови ставати народом мужним, смілим, свідомим своїх сил, певним у своїх надіях на ліпшу будучину. Бо коли інакше, то... то на що нам тоді й пісні?

Ні, хочемо по людському ми жити,
Щоб розум наш не в путах працював,
Щоб серце в нас могло як хоче бить ся,
Щоб творчий дух творити вільно міг,
Щоб ми могли, свою принісши частку
До людської скарбниці, гордо веім
І радісно у вічи подивитись,
Сказать братам: Оце зробили ми!

Таких і пісень нам треба, щоб навчали нас сього! А на що ширити отакі співи:

Як женив ся, то хвалив ся, що вміє косити, —
При'яв косу до покосу та й став голосити:
„Волять ручки, болять ніжки, ще й коса ледащо!
Випив би я горілочку, та не маю за що!
Ой виїду я на вулицю та й стану-погляну:
Їдна несе вареники, а друга сметану.
А котора вареники, то та моя буде;
А котора з сметаною, — пуцу межі люде!“ (N 46).

Або такі (N 37):

Дівчино, дівчино! Тебе мати кличе!
 Через тин, частий густин,
 Через копин — копин густий,
 Через коліщатко!... (Се після кожного віршу
 приспів!)

Нехай вона кличе, а я знаю на що:
 Хоче мене мати за свинаря дати.
 Свинарь свині розганяє, свининою воняє!
 Дівчино, дівчино! Тебе мати кличе!
 Нехай вона кличе, а я знаю на що:
 Хоче мене мати за чабана дати.
 Чабан вівці зганяє, він сіркою воняє...

Се цілком має право на місце в науковому етнографічному виданні, але в народньому співанникови се річи просто шкідливі. Чимало можна було-б показати таких зразків неадаптованого добору у сій книжці, в яку д. Конощенко видимо позавадив такі пісні, які йому пощастило записати від селян. З погляду етнографа його книжка добра. Але-ж на що він дозволив пустити її друком яко народній співанник?

В Одесі ще видано Кулішєву „Чорну Раду“, — чистеньке, дешеве видання з портретом, за 50 коп. Довго вона не могла видавати ся через цензурні перешкоди, врешті є. Ціна невелика (хоча можна видати навіть ще дешевше) і книга може піти й на село. Цікаво, як вона сподобаєть ся сільським читачам. Можна бояти ся, що вони не здоліють орієнтувати ся в тій плутанині відносин і подій, яку малює в своїй хроніці автор. Кажучи взагалі, чи користна була-б ся гарно написана книга на селі? У нас нема написаної задля народу історії рідного краю; дві-три книжки історичної поезії не дадуть ніякого знання. „Чорна рада“ поки є єдиним великим (хоч і в поетичній формі) твором, з якого можуть читачі-селяне познайомити ся з козацьким періодом нашої історії. І ледви чи є Брюховеччина таким пунктом у сьому періоді, з якого треба починати знайомість. В історії кожного народу є моменти, що лягають плямою на його минуле життя, моменти занепаду. Таким моментом була в нас Брюховеччина. Чи не робить се її найбільше нездатною до того, щоб з неї починати знайомість із рідною історією? І коли так, то „Чорна рада“ є книгою, яку треба давати до рук більше-менше свідомим нашого минулого, а не первакам, що починають з А, Б.

З одного краю України аж на другий — до Харькова. Тут видано (зі спільною нумерацією) чотири малесенькі книжечки*). Ось вони:

І в. Спілка: На чужині. Мандрівка по Америці, в беллетристичній формі. Селяне залюбки слухають і читають се оповідання. Д—ві Спілці доводилось і поперед сього друкувати беллетристичні річи географічного та історичного змісту (На півночі, На Кубані, Колись і тепер, Козача помста). Йому взагалі видно не стає наукового матеріалу, джерел, але як би він їх добув собі, то з його був би добрий популяризатор: він пише гарною мовою, знає народ, його погляди, знає що треба казати і як треба висловити ся, щоб народ зрозумів казане, і не тільки знає, а дуже добре і вміє се зробити. Через те й школа, що д. Спілка закинув те, до чого він найбільше здатний, а заходив ся був писати оповідання та історичні повісти. Сими річами він не заживе собі слави ніколи. А добрим і користним популяризатором він може бути. І невже він думає, що се така мала річ?

Минув ся вже той час, коли літературою було тільки те, що писало ся про панський ужиток. Тепер кожен розумний знає, що добре написана книжка про вжиток народніх мас, книжка, що понесе туди якусь частинку самоєвдомости, є таким саме важним літературним придбаннем, як і гарна повість, драма, поема і незмірно важіишим за десятки й десятки того віршового й беллетристичного баллясту, яким редактори журналів мусять, по неволі часом, захорашувати свої видання. Наша мета — мати осьвічені маси, наша мета — мати маси, злиті з інтелігенцією в одній самоєвдомости. А коли так, то автори, що пособляють досягти сієї мети книжками, написаними для мас, стільки-ж достойні поваги й подяки, як і талановиті поети, беллетристи, драматурги. Кращі, сьвідоміші наші письменники завсїгди се памятали і через те Шевченко видав „Букварь“ і мав писати иньші науково-популярні книжки; Куліш видав дві „Граматики“, а в їх навіть арифметикку списав, написав „Хмельницину“ та иньш., Левицький написав кілька популярних історичних книжок, Кониський — Граматку,

*) Деякі страшенно пообтинані. Взагалі у нас люблять книжки обрізувати. На що? Що більше білого округи колюмни друку, то книжка чепурніша; а як таку книгу заведеш у палітурки, то доводить ся обтинати мало не при самому друці. І здебільшого обрізано нерівно, криво. На віщо-ж псувати книжку?

Щотницю, Прописі, Потебня — Граматку, Квітка — „Листи до любезних земляків“ та інші; народні книжки писали або пишуть: Мих. Комар, Х. Крижський, Ів. Франко, М. Драгоманов, Ом. Огоновський та інші. Все се люде, що придбали собі імя в „високій“ літературі й науці, а одначе знали, що мусять працювати й на сьому полі. І мені здаєть ся, що повинність кожного нашого письменника дати кілька книжок науково-популярних, коли не самому написати, то хоч переробити чи перекласти. Чи самих же письменників се повинність? Ні, кожного свідомого Українця. А найбільше тих, хто стоїть біля народу: народніх учителів, лікарів, хвершалів, сільських господарів, то що. От напр. дуже тепер треба книжок медичних. Дещо й видано за останні два роки, але дуже мало.

— Стривайте! — хтось скаже, — але коли-ж чоловік не вміє? Не може?

— Не вміє, то звісно, що тоді вже нічого йому не скажеш, але-ж... Але-ж, знов скажу, коли не вміє самостайно, то може хоч переказати твір із чужої літератури, — тепер уже багато можна знайти годящих задля сього книжок. І се не так уже мудро.

Далі серед харківських видань бачимо книжечку з двох оповідань: „Свекруха“ М. Вовчка та „Лихтарник“ Шабленка. Останнє оповідання пристойне, але ледви чи так уже треба було видавати його за для народу. Що-ж до М. Вовчка, то всі його оповідання треба повидавати дешевими метеликами. Певне не всі будуть однаково до вподоби селянам тепер, але треба, щоб народ прочитав усьо Марка Вовчка.

Д. Гнат Галайда добре переклав оповідання Пейверинти „Мороз“ (Харьк., 1699). Гарне оповідання, читаєш його і душа стискаєть ся страхом-жалем за хліборобську долю. Шкода тільки, що не розказано хоч у примітці, в якій се країні дієть ся. І на сій книжці стоїть: „переклад“. Але коли можна друкувати переклад з Пейверинти, — чому не вільно з Гомера, Шекспіра, Гете, Гайне, Шіллера? Через віщо те заборонене? Чим поспеуєть ся добробит і щастє російської людности, коли деякі люде читатимуть Шекспіра не в Гербелевому, а в Кулішевому перекладі?

Д. Галайда видав у Харькові ще одну книжечку — етнографічне оповідання з кірґізького життя: „Добром усе переможеш“. Ся книжка цінна, бо дає деякі наукові відомости. І написана про-

сто й зрозуміло (хоч і не без москалізмів). Але я хотів би сказати дещо про її тенденцію.

Герой — приймає зазнає від своїх названих батька й брата всяких кривд; на при-кінці сей брат однімає в його кохану дівчину і сам женить ся з нею. Герой -- прихильник принципів, виставленого на заголовку книжечки і через те не покидає сієї сім'ї, а застає ся служити злим названим батькови й братови, терпить їх знущання, дивить ся на муки своєї коханої, тепер братової жінки. Аж ось розбійники взяли сього брата. Герой іде мало не на смерть, визволяє його; вони тікають, за їми женуть ся, визволений невдячний брат покидає героя самого. Розбійники вбивають його, та, випадком, не зовсім. Він одужує. Се так уражає злого брата-розбишаку, що він мирить ся з героєм і віддає йому свою жінку. Добром усе переможеш!

Так.. Ну, а як би розбійники, вбиваючи героя, та таки доби́ли його?

Як би він тоді переміг? А далі: добре-ж, що злий брат послухав ся доброго автора та й покаяв ся, а як би ні? Він би тоді ще дужче зненавидів героя саме через те, що повинен бути йому вдячний, і ще дужче катував би свою жінку за те, що вона любить героя. І в житті так здебільшого й буває, і читач має право сказати авторови: „Може таке, як ви пишете, де й було, але се -- виняток“. А коли так ти... чи добро-ж оте терпіння, яке виявляв герой? Чи не ліпше було-б, як би він ухопив свою молоду на степового коня (а коли-б той братік сіпнув ся до його в сей час, дав би йому доброго стусана) та й полинув би з нею на волю та й збудував би собі щастя на новому місці? А як він не міг сього зробити, то не може він бути й людиною, достойною наслідування.

Я через те кинув ся в великі розмови з поводу маленького героя, що д. Галайда рекомендує своєю книжечкою народови терпіння. Терпіння! Проповідь про його чує наш нарід уже так давно в усяких формах — і словесних, і иньших... Ох, нехай воно йде на очерета, на болота, се терпіння! Проповідь мужности, сміливости, боротьби зо злом і енергії, енергії, енергії — ось чого нам треба!

Коли терпіння — добро, то я хочу зла!

Але час кінчати. Треба ще тільки згадати, що Ананівське земство видало 4 аркушики-таблиці, а на їх видрукувана путяще

складена медична наука селянам про коросту, скарлатину, віспу, пранці. Більше, більше такої науки, більше праці й заходів, щоб наш край міг очистити ся від тієї гидоти!

От і всі книжки про народній ужиток видає в рр. 1899—1901, які я знаю. Може яких не бачив ще, то тим і не кажу про їх. А про видання петербурського „Благотворительнаго Общества“, що видало досі три беллетристичні книжки та чотири змісту утилітарного та наукового, я поки не буду нічого казати; чутка є, що незабаром оповістить воно друком ще кілька науково-популярних книжок, дак я вже тоді й говоритиму про вельми користну діяльність сього симпатичного товариства.

В сьому огляді довело ся згадати про кілька десятків книжок. Звісно, за два з чимсь роки се дуже мало. Але-ж поперед сього ми не мали й того! А тепер видко, що суть люде, яким дорога просвіта нашого народу і вони працюють, дають свої гроші на се сьвяте діло. Дякуймо їм щиро і радіймо, що робучих рук і благородних душ у нас все більшає та більшає!

1901. V. 11.

Вільхівський.

Микола Ковалевський.

Зі споминів засланого без суду.*)

Показавши становище наших осіб що до права, ми вяснимо тепер відносини до нас місцевої громади.

Кому невідомо, до якого ступня історичний хід російського життя не сприяв вихованю в ньому ні розумової самостійности, ні моральної витревалости, ні громадської залежности. Ще в Европській Росії, в її живіщих пунктах, ми се не так почували, бо там народне житє все-ж поступало; але в Сибірі, стороні чорт зна куди закинутій, в стороні дореформних порядків, збавлення прав і каторги, тут треба було мати надто багато душевної сили, щоб не піддатись почуваню повної безнадійности, почутю безвихідної роспуки. Що з'являло собою напр. житє міста Мінусинська, і перш усього з кого тут складались вищі стани громади? Се був по части урядовий люд, головно-ж заводчики та золотопромисловці, шинкарі та лихварі, крамарі та підрядчики та інших таких діл майстри. Якже визначились відносини до нас мінусинської громади? Ще до нашого приїзду в Мінусинськ місцевий сьвященник із церковної катедри сповістив свою паству, що ось-то хутко мають прибути в Мінусинськ „цареубійці та підпалачі“ і вмовляв свою паству стримуватись від усяких зносин із нами, обминати нас, як моральну заразу. Потім прибули ми в Мінусинськ, охрещені офіціяльно прозвищем „державні злочинці“ і яко такі зараз же підняли по ви-

*) Див. Л.-Н. Вістник, кн. X. стор. 52—68.

нові місцевої влади ріжним утискам та обмежуваням. Не багато-ж треба було нам часу до виясненя, чого ми могли для себе сподіватись від місцевої громади. Скільки там приходилось стріватись в Мінусинську з селянами, міщанами і дрібним служачим людом, ми стрівали в них здебільшого досить привітні і приятні відносини до нас. Але не можна сказати того самого про урядовців, що сиділи на великій платі, і про більш заможню частину купців, що складали місцеву інтелігенцію. Більш розвита і порядна частина мінусинської інтелігенції виступила що до нас у ролі того, здає ся, щедринського урядовця, що після ряду начальницьких научок „за себе і за дітей на віки злякав ся“; на супротивному-ж полюсі стали люде, схарактеризовані російською приказкою: „на моеї бабушкѣ сарафан горѣл, а мой дѣдушка руки погрѣл“.

Трудно навіть повірити, до якого ступня гнітив мінусинську інтелігенцію страх усякої відвічальности за найневинніші зносини з людьми, немилими державі. Се була якась пошесть страху, навіть на некористь власним своїм економічним вигодам. Неможна сказати, щоб у місті не було потреб в інтелігентній праці, коли кожний уголовний поселенець, хоч трохи осьвічений, легко знаходив собі заробіток. Тільки ми, заслани без суду, не вважаючи на всю енергію в шуканю, якої тільки вимагала крайня нужда, не могли поставитись хоч трохи зносно що до заробітку, а тим часом, за виїмком пяти робітників, поселених у повіті, наш міський гурток, що складав ся в другому році мого заслання з одинадцяти чоловіка, так розділяв ся по розумовому цензу: з 8 чоловіків 3 скінчили вищі школи, решта 5 взяті зі студентської лавки; з трьох дівчат одна вже була слухачкою вищих жіночих курсів, друга скінчила курс в інституті, третя отримала просьвіту дома. В моїму напр. службовому кондуїті лічилась учительська діяльність у ріжних гімназиях, а те-ж діяльність по мирових інституциях і міській самоуправі, при чому в замахах зарвати й собі частину з чужого пирога з начинкою я ніким не був посужений. І все таки, коли я, бачивши розпочаті місцевою властю переслідуваня нашої педагогічної праці, звернув ся було до одного з місцевих купців із просьбою дати мені яке місце в крамниці чи в конторі, то отримав відмову, мотивовану звичайно, в сучасному дусі — гадкою про можливість для нього скомпромітувати сим свою політичну благонадежність. Страх, відвічальности призвав його навіть ухилити ся від списаня мотивів відмови, про що я просив, бажа-

ючи запевнити собі подібний лист, яко виправдуючий документ. Се сумне оповіданє про жах, з яким відносились до нас заможніші обивателі в місцях нашого вигнання, як би воно дісталось до друку, прийшло ся-б може до смаку многим із читачів, що побачили-б у сьому найкращий захист проти можливости нашого впливу на житє і тим признали б доладність направлених проти нас утисків.

Але хто-ж се був обгорнутий панікою? Обгорнутий був панікою щоденний, звичайний російський культурний чоловік. А при такій умові хто-ж звичайно запановує громадською ареною, як не люде крайніх переконань, крайньої мети і способів, що справді так і було, бо в той час, що я описую, на громадській арені діяли головно терорісти, узброєні револьвером та динамітом. І коли ми, адміністративні засланиці, були в категорії подібних крайніх, тільки не зловлені на горячому вчинку, то пригніченість громади могла бути нам тільки на руку. Мені можуть, запевно, відповісти, що державна власть досить міцна, аби виправитись із усякою опозицією, і крайньою, і некрайньою. Нехай навіть, що поки се й так. Але хто-ж тоді лишить ся на громадській арені? Звичайно, тільки люде тьми. Але чи-ж вони потрібні до кермування державою, до того-ж такою потворною по простору та ріжнонаціональному складі, як Росія? Переслідуючи „потрясательно-злонамѣренную крамолу“ і не позволяючи при сьому ніякої незалежної думки, урядова власть тим самим розвязала руки „потрясательно-благонамѣренной крамолѣ“. Се почули і ми в Мінусинську. І тут обскуранти реакції, почувши, що час їм сприяє, кинулись на всіх, хто був не їхньої парафії й, звичайно, перш усього на нас.

Хутко після нашого приїзду в Мінусинськ, немов для підтримання авторитету місцевого сьвященника, що виступав проти нас в ролі Пітії, в місті справді почались пожежі. Сього було досить, щоб деякі з мінусинських головотяпів прилюдно підчас пожеж почали розпалювати найгрубіші інстинкти неосьвіченої, огорнутої пожарною панікою юрби, винуватячи нас у підпалах і в голос ааявляючи, що нас, яко підпалачів, слід би самих покидати в вогонь. Підозріння дійшли до того, що в міській Думі навіть був поставлений внесок просити у начальства виселити з Мінусинська соціялістів — загальне прозвище, яким хрестили в Мінусинську всіх нас, адміністративно-зсланих по казенній, а часом і по приватній, тільки не по громадській потребі. Volens- nolens прийшлося і нам вийти на герець і в свою чергу звернутись до начальника губернії

з просьбою зробити дослід і заявити нам, хто власне на зборах Думи вимовляв образливі для нашої честі оскарження, щоб ми могли почати проти них судовий позов за обмову. Чим же скінчилось се змаганє? З поводу поданих нами просьб, начальник губернії відповів нам, що питанє про виселенє нас із Мінусинська зовсім не було здійснене в міській Думі. Коли-ж серед простолюду й ходили невігідні для нас чутки, то ми сами дали до сього привід своєю неприличною поведінкою підчас пожеж. Тим часом факт поставлення в Думі повищого внеску не підпадав і найменшій непевності. Що-ж до оскарження нас у неприличній поведінці підчас пожеж, то більшість нас і зовсім при них не були, а ті, що були, тільки помагали гасити пожежу і в поведінці їх не було вічогісінько негарного.

Отримавши такий „репріманд“, ми огризнулись по адресу начальника губернії і тим скінчили. Але не скінчила тим воєнничка кліка.

Risum teneatis, amici! Що тільки при нашому безправному становищу не могло послужити материялом для подавання скарг на нас і доносів! На літо біля міста в ріденькому гайочку була поставлена яточка, нехитре місце забави. Якось гнетуча нудота погнала сюди на гулянку і де-кого з нас. І ось уже в губернське місто скачуть курери, курери, курери, здумайте собі: трийцять пять тисяч самих курерів! — „Ваше Превосходительство! звелите рапортувати?“ — „Рапортуй, брате, рапортуй!“ — „Соціялісти загрожують громадським зборам. Зволіть підтягти!“ Але трудно такому сміхотворному донові знайти собі поміч губернсько влади.

А підтягти все таки хоче ся. Що-ж, можна вдати ся ще до місцевих способів! І ось на зборах членів мінусинського Клуба ставлять внесок заборонити політичним адміністративним засланцям учашати на клубові вечері. Тільки на сей раз знайшло ся ще на зборах скілька людей, що вміли запобігти задуманому скандалови. Але се не на довго. Агітація проти нас не затихала. Визначено другі збори, на які опозиційні члени перших уже не прийшли, і ось внесок, раз відкинений, тепер прийнято, при чулій одностайности більшістю шіснайцяти голосів проти одного. Усіх же членів мінусинського клуба лічилося чоловіка зо пятьдесят.

Звісно, постанова ся не мала сили. Се перш усього обмеженє права самих же членів провадити на клубні вечері своїх

знайомих, обмежене, недопущене клубовим уставом. Усяка-ж зміна в клубовому уставі потребує, щоб на зборах для яких небудь змін в уставі було не менше двох третин усіх існуючих членів і щоб зміни сї були затверджені міністром краєвих справ. І та і друга умова в сїм разі була зломана. Беззаконна ся постанова і що до виключених, бо ні один клубовий устав не знає адміністративних засланих, а відрізняє тільки збавлених прав від незбавлених.

Але, звісно, головна краса виданої проти нас постанови була не в її беззаконности, а в її неморальности. Хиба наші клубові зібраня подібні до політичних клубів, з виразним політичним „сredo“, що виключає людей противних переконань? Се не більш як зібраня для забавки, і члени його можуть допускати чиясь виключене ніяк не задля політичних мотивів, а тільки з поводу вчинків негарних із погляду особистої чести; таких же вчинків, звичайно, не можна було знайти в нашій поведінці.

Чому-ж внесок виключити нас, раз відкинутий, був потім прийнятий, і як прийнятий? більшістю всіх голосів против одного? Чому-ж опозиційні члени перших зборів не були на других зборах? Тому, відповідаю я, що аби тільки схотів у Мінусинську який-небудь „потрясательно-благонамѣренный крамольникъ“, захоплений ворогуванем проти нас, або просто бажанем, під личною патріота, вислужитись перед начальством, аби тільки схотів він розпочати проти нас найнегідніший виступ, та ще, для більшого ефекту, розпочати його не від себе самого, а від імени цілої громадської організації, — і вдача була забезпечена. Обскуранти та діловики складають ареопат, люде-ж розвітці і порядніші тільки посунуть ся, але сами не відважать ся запобігти скандалови, направленому проти людей немилих власти.

Не завидне-ж ти, російське жите! Що за соромний стан! Дає ся на вибір альтернатива: або занедбати елементарні вимоги особистої і громадської чести, що запевно для людини на певному ступні розвитку не може обійтись без тяжких моральних мук, або-ж узяти на себе риск, може й перебільшений, та все таки щиро уявлений риск крайнього „Drang nach Osten“ для себе, крайніх злиднів для родини. І коли в такій боротьбі почуте самозахисту бере перевагу, я не хочу кидати каменя. Тільки так, панове, жити неможливо, зовсім не варто.

Чи подібне-ж се до правди? може погадає инший читець. І до того може дійти людина, щоб чекати собі цілої безодні лиха за найневиннійший вчинок? „Усе подібне до правди! усе може трапитись людині!“ відповім я словами Гоголя. Нехай тільки неймовірний читець збагне гаразд усі ті страшенні умови, в які затиснуто було наше громадське жите в той час, що я описую, і як легко було, під захистом сих умов, людям із чорним сумлінням провадити свої чорні діла. І от у результаті — безліч жертв, не одно дочасно розбите жите, а з гурту незачеплених порядніші люде, в більшости своїх представників, звичайно, все чуткі до системи наочної остороги, в жаху спішилися „бойкотуватись“ і на громадській арені лишались тільки люде тьми.

Для слави сих людей тьми додам ще один епізод, що стояв у звязку з росказаною висше клюбовою історією. Один із неміських членів Мінусинського клубу, засланий Поляк К., тоді вже на пів-амнестіований, бо йому вже були повернені особисті права, без повороту в рідний край, — довідавшись за клубову постанову про заборону членам клубу приводити яко гостів адміністративних засланиців на клубові вечері, звернув ся до старшини клубу з писаним протестом проти згаданої постанови, яко проти вчинку, по переконаю автора листа, огидного й образливого для особистої й горожанської чести всіх членів клубу. Не бажаючи коритись подібній постанові, автор листа просив виключити його з членів клубу.

Знов зібрав ся клубовий ареопаг і, причепившись до одної фрази в листі, де було названо адміністративних засланиців мучениками, постановив звернутись до начальника губернії з просьбою домогтись від К., щоб назвав людей, одностумних із ним у сьому пункті, щоб мінусинський клуб міг і сих людей, яко негідних, те-ж виключити з гурта свого. На закінчене постанови нагадувалось начальникови губернії, що „К. не так давно і сам був політичним засланицем“. Яка робота! Ось вони, іменники сезона, громадяне ретираднього місця!

Щоб покінчити вже з клубовою історією, скажу нарешті, що діло про се доходило якимсь то способом до генерала Анучіна, тодішнього генерал-губернатора Східної Сибірі, і знайшло собі резолюцію таку, що хоч, мовляв, адміністративні засланиці, яко незбавлені прав, і можуть учащати на клубові вечері, але він, генерал-губернатор, уважає таке вчащанє недоладним і через те наказує місцевій власти так впливати на місцевих обивателів, щоб із їх

гурту не з'являлось охочих приводити адміністративних засланців гостями на клубові вечери. Не києм то палкою! Тільки на що-ж ся комедія збавлення прав по суду, коли дозволяє ся так само шіцно придушити людину і без суду?

Що далі в ліс, то більше дров. Переходжу до нової лихої пригоди нашої Мінусинської одиссеї.

В ночі з 17 на 18-го квітня 1881 р. велика пожежа спустошила значну частину Красноярска. Звістка про сю біду дійшла до Мінусинська і знов викликала тут пожарну паніку. Пішли чутки, ніби по місті підкидають ся вже й підметні листи, що грозять пожежами. Злякані мешканці почали завчасу пакувати свою худобу, тим більше, що в той час віяли дуже міцні вітри, що загрожували на случай пожежі обернути в попіл ціле місто. При таких обставинах ми довідуємось, що наші давні приятелі — один із місцевих купців, торгуючих „расшивочно и на вынос“ і його чарковий товариш, полковник російської служби — узброївшись якимсь числом „Московскихъ Вѣдомостей“, ганяють по місті, запевняючи, що пожежі входять у програму діяльності соціялістів, що Красноярск підпалили адміністративні засланці і що при першій пожежі в Мінусинську вони — сі два Аякси — сами стануть на чолі юрби, щоб розправити ся з нами, яко з підпалачами. Відомо що в Сібірських містах, збудованих виключно з дерева і заселених усякою наволочю, пожежі — поява зовсім звичайна. Як би трапила ся пожежа тепер, при показаних мною виїмкових обставинах, то ми легко могли-б здатись на поталу гидкого насильства. Се тямилі не тільки ми сами, але й дехто з Мінусинців, що невірячи наведеному на нас наклепови і не ворогуючи з нами, спішились нас остерегти перед небезпечністю, що загрожувала нам. Дурні були-б ми, звичайно, як би при таких умовах сиділи, склавши руки, в надії: чей же Бог змидує ся! Ого-ж змовившись проміж себе, ми в повному зборі, з виїмком наших засланих панночок, з'явились у поліцейську управу і просили поліцейську власть зараз же викликати в поліцію воюючих проти нас Аяксів для вияснення з ними нашої справи. Коли-ж вони не прийшли, то ми в присутности поліцейської власти зложили писану заяву про те, що коли з причини наведеного на нас сими панами поклепу грозячого нам справжньою небезпечністю, хто небудь із нашого гурту прийме від кого-б не було яку-б не було наругу чи насильство, то в таким разі сі панове заплачуть нам за се своїм житєм. Чому-ж

ми не взяли до більш законного способу? Чому напр. ми не вдалися за обороною до місцевої влади? Згодьте ся, що людям, засланим без суду, не конечно мило шукати оборони у влади, що потоптала під ноги в справі з ними найелементарніші вимоги справедливости; окрім того торішня відповідь начальника губернії на скарги подані від нас із приводу теперішніх пожеж, тим більше відбивала у нас охоту йти тою самою дорогою. Тай не час нам було заводити листуванє з губернською властю. Чула ся нагла потреба не гаючись дати одсіч зведеному на нас поклепови, що міг накликати на нас не мало лиха раніше, ніж губернська власть поворухне ся оборонити нас. Що-ж до Мінусинської поліцейської влади, то сама собою, без помочи губернської влади, вона й не спромоглась би поправити наше становище. Таким способом нам, фактично поставленим поза законом, фактично приходилось і оборонятись способом не вказаним законом. Ми вважали, що краще в свій час остерегти воївничих Аяксів, ніж попустивши їм, викликати проти нас яку наругу чи насильство, бути змушеними вже справді мститись і люто мститись над ними за се. Ми не помилились, міркуючи, що наша заява відразу протверезить Аяксів, як не помилились, міркуючи, що вища місцева власть не шукатиме коріня справи в тих умовах, в яких нам приходилось чинити, і не забарить ся завдати нам яку небудь покуту. Ми ждали, що з нами скінчать або адміністративним способом у формі виселеня нас із Мінусинська в місця ще гіршого поселеня, або розпічнуть проти нас судовий позов, побачивши в нашій заяві погрозу, хоч вимовлена нами погроза дуже й дуже залежала від певних умов і не підходила під юридичне розумінє погрози. Справді, на відповідь зробленій нами заяві, хутко прийшов наказ почати проти нас судовий позов.

Почалась сибірська тяганина. Слідчий урядовець був, як виявилось, приятелем нашим супротивників, товаришем їх п'яницьких орґій і навіть сьвідком їх агітаційних виступів проти нас. Такого слідчого, більше для жарту, ми зважили скинути, покликавши його сьвідком із нашого боку. З проханєм у сьому напрямку прийшло ся звернутись до начальника губернії, бо слідчий не виявив себе готовим скласти з себе по волі свою повновласть. Тоді назначено нового слідчого, проти котрого ми вже не хотіли протестувати єдине через те, що по умовах часу і місця все одно не можна було нам сподіватись на безстороннього слідчого. Почались зізнання,

в глибокому секреті для нас і при відкритих ходах для супротивного боку. Знаючи, якого страху завдають мінусинським обивателям зачеплені нами ватажки „потрясательно-благонамѣренной крамолы“. ми спочатку було хотіли і зовсім ухилити ся від ставлення свідків, здавши на волю самого слідчого відкинути чи потвердити існування тих агітаційних виступів, що викликали нас на самооборону. Але-ж, як несподіванка для нас, знайшлись серед Мінусинців такі обивателі, що з власної волі забажали виступити свідками на користь нас. Тільки, на жаль, свідчення їх були не з першого жерела. Люде-ж першого жерела захистили наших супротивників, не спиняючись навіть і перед неправою присягою. Обурені таким пасажем, ми пройнялись найщиршим бажанєм загнати наших контра свідків під добре головництво, доказавши, що вони зложили неправу присягу, і для сього ми почали шукати доказів. Вже в нашому розпорядку було скілька доказів у сьому напрямку. Треба було ще подвійних доказів і тоді з'явилась би нам можливість зробити якусь дезінфекцію місцевій громадській гнилизні. Але в той час приходить із Іркутська наказ негайно всіх нас, підписаних під заявою, розселити по волостях мінусинської околиці. Сього вже ми зовсім не сподівались. Тай трудно було сподіватись, щоб за той самий вчинок нам завдали подвійну кару — судову та ще й адміністративну, а при тому за вчинок, зроблений при випадкових обставинах і безчинности самої власти, що полишила нам єдиний вихід — удатись до безпосередньої самооборони.

Але скінчимо з судовим позовом. Запевне наказ із Іркутська був як раз до речі нашим супротивникам. Що і як вияснив слідчий у своїм дізнаню — се лишилось для нас тайною. Було відомо тільки, що оскарженими лишились ми тільки сами, супротивники-ж вийшли зовсім виправданими. Потім наша справа почала мандрувати цілих два роки по сибірських судових митарствах, поки не була погашена коронаційним маніфестом з 15-го мая 1883 р., що спинив усі подібні переслідування, не вимагаючи кари понад 300 руб. або трьох місяців арешту.

Так закінчив ся судовий бік подвійної кари. Переходжу тепер до адміністративного боку. Легко зрозуміти, що мінусинська поліція не забарилась виконати наказ із Іркутська. Але мені особисто не довелось покинути Мінусинська. Товариші по засланю забажали, щоб я заждав із переселенєм у призначену мені волость до приїзду начальника губернії, що мав прибути в той час до

Мінусинська на ревізію. Мені було поручено звернути увагу начальника губернії на всю недоладність завданої нам подвійної кари і домогатись виконання тільки судового вироку. Я згодився і виставивши медичнське свідощтво — отримати-ж його при стані мого здоровля було не трудно — лишився чекати приїзду начальника губернії. Зустріч відбулася. При розмові з начальником губернії виявилось, що позивали нас до суду через його, губернаторський з Красноярська, а розселили по волостях через генерал-губернаторський розпорядок із Іркутська. Виявилось, що під вражінєм викликаного нашою заявою роздрознення, в Іркутську з початку наважили були закинути всіх нас у тюрму, але потім спинилися з сією карою до отримання від мінусинського справника затребованого пояснення. Донесенє мінусинського справника констатували ризиковність нашого становища в Мінусинську і вкупі з тим виражало певність, що, якби кому з нас була зроблена образа, то ми, в свою чергу, не задумались би справдити свою погрозу. Тоді вийшов наказ розігнати нас усіх по волостях. Начальник губернії не схотів просити Іркутської влади, щоб вона скасувала сю кару, але обіцяв мені, користуючись таким чи пньшим приводом, уже своєю властю і в найкоротшому часі повернути нас усіх знову до міста. Мені, яко хворому, дозволено було лишити ся в Мінусинську. Я виявив бажанє переселитись у Красноярск. „Та хоч і зараз!“ була відповідь начальника губернії. А про те, коли я прийшов до мінусинського справника за пропускним листом для переїзду в Красноярск, мені заявлено, що я повинен перше подати писану просьбу про се на імя начальника губернії. Просьбу я подав. Потім минає місяць, другий, третій, а про переміщенє мене в Красноярск нема ні слуху ні вісти. Я поручаю одному з моїх товаришів по засланю, що жив у Красноярську, побачити начальника губернії і тоді виявилось, наскільки певні були дані мені обіцянки. Начальник губернії заявив моему товаришеви, що він ніяк не думає переміщати такого неспокійного чоловіка, як я, що з усіх політичних засланиців підвласної йому губернії тільки про мене одного він не може дати вищій влади доброї рекомендації, що взагалі, поки він буде начальником губернії, мені не вадить залишити всяку надію на переселенє в Красноярск. Яка противлежність межн сею відповідю і тими речами, що довелось мені самому чути від його Превосходительства! Тоді він казав, що він зовсім розуміє мій запал, чомусь то відомий йому. Бути за-

сланим без слідства і суду, без розпитування навіть, бути відірваним від рідного краю, родини, бути вибитим із роботи... як не кипіти серцю, не пориватись думці! А як же розуміти ту зміну, що сталась тепер? Чи то обіцянки, дані мені начальником губернії, були тільки дипломатичним маневром для того, що трудно було виправдати завдане нам подвійної кари, або може його перестроїла на інший лад наша нова звада з місцевою поліцейською властю, про що буде далі річ — не знаю, а тільки обіцянки начальника губернії вийшли не серйозними не тільки що до мене, але й що до інших товаришів, розселених по волостях, із яких тільки один і то через особливі обставини був повернений знов до міста.

Що-ж до згаданої мною звади, то діло було ось у чім. На зміну товаришам, розвезеним по волостях, незабаром прислали до Мінусинська скільки нових адміністративних засланих з тільки що привезеного з Росії свіжого транспорту. Два з новоприбулих, проживши тиждень-другий в Мінусинську і не знайшовши в нашому життю нічого душеспасительного, чкурнули в область „генерала Кукушкіна“. Втіканє не вдалось. Одного з утікачів піймали ще в Сибірі, другого вже в Катеринбурзі. Цікава нерівність кари, завданої за однакові вчинки. Спійманий у Катеринбурзі був засуджений місцевим мировим судією на тиждень арешту з поворотом на первісне мешканє. Спійманий же в Сибірі, де мирові судії не були ще відомі, попав на ласку сибірської власти, що завела його за втіканє і, здає ся, ще за якісь непокірности в тюрмі, на поселенє в Якутську область — крайня межа Сибірі і справжнє царство жаху, коли вже уголовні злочинці, засуджені на засланє в Якутську область, часто оминають призначену кару заподіявши злочини, що веде уже до каторги.

Ми, певна річ, знали про задумане втіканє і, звичайно, помагали йому, скільки могли, своїми фінансами. Діждавши темної ночі, провели ми втікачів до найближчої річки, притока Єнисея. „Полину, як уточка!“ радів один із утікачів, сідаючи в заготовлену для нього страшенну душегубку. „Так, так, Якуточка!“ пожартував я, сполучивши два останні слова його фрази в одно. Отже-ж так воно й трапилось бідоласі. Йому-ж то й довело ся скоштувати Якуточку. Потім, наскільки було можливо, ми постарались приспати поліцейський нагляд, так що минуло тижнів зо два, поки поліцейська власть кинулась за втікачами. Тоді справник своєю властю листовно потребував, щоб ми заявлялись на далі

в поліцію не раз, як було перше, а тричі на тиждень. Ми не схотіли і з цього поводу розпочали з ним, те-ж листовно, незбавлену жартливості полеміку, а він, з свого боку, не забарився допровадити її до начальства вкупі зі скаргою на те, як йому тяжко вправляти ся з мінусинськими засланцями. Але на що-ж було йому, виходячи поза межі його влади, видумувати нові інструкції для адміністративних засланців?

Взагалі жилось нам страх як неспокійно. Не встигнеш перебути одну біду, як наступає друга. Так і тепер вийшов новий „кавус“, уже зовсім незвичайний. Між новоприбулими засланцями, все з категорії „заблуканих“, була одна засланка вже з категорії „лиходійок“. Дочка народа, вона, як тільки стала доходити до тямушого віку, рушила шукати правди. Шукала вона її й за стінами монастирськими, шукала й серед сектярів, шукала й серед революціонерів, поки не знайшла своєї погібелі при арешті друкарні „Народної Волі“: яко складачка (зецерка) в потайній друкарні, вона була присуджена військовим судом до збавлення всіх прав і до поселеня в „не столь отдаленных мѣстах“ Сибірі. Через помилку, чи що, її запровадили в Мінусинськ, отже в далеку частину Сибірі. Через якийсь час помилка була зауважена і в Петербурга прийшов наказ переселити її в Західну Сибір. В той час обовязок мінусинського справника, з яким ми так-сяк годились, справляв його помічник, сотворіне підле і не по розуму ревне, надто до нас. Він вхитрував ся отриманий наказ, виданий очевидячки для поліпшеня долі засланої, зрозуміти так, ніби се був спосіб карі для неї і проїняв ся бажанем виконати його в 24 години. Вимога не гаючись виїздити застала заслану зарученою, а до того ще й вагітною. Вона просить відкласти виїзд на скільки днів, щоб отримати від начальника губернії, хоч би через телеграф, дозвіл узяти шлюб, бо й наречений її був теж із мінусинських адміністративно засланих. Помічник справника не згоджує ся чекати. Вона заявляє себе слабою. Її, не гаючись, кличуть у поліцію, туди-ж кличуть і лікаря. Відбувають ся медичинські оглядини і лікарь не згожує ся признати її слабою. Вона збирає ся сповістити про се свого нареченого і всіх нас, що ніяк не сподівались такого кінця справи; помічник справника, боячись запевне нашого втручання, зараз же розпорядив ся, не випускаючи з поліції, вивести її в дорогу, приставив до неї конвой і післав по коні. Вражена безрадісною перспективою мандрівки в невідоме місце,

без чоловіка, з дитиною, без грошей, розлючена безличним обходом, безталанна засланка, не володіючи собою, дає два ляпаси в лице помічникови справника. Так сумно відграла ся звада, повна відвічальности навіть і для незбавленої всіх прав людини. Завдана була образа вчинком урядовій особі при виконаню обовязку служби, лихий вчинок був заподіяний в присутственому місці перед „зерцалом“. Легко зрозуміти, що засланка була зараз же арештована, замкнена в тюрму і потягнена на суд. Діло рішалось в місцевому губернському суді. Засланку присудили до каторжної роботи на один рік і до двадцяти пяти батогів. Присуд до батогів був одначе виречений тільки задля форми, щоб загодити букву закона, а при тодішній боротьбі з терористами адміністрація не відважилась би справдити той вирок, щоб не накликати на себе кривавої пімети. І справді, начальник губернії замінив, як ми того й ждали, батоги ще одним роком кари. Додати хіба, на закінчене всеї сеї історії, що „заблуканий“ і „лиходійка“ повінчались, а помічник мінусинського справника хутко втратив посаду, але не яко винуватець історії, що довела жінку до каторги, не яко чоловік обезславлений ляпасом, а яко запідозрений, а може й виказаний у тому, що скрив убийство, вчинене в його поліцейській околиці.

Тепер в інтересах дальшого оповідання я конечно мушу зачекити стан справ у сфері краєвої політики за той час, поки я був на засланю.

Хутко після мого приїзду в Мінусинськ стала ся в Петербурзі подія 5-го лютого 1880 р. (динамітний вибух у царському дворці), що викликала утворене верховної комісії з наданєм її президентови, графови Лоріс-Мелікову, надзвичайної повновласти. Одним із перших заходів графа Лоріс-Мелікова був перегляд відомостей про адміністративних засланців для полекші долі тих з адміністративних засланців, що, по словам урядової звістки, „під вагою понесеної кари вже признались до своїх помилок“. Чи то мінусинські адміністративні засланці не вважали вагу кари за досить переконуючий аргумент, чи то в минулому коли не всіх, то принаймні більшости мінусинських адміністративних засланців і зовсім не було таких „лихих вчинків“, які-б подавали хоч привід „признатись до помилок“, та тільки-ж ніхто з них не вимовив: *pardonnez!* чого домагалась адміністрація, і ніхто не отримав амнестії за рік надзвичайної повновласти графа Лоріс-Мелікова. Але за те число мінусинських адміністративних засланців, що не

переходило раніше 9-ти чоловіка, дійшло тепер до 16-ти. Тай взагалі, окрім сеї обставини, можна сказати, що в житю адміністративних засланих, а надто закинутих у Сибір, не почулось за сеї час ніяких змін до кращого, і нашому братови було-б трудно, навіть зовсім не забуваючи обставин, при яких повстала комісія для перегляду відомостей про адміністративних засланих, добре спогадати ширим словом уславленого російською громадою графа Лоріс-Мелікова, хоч наша позиція була дуже вигідна для цінування вартости його діяльности. Даний був невеличкий простір друкованому слову і громадським заявам. З уст президента верховної комісії, а потім міністра кравих справ виходили туманні обіцянки ліберального напрямку, але то були тільки слова, слова й слова без відповідних їм учинків. Громада жила напруженим чеканем, а на практиці-ж усе робилось первісним режимом поліцейської держави.

Подія 1-го марта 1881 р. звела зо сцени міністерство графа Лоріс-Мелікова. Преса і громадська думка були взяті знов у лабету і вся урядова діяльність кинулась у реакцію з суворістю, що переважила всю практику остатнього двацяти-пятиліття. При сьому й адміністративне заслання, що вже було викликало проти себе горячий протест головно в столичній пресі і різних органах громадського представництва, і вже, здавалось, доживало свої остатні дні, отримало замість того укінчений лад і легальну організацію. Адміністративне заслання, хоч і практикувалось доси в значному розмірі, а все-ж уважалось способом надзвичайним і тимчасовим, і власне через те не вимагало законодавчої регламентації. В зводі законів не було ніяких означень про сю річ, а все ладило ся адміністративними розпорядками та міністерськими циркулярами. Тепер закон 4-го вересня 1881 р. вкупі з положенням про надзвичайну охорону установив правила про адміністративну висилку людей, що підозрівались у політичній „неблагонадєжности“. Закон 4-го вересня встановив тільки час заслання не довше 5-ти літ та колегіяльний лад обміркованя і призначеня сеї кари в окремому „присутствію“. Але далі лишало ся ще нерішеним питанє: яке-ж має бути становище висланих адміністративним способом? Се питанє знайшло собі рішенє в опублікованому 19-го марта 1882 р. і доси важному „положеніи о полицейском надзорѣ“, де викладені установи про обмежене піднадзорних. Піднадзорний мусить жити в призначеному йому для того місці і не має права

виїздити без дозволу адміністративної влади. Поліція має право заходити в його дім по всяк час, вона може робити у нього труси і виїмки. Піднадзорному може бути заборонено отримувати і відправляти кореспонденції, котрі раніше ніж підуть по призначенню, мусять бути віддані на розгляд жандармської управи й поліції; від них залежить затримати кореспонденцію, або ухваливши, передати, куди призначено. Що до вибору способу діяльності, піднадзорні підлягають довгому ряду чималих обмежень. Вони не можуть бути на державній і громадській службі, хіба тільки яко наймити, для писарської роботи, за дозволом міністра краєвих справ; вони не можуть бути заснователями, предсідателями і членами в приватних компаніях і товариствах, так само як і членами конкурсних управ; їм заборонено бути опікунами і дозорцями над неспорідненими з ними по простій нижчій лінії. Так же само їм забороняє ся: всяка педагогічна діяльність, прийманє до себе учеників для науки у штуках чи ремеслах, читанє прилюдних лекцій, участь у прилюдних засіданнях, учених товариствах, участь у прилюдних сценічних представленнях, взагалі всяка прилюдна діяльність, утримуванє друкарень, літографій, фотографій, бібліотек, читалень і служба в них прикащиками, конторщиками, наглядачами, торг книжками і друкарськими знадобами. Їм заборонено бути при всяких учебных закладах, урядових, громадських і приватних; клопотатись по справах, окрім своїх власних і своєї родини. Лікарська, акушерська і фармацевтична діяльність дозволяють ся за окремим дозволом міністра краєвих справ. Що до всіх інших розборів праці постановлено, що вони дозволені піднадзорним з тим одначе, що губернаторови надано право заборонити піднадзорному певну роботу, коли він її шкодливо вживає. Таким способом піднадзорним заборонені всі розбори розумової праці, що для людей, в яких величезна більшість живе розумовою працею, очевидно однозначно забороні всіх розборів праці, до якої вони здібні, отже відобраню всіх способів зарібку.

Аби судити про розмір обмежень, якими окружало піднадзорних „положенє про поліцейський догляд“, досить порівняти їх із наслідками, які провадить за собою по „Уложенію“ збавленє по суду всіх особливих і „по состоянію“ здобутих прав. Окрім утрати прав стану, збавлений прав состоянія підлягає ось яким обмеженням: він не може вступати на державну і громадську службу, бути вибраним у третейські судді, бути опікуном і повіреним по чужих

справах. Перше таким людям заборонялось займатись торгом, тепер вони можуть займатись ним із дозволу губернатора. Уся широка область розумової діяльності, ремісництва і штуки відкрита для збавлених усіх особливих прав; для піднадзорних же все отсе закрите. При порівнянню не завадить звернути увагу, що збавлене всіх особливих прав стану накладає ся не инакше, як за доказані судом, з дотриманєм судових гарантій, вчинки — дуже поважні злочини, як от: заподіяне каліцтва і тяжких ран, грабунок, підлог, великі покражі і шахрайства; адміністративний же нагляд, сполучений з далеко важнішими наслідками, ніж збавлене всіх особливих прав і привилеїв, накладає ся адміністративно, і при тому за вчинки невідомі зарані докладно, невизначні і навіть не за вчинки, а тільки за спосіб думок.

Майже все, встановлене „положенєм про поліцейський нагляд“, як видно з моєї розповіді, практикувало ся і раніще, але то були тільки ріжнчасні накази міністрів та генерал-губернаторів. Тепер же сі накази отримали найвищу санкцію, що й придало їм міцніще значінє.

До сеї пори, за весь час мого заслання я, правда, тільки я сам виключно, мав постійний заробіток педагогічною працею. Один із місцевих урядовців, що сидів на добрій платі, був у великому клопоті що до науки своїх дітей, бо в місті зовсім не було таких учителів як треба. Через се приїзд до міста засланцем колишнього вчителя гімназії, патентованого університетським і педагогічним дипломом, а до того в справі заробітку дуже здешевілого, був для нього чималим знаходом, і я був негайно запрошений до його дітей. Ні наша невинна місцева колотнеча, ні гострий характер текучого громадського життя, ні навіть подія 1-го марця 1881 р. не розлучили нас. Коли-ж стало відомим „положенє про поліцейський нагляд“, бідолаха-батько так перелякав ся, що нам прийшлося розлучити ся, не вважаючи на те, що моє відступленє від учительства, поправне ще може що до молодших дітей, було зовсім незамінне для його п'ятнадцятилітньої дочки.

Нарешті обявлене „положенє“ само по собі може й не збавило-б мене педагогічного заробітку, як би не замішалась до сього додаткова перешкода в особі того самого жандармського офіцера, якого ми оскаржили в покражі грошей, належних одному з місцевих засланців. Вся отся пригода, що загрожувала йому серіозною відвічальністю, скінчилась для нього тільки наганою по слу-

жбі, з полишенем при тому-ж самому уряді і, значить, при тих самих начальних відносинах до нас. Підчас його подорожі до Петербурга, викликаной нашим оскарженем, відігралась відома вже читачеві звада, що привела мінусинських засланців до розселеня по волостях і було обявлено „положенє про поліцейський нагляд“. Вертав ся він у Мінусинськ, треба думати, не з дуже-то добрими замірами що до своїх оскаржителів, — застав же в Мінусинську тільки мене, головного, по його думці, привідцю виточеного йому, все таки втратного і гучного скандалу. Ужалити мене можна було на двох пунктах: що до заробітку і що до пробуваня в Мінусинську. На обидва сї пункти і був направлений натиск, і не без удачі. Хутко я почав завважувати, що бідолаха-батько, ще й раніще стрівожений обявленем „положенем“, тепер до решти засмутив ся. Викликаю його на розмову і довідуюсь, що жандармський офіцер загрожує йому негайним доносом, коли він не відмовить мені лекцій. Довідуюсь теж, що заходами жандармського офіцера розпочато листуванє про виселенє мене в призначену волость, до чого мене доси не примушували, дякуючи виставленому від мене медичинському свідоцтву. Бачучи, що для бідолахи-батька, пригніченого страхом відвічальности, інтереси вихованя дітей відступають уже на дальший плян, я, звичайно, не став натручатись і наші лекції спинились.

Але день сей, день памятний в мойому житю — 20-го червня 1882 р. — скінчив ся для мене краще, ніж почав ся.

Коли я, попрощавши ся з родиною, де я давав лекції, вертав ся до дому, обгорнений невеселими думками про своє будуще переселенє в волость, де не було ні одного політичного засланця, де не можна було й думати про якийсь заробіток... раптом чую на вулиці голос одного з наших засланців, що несамовито вигукував мою фамілію. Підходжу до того, хто мене кликав. „Ну, тай потішу-ж я вас!“ — „Чим же се?“ „А тим, що ви визволені від поліцейського нагляду“. — „Ет, дайте спокій!“ відповів я, приймаючи його слова за жарт. „Та запевняю-ж вас! Ось я лист отримав — читайте сами!“ Лист був із Красноярська від одного з тамошніх засланців. Вийшло, що розпочатий років зо два тому назад, ще по ініціятиві графа Лоріс-Мелікова, перегляд відомостей про адміністративних засланців, що здавав ся нам уже мітом, бо ми доси ні в чому не чули на собі його чинности, доплетав ся нарешті й до нашої губернії і в наслідку дав ряд визволень,

що складали коло 10% адміністративних засланих нашої губернії, при чому всі визволені прийшлися на людей, висланих графом Тотлебенем, коли він був Новоросійським генерал-губернатором. Ergo навіть і в урядових рішачих сферах признали нарешті заслуги славного уговкувача краюї коромоли. Решті засланих були призначені, згідно з законом 4-го вересня 1881 р. строки заслання від одного до пяти літ. Моя особа, яко заслана графом Тотлебенем, залічувалась до категорії визволених. По прочитаню листа біжу в поліцію. Виявилось, що й в поліції був отриманий припис про визволене мене від нагляду і дозвіл мені вернутись у Росию, з заборною одначе мені в'їзду в обидві столиці. Чи треба-ж казати, що звістку про повернене мені волі зустрів я далеко не з такою безуважністю, з якою три роки тому назад прийняв звістку про відобранне мені волі? Певна річ, я не мав охоти засиджуватись у Мінусинську і через те покористував ся тим параграфом, тоді ще не виключеним із практики, параграфом обявленого „положення“, по якому визволена від нагляду особа, як би не мала своїх власних засобів для виїзду з місця оселеня, має право на поміч від державного скарбу. Видавши довіренність на отримане належних мені по закону подорожних грошей і владнувавши позичку, призволену мені людиною, в чийй родині я давав лекції, людиною, що зраділа щиро мойому визволеню, через кілька днів я вже був у дорозі.

З моїм виходом із окола засланих, натурально, кінчають ся й мої записи про жите мінусинських засланих, але що доси мені приходилось говорити передовсім про правне становище адміністративних засланих і про відносини до них місцевої громади, то, на закінчене моїх записів, доконче треба ще зачепити внутрішнє жите зверхштатних обивателів Мінусинська.

Ся зверхштатна спілка, збудована на такому інтернаціональному ґрунті, як Сибір, містила в собі людей різних національностей, поглядів, громадських становищ. Відомо одначе, що головний континент людей, що потерпіли за противурядову діяльність або хоч ворожий урядови напрямок думки, дала в той час Південна Росия. Через те, натурально, що й серед адміністративно-зсланих Мінусинська переважали в той час Українці. Тільки треба сказати правду, що майже в усіх своїх представниках то

були Українці більше з роду, ніж по своїй свідомості. Наскільки адміністративні засланці Мінусинська були зачеплені громадськими інтересами, переважним інтересом їх було як найскоріше встановлене в Росії політичної волі, розуміючи її одначе як зведене рахунків тільки з центром ніби то одностайної в своїх вимогах стомільонової маси народньої. Коли-ж дехто допускав зведене рахунків і проміж самими народностями російської держави, то се відсувалось на невиразно-довгий час, а тепер у найближчих своїх завданнях ішли вони на хвості програми, званої загально-російською, на їх погляд єдиномисленною по часови і однаково справедливою для всіх, не розуміючи при сьому централізму та обрусительства сеї програми і всеї витікаючої з сього шкоди. Українська вільна преса, що незадовго перед тим розпочала свою діяльність за кордоном, переважно в Женеві і переважно в політичних творах Драгоманова, поставивши справу політичної волі в Росії на ґрунт негайних вимог волі краюї, національної, децентралізованої, з постановою на далі політичної волі в Росії під гарантію федералістичного ладу усього північного Сходу Європи — преса отся була їм майже невідома зовсім. Але, треба теж сказати правду, що в міру того, як мінусинським засланцям удавалось одначе пізнавати вільцу українську пресу, вони значно піднадали їй впливови, свідчачи тим тільки свою попередню національну і політичну нерозвитість, але не атрофію в собі українських почувань та інтересів.

Коли тепер торкнемо ті відносини, що встановились між адміністративно-засланими Мінусинська, то, за винятком одної людини, прибулої з останнім транспортом на третьому році мого заслання, людини справді дуже низької що до моральности, так що її volens-nolens прийшлося поставити в відокремлене становище, всі адміністративні засланці Мінусинська сходились між собою цілком по товариськи на основах матеріальної й духової обопільної помочи. То був ясний бік нашого засланського життя. Темний же його бік — се психічний світ кожного з нас. У перший час нашого поселення в Мінусинську всі ми з енергією віддалились науковій роботі, але чим більше задавнював ся час заслання, тим більше слабла і пильність наукової роботи. І коли деякі з нас все таки коротали засланське життя головню за книжками, то більшість усе більше впадала в безділє і безпросьвітну нудьгу. Та чи й могло бути инакше? Здумайте собі людей, що були колись на лоні матеріальної забезпечености і широкої громадськости, культур-

них білоруків, незбавлених моральної порядности та ідейного розвитку, здумайте собі їх закинутими за багато тисяч верст від рідного краю в обставини особистого безправя, при загничености найкращої частини громади і найбезсоромнішій розпущености найгірших її представників! Чужі всьому окружаючому їх світови, тягли сі люде житє при тяжких злиднях, не причасні ні до якого скільки небудь живого, розумного і корисного практичного діла, вічно мучені проклятим жалем по рідному краю, сим найгірш нестерпучим болем серця, невпинним, гризким, гнетючим, що в кінець заїдає людину. І таке житє приходилось провадити, не знаючи строку заслання і маючи в найближчій будучности тільки значну можливість, за непіддаванє обезличуваню, підпасти під нову самоволю адміністрації, що не вірила в полюси і через те вважала всі місця можливими для поселеня, або може в хвилину народної лютости, дякуючи темноті громадського розуміня і визиску сього розуміня всякою культурною пегідю, і зовсім уже повершити рахунки з житєм денебудь в полом'ї пожежі, серед страшених мук. І нехай би в такі умови життя попадали тільки люде, що свідомо і безповоротно призначили себе до боротьби з істнующим громадським ладом, до яких би мук особистих не довела їх діяльність, згідна з їх переконаннями! Такі люде, треба думати, принесли би з собою в засланє чималий запас розумових і моральних сил, що поміг би їм винести суджену їм розплату. Але яково-ж то опинитись у таких лабетах ідейним ділетавтам, що й в думці не мали бути піонерами „нової ери“, а тільки не могли ужитись в країні пирогів із грибами та триманя язиків за зубами. Надто шкода молодіжи, більшість якої загубило читанє недозволених книжок, знакомство з недозволеними людьми і подібні тяжкі злочини. Ходить юнець „по тропинкѣ бѣдствій, не предвидя для себя никаких послѣдствій“, коли се в результаті виходить розбите житє, жорстокі іспити на довгі роки. Звідки-ж тут узятись бадьорному перебуваню злиднів? Як тут дивуватись, коли для більшости мінусинських адміністративно-засланих виїшло не по силі використувати засланє в єдиній придатній для них сфері — у сфері наукової роботи і вони де-далі все більше впадали в роспуку і квиліне, квиліне без краю, що в свою чергу доводило до шуканя потіхи в спіртових напїтках, передовсім же в радощах коханя. Скільки було в Мінусинську адміністративно-засланих панночок — усі по-виходили заміж за місцевих же адміністративних засланиців. Як би

їх було більше, повиходили-б і ті. Але ледви чи шлюби, взяті при таких ненормальних обставинах, можна вважати вдалим. Взагалі сумно подумати, як багато психічно-хорих, зовсім надломлених людей увійде в нашу громаду, поки адміністративне заслання, що є в усякім разі безправним становищем людей, не зробить ся в нашому громадському життю з'явищем неможливим.

Оттакі були взяті вкупі околичні й внутрішні умови життя зверхштанних обивателів міста Мінусинська за час його заслання.

Цікаво ще буде поставити напроти описаного мною життя мінусинських адміністративних засланих тих декабристів, що, відбувши каторжні строки, були поселені теж у Мінусинську. Для цього вдаю ся до „споминів декабриста“ Беляєва, на скільки вони відносять ся до часу його пробування в Мінусинську (Русская Старина, юль 1881 р.). З названого твору виходить, що декабристи, оселені в Мінусинську, заживали волі в роз'їздах і роботі і легко влаштувались що до заробітку зовсім без біди, одні як фермери, другі як учителі, і мінусинська громада поводитись із декабристами надзвичайно приязно. Декабристи були центром, біля якого групувалась місцева інтелігенція. Про які небудь негідні виступи проти декабристів із боку місцевої громади нема й чутки. Який різкий контраст нашому становищу в мінусинську! Чим же пояснити такі різні відносини Мінусинської громади до нас і до декабристів-поселенців? Звичайно, існувала значна різниця в громадському становищі і в переконаннях співучасників події 14-го грудня і політичних засланих часу, що я опишу; але все-ж не в цьому була головна причина, а в прибраню урядовою властю, що до нас, суворости способів, невідомої декабристам; з метою зрозумілою — збавити нас значіня в місцях нашого поселення. Але-ж декабристи повстали проти верховної влади зі зброєю в руках; нам же відобрали волю без слідства і суду, навіть без допиту, на підставі самих темних підозрінь, отриманих із дуже і дуже непевного жерела. Одначе покиньмо міркування про справедливість, не будемо теж розводитись про згідність добораних проти нас суворих способів із тією метою, на скільки вони утихомирювали розуми і серця, як се, звичайно, все потрібно для спокійного поступу громадського життя. Спитаємо тільки, чи відбиралась нам таким способом принаймні можливість ширити „Сенічку отруту“ в місцях нашого заслання? Не гріх, я думаю, не впевнятись на се, беручи на увагу, що переслідуючи нас непотрібною

жорстокістю, увінчуючи нас ледви чи заслуженим авреолем мучеництва, тільки збільшували тим кредит наш у думці людей, для яких моральні та громадські інтереси значили що небудь. І коли виставлені проти нас утиски все таки тамували і навіть дуже тамували нам доступ в інтелігентні сфери, то нам же лишилась можливість обернутись до нижчих станів, неприступних для багатьох міркувань і страхів інтелігентних сфер, і тут старатись прикласти свої сили та свої переконання, так наче-б наше зближене з нижчими станами з'являло для громадського statu quo Росії меншу небезпечність, аніж можливість нашої розмови з заможними купцями, або з урядовцями, що побирали добру плату.

Одно тільки зовсім певно, що при такому напрямку краєвої політики, все таки неминучий процес наростання громадської правди почував ся нами, засланими без суду, крайне болюче, як процес здирання шкіри з живого організму.

Сервітути і розмежованє ґрунтів на правобережній Україні.

IV. *)

Насамперед мусимо завважити, що справа ся замотана сама собою стає ще темнійшою задля браку статистичного матеріалу. Навіть деякий матеріал зібраний ріжними канцеляріями, ніколи не друкуєть ся, лічить ся здебільшого „государственной тайною“ і користуватись ним можна хіба приватними способами. А тим часом для справедливого розв'язання питання всі, навіть дрібні деталі його мусять бути освічені цифрами і фактами. Певний поділ ґрунтів і худоби між дідичами і селянами в краю, продуктивність урожаїв, число взірцевих господарств, залежність чи незалежність їх від сервітутів, порівнанє стану двірського і селянського скотарства загалом, а також у маєтках сервітутових і безсервітутових; порівнянє загального добробиту селян у таких же маєтках, докладне виясненє розміру й розмаїтости всіх сервітутів у краю — все мусить бути з'ясовано і досліджено. До річи було-б теж простежити і вплив який спровадили на господарства двірські й селянські „коштное розмежованіє“ на лівобережній Україні, що відбуло ся в 60-их, 70-их і 80-их роках, а також наслідки, які спровадили і „правила о розмежеваніи“ і т. и. для Царства Польского на підставі закона 1875 року. Ми згадуємо тут про самі найпотрібніші річи. Брак жерел — спроважує брак відповідних дослідів, науково опрацьо-

*) Див. кн. XI стор. 69—87.

ваних розправ і докладного в'ясненя справи. Цілковите незнанє господарського стану краю викликало хитливість, непевність, а порою й грубі помилки поданих проєктів. Сама адміністрація блукає на помацки і один генерал-губернатор лічить шкідливим, неможливим те, що другий уважає відповідним і корисним. Комітет міністрів одного року запевняє про потребу знесеня сервітутів, а другого — лічить знесенє їх „мѣрой несвоевременной і опасной для всего населенія края“.

Перший проєкт розмежованя ґрунтів і скасованя сервітутів викликав Подільський губернатор кн. Мещерський, як ми вже згадували попереду. Краєвий намісник, згідно з увагами і заявами всіх трьох губерньських селяньських рад, прийшов до думки, що само знесенє сервітутів без розмежованя ґрунтів викличе нові не-вигоди, спровадить заколот і шкідливі утиски селянству, а не стане в пригоді рільництву краю. Що-ж до розмежованя, то воно може бути доконане на підставі „правиль“ 1875 р. для Царства Польського. Сі правила допускали примусове розмежованє за згодою одної сторони і на її кошт. Відшкодованє за випасові сервітуту мало бути земельне і виносити 10% надільної селяньської землі, скоро домагаєть ся розмежуватись дідич і 5%, коли розмежовава потрібують селяне. За инші сервітуту селяне теж мають відібрати відшкодованє відповідне їх вартости. Не торкаючись усіх щерб і хиб сего проєкту, на які вказує д. Новіцький, звернемо увагу на найголовнішу помилку. Розмір відшкодованя 5%—10% подільської землі впорядчки проєкта вираховали ва підставі пересічних чисел відомих добровільних розмежовань. У 144 маєтках Київської губ. дідичі розмежувались із селянами добровільно; в сих маєтках селяне мали 134.905 десят. надільної землі, а дідичі мали 35.370 десят. землі обтяженої сервітутами. За розмежованє і знесенє сервітутів у сих маєтках дідичі відступили селянам 7.869 дес. землі. Значить, дідичі дали відшкодованя 7.869 дес. за визволенє від сервітутів на 35.370 дес., що становить 22% відшкодованя, а не 5% або 10%. Правда, розмір відшкодованя виносить 5%, коли порівняти його з селяньською надільною землею, але, як слушно каже д. Новіцький, відшкодованє „имѣетъ логическую связь не съ величиной всего надѣла, а съ тѣмъ количествомъ помѣщичьей земли, на которой до разверстанія лежало сервитутное пользование“. Нема чого й говорити, на скільки проєкт розійшов ся з „началами полної справедливости“. Ще одну важку

щербу добачаємо ми в проєкті. В ньому скрізь говорить ся тільки про викуп сервітутів дідичами у селян. Є немало прикладів, що в спільному посіданю дідичів і селян існують рибні озера, каменоломи, вапнярки. Порою ці сервітуту стають одинокою і найголовнішою основою добробуту селян. Для чого-ж проєкт ніде не згадує про права селян викупити сервітуту у дідичів.

Проєкт сей усеунено і 1890 р. рада при міністрі внут. справ постановила, щоб губернські ради для селянських справ разом із виборними від місцевої шляхти і під проводом намісника краю виробили иньший проєкт. Дуже дивно, що в нарадах про таке важке питання дідичі матимуть свого заступника, а селяне ні. Скоро се право дано дідичам, воно мусить бути дане й селянам. Сего вимагають політичні і правні умови. Селянам мусить бути дане право посилати своїх адвокатів, заступників для оборони своїх інтересів. Така далекосягла і важка справа потребує, щоб усе було гаразд обмірковано, з'ясовано, зрозуміло. Історія не навчила селянина довіряти чиновникам; вона свідчить, що всі переміви звичайно викликали великі заколоти і розрухи серед селян. Заступники, яким селяне довіряють свою справу, матимуть більший вплив на них, краще боронитимуть їх інтересів, ніж офіціальні заступники — мирові посередники, яким не вистарчить навіть часу простежити, дослідити і докладно обміркувати всяку подробицю, відміну, иньшість права кожної громади. Переведенє реформи канцелярськими способами та ще при уділі одної сторони — дідичів — річ неподібна і небезпечна.

Другий проєкт розмежованя і знесеня сервітутів — се проєкт д. Астирева, надрукований у місячнику „Съверный Вѣстникъ“ 1891 р. ч. 8—9. Д. Астирев обстає за коначність відшкодованя селян, додаючи їм землі відповідно лісовим і полевым сервітутам. Иньших сервітутів він не торкаєть ся і називає їх дрібними річками. Розмір відшкодованя д. Астирев вилічує не по добровільним умовам, а за сновує його на скотарстві краю. Взявши на зразок схематичне і ніби типове село, де ґрунти дідичів і селян відносять ся між собою як 155 : 100, а скотарство їх — як 22 : 100, допустившись далі непевних догадок, д. Астирев пропонує, щоб розмір відшкодованя за лісові й полеві сервітуту виносив $8\frac{1}{2}$ двірської або 19% надільної селянської землі. Насамперед мусимо завважити, що село д. Астирева далеко не типове село в краю. Ми бачили вже, що ґрунти між дідичами й селянами поділені майже порівні,

а скотарство дідичів відносить ся до скотарства селян як 8 : 100. Розмежувавши ґрунти відповідно сим числам, отримаємо, що за знесенє сервітутів по всьому краю дідичі мали-б дати відшкодування селянам 20% своєї землі. Годі було-б сподіватись, щоб дідичі згодились віддати таку силу землі за сервітуту, а як би навіть се стало ся, то ні приватні особо ні рільничі банки, де зятягнула позички половина всіх маєтків, не допустили-б такої небезпечної операції. Мало користи від проєкта д. Астирева достали-б і селяне. Дідич, що має 500 дес., відступив би селянам по проєкту д. Астирева під випаси близько 45 дес. Сей шматок землі, на яким селянська череда мала-б товктись що дня протягом 7 місяців, зовсім не теж саме, що обшир землі в 500 десятин, який ступнево відкриваєть ся для череди весною, літом і в осени. Покладати надію, що селяне засіють сю землю штучними травами, перейдуть від чередного до обірного хову худоби — се нехтувати всі культурні й економічні засоби нашого селянства. Навіть для Англії та Франції се тільки ідеал будущини. В багатьох міснях Франції по сей час існує *droit de parcours* [спільні випаси], *droit de voine pature* (вигони), хоча вони були знесені під час першої революції. Агітація, що не уставала 100 літ против знесеня сервітутів, допровадила до того, що 1889 р. Поль Бурже внїс проєкт закона про відновленє деяких сервітутів, опираючись на тім, що „коли навіть із погляду властителя можна перечити сему законуви, то з погляду інтересу загально-суспільного приватний інтерес властителя мусить відступити на другий плян“. Отже спільні випаси і вигони не перешкажали Франції досягти високого ступня розвою рільництва, а з другого боку свідчать і про те, що обірне утриманє худоби не можливе навіть французькому селянинови. Нема чого й натякати, що нашим селянам воно загрожує цілковитою руїною.

Окрім помилки в розмірі відшкодування певенна й сама засада, на якій засновано проєкт. Кількість худоби — се не постійна міра залежна від самих тільки рільничих потреб. Урожай або недорід, падїж від пошестей, заснованє цукорні, горальні, чи якої иньшої фабрики, ціна на худобу — все те хутко впливає на кількість худоби. Не мало теж впливатиме на скотарство й спосіб двірської господарки, а порою й зовсім віяково буде вирахувати скількість двірської худоби, коли дідич випускає маєток у аренду селянам і жадної худоби не тримає. Коли ще додамо до того, що д. Асти-

рев нехтує всіма иньшими, як він каже, дрібними сервітутами, а сервітутів сих досить і вагу вони мають не малу, чому приклади наводить і сам д. Астирев, то проєкт д. Астирева про загальне розв'язане сервітутового питання в краю має хиба ціну як нарис для кожного окремого маєтку. Випрацювати на засадах сего проєкту загальний закон для всього краю — річ просто неможлива.

Є ще третій проєкт знесеня сервітутів, на яким варто зупинити ся докладнійше хоч би для того, що коли два згадані проєкти лишили ся на папері, то третій спосіб має практичні наслідки. Спосіб сей опираєть ся на наказі Сенату по звісному процесі селян м. Кодні з графом Ледоховским. „Кіевлянинъ“*) надрукувавши цілковиту ухвалу сенату, назвавши її „*епохою*“, що, мовляв „открываєть вполнѣ благопріятныя перспективы для удовлетворительнаго рѣшенія этого труднаго и запутаннаго вопроса“, висловляєть ся далі: „Такимъ образомъ мы имѣемъ здѣсь предъ собою превосходный прецедентъ для, такъ сказать, агрономическаго рѣшенія вопроса о пастбищныхъ сервитутахъ.. Трехпольная система для помѣщика не обязательна и онъ можетъ распредѣлять свои поля подъ посѣвы въ такомъ порядкѣ, въ какомъ ему заблагоразсудится, нимало не стѣсняясь лично стью сервитутовъ... Мы вполнѣ понимаемъ, что для гарантіи вешлевладѣльцевъ не достаточно рѣшенія Сената, но это рѣшеніе можетъ быть замѣнено закономъ“.

До річи буде тут нагадати, що протягом 30 літ „Кіевлянинъ“ боронив сервітутів на користь селян, що в тій же часописі друкувались найкращі праці про селянську земельну посілість дд. Шульгіна і Новіцького, що й сучасна редакція глядить на сервітутути як на „существенныя права крестьянъ нашего края“.

Ось які основні думки напровадили „Кіевлянина“ на сю дивоглядну розв'язку такої важкої справи. Насамперед се нестаток усіх запропонованих доси проєктів; далі, се конечність додатку селянам землі за сервітутути, без чого небезпечно було-б знести такі права селян, „которыми они чрезвычайно дорожатъ“; нарешті се острах, щоб ті селяне, що стратили сервітутути без жадного відшкодованя, і собі не вимагали земельного додатку, після того, як „крестьянамъ торжественно было возвращено, что никакихъ прирѣзокъ въ ихъ пользу отъ помѣщичьихъ земель не будетъ“.

*) „Кіевлянинъ“ 1891 р. чч. 71, 255 і далі. Курєнєв наш.

Дарма було-б довго зупиняти ся на таких мотивах. Розв'язувати сервітутове питанє по реценті: „хоч гірше, аби инше“, або перерубати його як Гордийський вузол — річ необачна і непевна; відмовляти селянам відшкодованя за їх „существенныя права“ — се ширити безправє, а покликати ся на „торжественное возвѣщеніє“ — спосіб досить лукавий.

Хиба-ж се „возвѣщеніє“ мало на увазі заборонити селянам шукати своїх сяк чи так загублених прав або боронити своїх інтересів? Воно мало на меті безпідставні вимоги земельного додатку, а не вимоги, застережені законом.

Дідичам добре відома була ухвала сенату і за порадою „Кієвлянина“ вони остро і хутко взялись розв'язувати сервітутове питанє „агрономічним способом“. Немало осередків опинилось у руках дідичів. Вони почали орати на пар і на зяб дуже рано, змагаючись тримати всі свої лани, обтяжені сервітутами, безнастанно під сьвіжою скибою. Що сего не вимагають господарські умови, що робить ся се здебільшого навмисне для утиску селян, видно із спостережень д. Личкова. Він сьвідчить, що в однім великім розмежованім маєтку „пари орють ся ранньої весни, коли в иньших розмежованих маєтках сего-ж таки дідича пари орють геть пізнійше (після обсівок ярини). Для такої ранньої оранки парів у початку квітня спроважуєт ся реманент зо всіх сусідніх маєтків дідича. Так само орудує він і толокою, орючи її на зяб зараз по живвах. Та не досить сего: користуючись законом 4 квітня 1865 р. згаданий дідич пасе свою худобу на парах і толоках селян“. Инші дідичі допускають ся ще більших збитків: виоравши всі свої лани, пасучи свою власну худобу на селянських випасах, вони приймають порою ще й чужу худобу на випас і видаючи за свою, випасають її на тих же мізерних селянських шматках. Луги косять дідичі або дуже рано, запускаючи їх під отаву, або дуже пізно, і хоча тратять на тому, але поволі при звичають селян занедбати сервітути. Часом обсівають такі луги пасмою гречки, мішанки і позвами та грошевими карами боронять доступу до них. З лісовими сервітутами радять собі ось як: вирубавши ліс, корчують, орють і сіють його, повернувши на лан. Навіть многопілле декотрі дідичі запроважують на позір, тільки для того, аби знести сервітути на підставі ухвали сенату. Всі такі агрономічні заходи, окрім иньших шкідливих наслідків, змушують селян зтягати ся з оранкою,

обсївати ся дуже пізно, тратити на врожаях для того, щоб перетримати не тільки свою, але й двірську худобу.

Такі безвихідні умови примушують селян процесувати ся. Д. Личков доводить, що в Київській губ. процесуєть ся 225 сіл, на Волині близько 500 сіл. Та що-ж з того? Селяне обік дідичів правно немічна і слаба сторона. Як запевняють усі три губерньські ради по селяньським справам, „значительная часть совершенно правых исковъ была проиграна крестьянами вслѣдствіе незнанія ими законовъ и разныхъ формальностей производства“. А знати сі закони річ дуже мудра. Читачеви вже відомі два закони (1865 і 1881 р.), що перечать один другому, а ось перед нами ще й третій — се наказ сенату з 1886 р. N 19. Селяне запізували дідича до суду за те, що засїяв весною пари: справа точнісінько подібна до справи гр. Ледоховского, але сенат уже ось як розсудив її: „Право пастьбы на толокахъ въ поляхъ общаго сѣвооборота, которое издавна установилось въ силу экономическихъ условій*), не можетъ быть стѣнено ни уменьшено одною стороною во вредъ другой, безъ прямого нарушенія установленнаго закономъ права участія частнаго**), и потому всякое уменьшеніе въ подобномъ полѣ со стороны помѣщика количества земли подъ толокою, вслѣдствіе ли измѣненія системы хозяйства, или по инымъ причинамъ, должно быть признано нарушеніемъ правъ крестьян на пастьбу скота по толокѣ“. Ся плутанина не тільки селян але й самого премудрого Саломона переконала-б, що „закони як конї, куди повернеш, туди й поїдеш“. За для такої непевности, неясности, суперечности законів процеси вчиняють ся потемки і часто руйнують селян. З офіціальних документів д. Личков зібрав багато прикладів, де селяне наражені були на великі втрати. В одній справі селяне мусїли дідичови видати 10.000 руб. грошової карі і заплатити ще 1000 руб. адвокату за те, що спасли силоміць мішанку, сїяну дідичом на парах.

До хитливости, несталости законів остатніми роками долучив ся ще один спосіб, якого вживають часто дідичі на свою користь. У 60-х роках дідичами в краю були майже виключно Поляки, а чиновниками Росіяне і Українці, ворожі польським дідичам, і для того сервітутові справи розсужували ся на користь селян. За 30 літ

*) Такий же самий поділ ґрунтів і єпільні засїви істнували і в м. Кодні.

**) »Право участія частнаго« — се сервітутове право.

половина польських маєтків опинила ся в руках Росиан, переважно впливових чиновників або богатих капіталістів. І ось селяне почали тратити сервітути не тільки через неясність законів, але і „подъ гнетомъ власть имѣющаго помѣщика“. Такі дідичі, вичерпавши всі способи для знесеня неависних сервітутів, змагають ся звичайно викликати „бунт“. Протягом одного 1800 р. в Київській губ. були два голосні процеси, де на лаві оскаржених „за бунтъ и сопротивленіе властямъ“ сиділи селяне з маєтків цукроварників Терещенка і Енїя. Селяне боронили випасів і були змушені „сопротивляться властям“, які допомагали дідичам знести сервітути. Оскаржені стратили сервітути, були засужені до криміналів, а причина бунту так і лишилась невьяснена, бо кримінальні суди не торкають ся сего боку справи. Чи не сї події залічує „Кіевлянинъ“ до „превосходныхъ прецедентовъ“ для „агрономическаго способа“ знесеня сервітутів?

Сї способи стали справді дуже практичними для знесеня сервітутів; ба навіть подекуди, при таких умовах, селяне лічать їх своїм тягаром і згожують ся відкаснути ся їх без жадного відшкодованя, аби відченитись від дідичів. Такі сумні умови спровадили ось які наслідки: в Київській губ. стратили сервітути 35% нерозмежованих маєтків, у Подільській губ. звиш 40%, а в Волинській губ. сервітути стратило 437 громад. Загалом, запевняє д. Личков, „число сел, де щезли сервітути, рахуєть ся вже найменше сотками в кожній губ.“

Які ж „благоприятныя перспективы“ чекають наш край від сего аграрно-полїцейського способу знесеня сервітутів? Ось послухаєм, як малює нам д. Франко*) сї „перспективи“ в Галичині: „Селяне вірили в своє „право“ і в „цїсарську справедливість“, не подавали зголошень, занедбували терміни і тисячами програвали процеси, а потім ходили і до Львова і до Відня, а коли все не помагало, бунтували ся, сиділи по криміналах, кидали ся на жовнярські багнети, цїлими місяцями годували по селах вояків — і помалу сходили на жебраків. Сервітутова справа пожерла мільони народного добра, підрубала на завсїгди сам корінь народного добробиту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою“. Перспективи, як бачимо, для селян не дуже веселі.

*) І. Франко, Панщина.

Та може здобутки фабричні, розвій, рух великих капіталістичних маєтків захищатимуть селянство від упадку, поповнять щербини в його господарстві і не загрожують краєви економічною руїною? На жаль, ні „оскудніє центра“, ні „галіційська пендза“, ні польська еміграція, ні постійний галас дідичів про „кривись“ і потребу запови не дають жадної підстави тішити ся настанем тої нової „епохи“. Дрібною рільничою, господаркою кажуть Маєр і Ардан*), починаєть ся всяка цивілізація, ба може навіть остатня повстає з неї. Поволи розвій багатства тручає її неминуче в боротьбу з великою посілістю рільничою. Дрібна господарка не витримує сеї боротьби, і скоро законодавство не візьме її під свій виключний захист і оборону, вона гине і зникаючи викликає еру революцій, а вразом ширить і приспішає упадок нації. „Епоха“, як бачимо, не весела не тільки для селян, але вже і для дідичів. Історія держав — се історія їх земельної посілости: нема питання більше далекосяглого і основного в житю держави над докладне упорядкованє аграрних відносин. Вагу сього чинника нехтували і нехтують пануючі верстви часто із за хвилих забаганок, тимчасових обставин і поглядів. Але законодавство мусить бороти ся з ненажерством і захланністю сучасного покоління, уважати на долю нащадків, заглядати в будуще. Селянство є й буде найбільше численною і пожиточною верствою людности нашого краю і уряд усіма способами повинен допомагати його добробитови, а не бути байдужим свідком його кривди і упадку.

Ф. І. Немоловський.

*) R. Mayer G. Ardant, La Question agraire.

Уваги на сучасні теми.

УІІІ. Справа українсько-руського університету у Львові.*)

ІІ.

В попередній книжці нашого журналу подали ми справоздаче з віча студентів у справі українсько-руського університету у Львові і висловили наші погляди на сю справу. Віче — чого можна було надіятись — не мало ніяких корисних наслідків для студентів і було промовчане, як звичайно, цілою польською пресою. 19-ого падолиста зійшли ся нараз студенти всіх факультетів на нове віче, яке закінчилось величезною демонстрацією проти дотеперішнього поступування компетентних властей із студентами Русинами. Польські часописи не надіялись очевидно такої маніфестації, потратили цілковито розвагу і вдарили однодушно в звін тривоги, завзиваючи цілу польську суспільність у похід проти студентів — у першій лінії — а далі проти національних змагань Русинів взагалі. Цілий тиждень задруковувано всі польські часописи найріжнороднішими напастями на Русинів, при чім одна часопись старала ся випередити другу в ненависти та лайці на Русинів. Представимо тут цілий хід сеї справи від жовтневого віча студентів аж до сьогодні.

Д. 8 жовтня ухвалили студенти між иньшим резолюцію, в якій домагали ся рівноправности українсько-руської мови з польською на університеті. Як раз тоді були на порядку в університеті увільнення від чесного. Студенти Русини повносили поданя в українсько-руській мові і домагали ся, щоби в тій самій мові видавано їм резолюції. Ректор Рідігер запевнив їх, що резолюції будуть справді зладжені по руськи. Жаданя студентів були зовсім

*) Диви: кн. XI, стор. 95—100.

оправдані і легальні, бо міністеріальний рескрипт, яким заведено у львівськiм університеті польську урядову мову, наказує на подання, написані українсько-руською мовою, відповідати так само. Яке-ж було зачудування студентів, коли прийшли по резолюції і дістали їх — у польській мові! Студенти не прийняли їх і звернулись до ректора з проською, щоби додержав своєї обіцянки. Та ректор став тепер на иньшiм становищі і заявив, що ся справа не належить до нього, але до деканів поодиноких факультетів, до яких належить їм звернути ся. Декани поступили собі самовільно і неправно і не прихилили ся до домагань студентів. Се дало привід до падолистової демонстрації.

Рівнобіжно з тим вели свою справу богослови. Супроти їх солідарности мусів уступити кс. Фіялек і перевести вписи, хоч індекси були вповнені українсько-руською мовою. Одначе в письмі до ректорату духовної семінарії заявив він, що робить се тільки з причини спізненої пори „лише вїмково і тимчасово“. Богослови зрозуміли, що вони нічого не виграли, що супроти письма кс. Фіялка мусить повторити ся те саме в лїтнiм семестрі, що їх чекає нова боротьба з кс. деканом, тому оголосили в часописах „Поклик“, в яким звернули ся до студентів свїтських факультетів із зазивом до спільної акції в університетській справі. Рівночасно скликали в семінарії збори богословів (12 і 13 падолиста) і по переведенню дискусії ухвалили такі резолюції:

I. Збори вкладають обовязок на комітет, щоби він порозумів ся зі свїтськими товаришами та солідарно з ними домагав ся як найскоршого основаня окремого українсько-руського університету у Львові.

II. Збори поручають комітетови вислати в порозуміню із свїтською академ. молодіжю телеграму на руки руських послів із домаганем як найскоршого порушення в Раді державній языкової справи на львівськiм університеті, т. є. рівноуправненя українсько-руської мови в урядованю.

III. Збори поручають комітетови внести як найскорше в порозуміню зі свїтськими студентами на руки послів меморіал до міністра осьвіти з домаганями основаня окремого українсько-руського університету у Львові, а на разі як найскоршого креованя рівнорядних українсько-руських катедр на всіх видїлах, а спеціяльно на богословськiм катедр

канонічного права, історії церкви і ексезези св. письма старого та нового завіта ві старославянського тексту.

IV. Збори вишлють делеґацію до кс. декана, яка заявить йому рішучо в імені всіх українсько-руських богословів, що коли він і на далі буде відносити ся глумливо, ігноруючо і аргантно до нас і нашої мови, то ми в иньшій спосіб пошукаємо собі сатисфакції.

V. Збори поручають комітетови вислати привітну телеґраму словінським студентам із признанем їх справедливих домагань окремого словінського університету, на руки посла Ферянчіча.

Рівночасно одобрили збори дотеперішнє поступуванє комітету і поручили йому й далі вести цілу акцію.

Як видно з того, між усею університетською русько-українською молодіжю варило ся безнастанно від початку курсу, а нетактовне поведєнє університетських властей не дало їй успокоїтись. І хоч українсько-руська преса подавала звістки про всі сї події, то на них не звертали уваги ні професори Поляки, ні польська преса, вважаючи очевидно, що се тільки забавка студентів, а бавити ся їм чейже — можна!

Тимчасом богослови почали переводити ухвалені резолюції в житє. Вони вислали телеґрами до послів Романчука і Ферянчіча (точки II і V), а надто депутацію до кс. Фіялка.

В складі депутації були чотири питомці, по одному з кожного року. Представитель четвертого року промовив до кс. Фіялка сими словами:

„Отсе являєть ся депутація, вибрана зпоміж усіх богословів українсько-руської народности...

Кс. Фіялек: *Ależ panowie, ja tego nie rozumiem.*

Бесідник: „Промовляю до Вас, отче декане, своєю рідною мовою, яку, як славянську, Ви, отче декане, при крихітці доброї волї зможете зрозуміти.

„Отсе являєть ся депутація вибрана зпоміж усіх русько-українських богословів, українсько-руської народности, яка має поручєнє іменем усіх товаришів заявити ось що:

„Ми, українсько-руські богослови, не дізнавали від Вас, отче декане, належного трактованя як *cives academici* і як молодіж українсько-руської народности. Під претекстом, що не розумієте нашої мови, жадаєте від нас виключно мови польської. Ми

протестуємо проти такого поступування і заявляємо рішучо, що як доси, так на даліше будемо уживати в мові і письмі виключно українсько-руської мови. Ми позволимо собі пригадати, що нас, звичайних слухачів Русинів на богословським відділі, звиш 200, значить 7 разів стілько що Поляків, і мусимо мати свої права. Супроти того ми в імені богословів-Русинів заявляємо рішучо, що коли Ви, Всесвітліїший отче декане, будете як доси, так і даліше відносити ся глумливо і ігноруючо до нас і нашої мови, ми пошукаємо собі в иньшій спосіб сатисфакції“.

Кс. Фіялек вислухав уже спокійно промови, але в відповіді заперечив твердженням депутації, а тим самим не відкликав нічого зі свого поступування і не приобіцяв нічого на будуче що до пошанованя прав українсько-руської мови на університеті та що до своїх відносин до студентів Русинів на богословським факультеті. Богослови мусіли очевидно супроти того витягнути даліші конвенції що до свого поступування.

Тимчасом заповів посол Романчук у парламенті нагле внесенє в справі основаня українсько-руського університету на 19 падолиста, а студенти скликали на той сам день на 12 годину в полудне віче в тій самій справі в університеті в такую програмою: 1) Отворенє віча і вибір президії. 2) Справа рівноправности українсько-руської мови на університеті. 3) Справа самостійного українсько-руського університету. 4) Внесеня і інтерпеляції. — Сенат дозволив вправді на віче, але: а) Призначив на збори найменшу салью в університеті. б) Переніс збори на 7 годину вечером, щоби тим чином не допустити до участі в вічу богословів. в) Викинув в програми 3 і 4 точку.

Студенти зрозуміли, що через те скінчила ся для них легальна дорога для вибореня собі прав і постановили вступити на нелегальну дорогу.

Дня 19 падолиста зійшли ся вони на університеті в числі понад 500 душ о 12 годині в полудне, відповідно до первісного пляну, ввійшли цілком спокійно до найбільшої 3 салі — на скілько могли змістити ся, решта стояла на коридорі — і розпочали наради. В салі був нечуваній стиск. Стояли хто де міг і як міг. Хто стояв по заді, не був у силі пропхати ся наперед, хоч би робив не знати що. Вибрано президию, почали говорити поодинокі референти.

Тут на хвилю перервемо опис дальших подій для зроблення невеличкої, але досить важної екскурсії.

Професори Поляки звичайно не цікавилися тим, що радять на яких небудь своїх зборах студенти Русини. З тої причини вони не являли ся на них ніколи — бодай від коли я тямлю, хоч навіть часом прошено їх про те. Студенти були певні, що вони й тепер не являть ся, тим більше, що їм було звісно, що збори нелегальні. Приходять їм отже в ролі учителів і приятелів студентів — не випадало; приходять знов у ролі поліції, себто для розв'язання зборів — не лицювало. Вони-ж могли й так опісля перевести слідство, як зверхні власти, і покарати — коли се вже було конечно з якої небудь причини — студентів за те, що скликали нелегальне віче. На с'їм була би справа скінчила ся і не було б прийшло до ніякої демонстрації. Зрештою могли вже в остаточнім разі вислати на віче професорів, яких студенти поважають і цінять, хоч вони Поляки. Се було-б також довело до иньших вислідків. Нетакт професорів попував на жаль усе.

Заледви один бесідник скінчив говорити і почав другий, зняла ся при дверях метушня і псикання до бесідника, щоби перестав говорити. Ті, що стояли на переді, не знали властиво, що стало ся, бо студенти задля браку місця поставали на лавки і заслонили більшій частині вид на салю. Нараз піднав ся голос: Твардовский іде!

В салі заворушило ся як в улию. Той Твардовский, що дав себе пізнати як найбільше загонистий ворог Русинів (хоч сам професор філософії), що як декан зважив ся відобрати голос своєму товаришеви на засіданю професорської колегії тільки за те, що він говорив по руськи і хоч доси нема ніякої постанови, що зборювала би професорови говорити по руськи, той Твардовский, що обидив не тільки любимого професора студентів Русинів, але посередно цілу націю, зважив ся прийти на віче (яко продекан), аби його розв'язати! Се обурило студентів. По всіх неначе перейшла електрична іскра, і зі всіх грудий залунали оклики: *Regeat Twardowski! Ganyba! Proch!* і т. и. Почав ся свист і тупіт. Та професори, що йшли за Твардовским, немов не звертали на те уваги; вони продирали ся крізь товпу далі, а Твардовский протискав на переді для них дорогу, розпихаючи ліктями студентів. Один студент діставши від нього стусана в бік, відвернув ся і сказав: „Що за безличність так штуркати!“ — „Uważaj pan

że guzykujesz swą karyerą!" — відповів на те секретарь університету Вінярж, що йшов за Твардовским. Такими характеристичними висловами мали професори зробити лад між студентами!...

Та студентам байдуже було тоді до „карієри“. Вони збили ся ще більше в купу, а професори переконавшись, що силою нічого не вдіють, тим більше, що крик і свист не уставали ні на хвилю, вернули назад, і бесідники почали говорити далі.

Професори одначе не зрезигнували в дальшого атаку на студентів. Вони зателефонували по ректора і за чверть години він був уже в університеті. Почав ся новий похід на віче. На переді йшли педелі, за ними Твардовский, секретарь Вінярж, далі ректор Рідігер і ще кілька професорів. Повторила ся на ново попередня сцена. Крик, свист, туніт, оклики Твардовскому, який постановив очевидно за всяку ціну дістати ся на салью і т. и. По кількахви-левій метушні, серед якої педелі розпихали студентів, аби промостити дорогу професорам, а студенти не допускали до того і ви-пихали педелів, професори уступили, при чім ректор мав проголо-сити, що розв'язує віче. По їх відході настала знов тишина і бе-сідники кінчили свої промови. Віче ухвалило одноголосно отсі резолюції:

- 1) Руська академічна молодіж жадає як пайскоршого осно-вання самостійного українсько-руського університету у Львові.
- 2) Поки-що жадає переведеня повної утравізації в тепе-рішнім львівським університеті і шанованя її прав і почувань.
- 3) Постановляє вислати до руських послів телеграму на руки п. Романчука в повідомленєм, що підширає одноголосно його на-гле внесєне.
- 4) Постановляє вислати депутацію до міністерства, яка вру-чить там меморіал підписаний усіми вічевиками.
- 5) Висловляє своє обурєне сенатови за його поведєне супроти укр.-руської молодіжи і погорду проф. Твардовскому та Фіялкови.
- 6) Постановляє перешкоджувати викладам обох останніх про-фесорів.
- 7) Висловляє найглубшу погорду проф. Цьвікліньскому за останній виступ проти українсько-руського народа в парламенті, незгідний зі становищем ученого мужа.*)

*) Тут додамо ще для поясненя, що на роз'ярєне студентів, побіч висше наведєних причин, вплинули ще й отсі, зовсім не маловажні: а) Інавгураційна промова ректора, який з'ігнорував у ній Руєннів цїлковито, і всюди зазначував

З піснею на устах вийшли студенти з університету і поуставлявши ся в чвірки потягли вулицею Академічною, Марійською площею і вулицею Коперніка до духовної семінарії, де попрощали ся з богословами, і вернули до ринку, а звідти розійшли ся домів. Дорогою співали на перемину: „Ще не вмерла“ і „Не пора“. Перед редакціями русиножерних газет „Dziennika Polskiego“ і „Gazety Narodowej“ задемонстрували, викликаючи: „Pereat! Ганьба!“ На виході вулиці Коперніка заступила студентам дорогу поліція, але на заяву, що вони зараз розходять ся, не інтервентувала більше.

Того самого дня вечером зійшли ся ще раз студенти — тим разом тільки сьвітські — на легальне віче, визначене на 7 годину. Професори запитали через неделів, чи можуть прийти до салі. Студенти відповіли, що можуть, і в салі появили ся професори: Кручкєвич, Фінкель і Обжут. Та ледви комітетовий, Е. Бурачинський, промовив кілька слів, починаючи віче, забрав голос один із студентів і заявив: „Віче українсько-руської молодіжи, як звісно, відбуло ся вже нині рано і що було потрібне, ухвалило, тому другого віча, ще й обкроєного, нам не треба. Я йду домів і думаю, що й иньші товариші зроблять так само“. Всі крикнули „славно“ і вийшли з салі, полишаючи в ній комітет і професорів.

Рівночасно з сим вічем відбуло ся засіданє сенату в університеті. На ньому ухвалив сенат перевести як найострійше слідство з демонстрантами і завісити виклади аж до нового розпорядженя. Тимчасом студенти зійшли ся знов на нараду і ухвалили оголосити таку відозву до польської університетської молодіжи:

„Товариші Поляки!

Події в університеті з 19 с. м., що їх наслідком було спиненє університетських викладів, спонукують нас звернути ся до Вас, Товариші, з отсим відкликом:

Коли відкликаємо ся до Вас, то за-для бажаня, аби дехто з Вас ні на хвилю зле не порозумів нас. Тож вислухайте нас!

немов навмисно, щоби вколоти їх: „My polscy profesorowie“, „Nasza polska nauka“. „Wy polska młodzież“ і т. и. уважаючи очевидно, що слово „polski“, повторюване безнастанно, має бути вінцем сеї промови і заступить у ній усе иньше. б) Заява Твардовського, що індексів виповнених руською мовою не буде підписувати. в) Промова проф. Цьвіклінського в парламенті, в якій він позабувши на свое поважне становище, накинув ся також заїдо на всіх Русинів без ріжниць, немов був би кореспондентом „Dziennika Polskiego“.

Вже не австрійською конституцією, але загально-людським природним правом належить ся всякому народови, отже й нам Русинам таке саме право на жите і розвиток власної культури, як і иньшим народам. І коли ми домагаємо ся самостійного українсько-руського університету у Львові, то домагаємо ся тільки сего, що нам по всім божим і людським правам належить ся.

Товариші!

Чужого не бажаємо, але й свого права готові ми добивати ся до краю! Респектуємо всі Ваші культуральні здобутки і права, але проти національної загибелі бороти ся будемо до загину!

Коли ми рішили ся на рішучу, хоч би й жертвами застелену дорогу безоглядної борби, — коли ми, провоковані сенатом як і поодинокими професорами, постановили боронити ся від насилья, — то тим цілком не думаємо виступати проти польської нації, як такої, отже й не проти Вас, Товариші, як Поляків. Не з Вами боремо ся, а з тими, що нас гнетуть!

Товариші!

Одно нас лучить важне-преважне знамя. Ви і ми молоді, Ви і ми леліємо в наших горячих, незіпсованих житем серцях сьвяті ідеали волі, свободи, братерства і рівности. І ми не можемо сумнівати ся, аби що-до Вас могло се бути инакше!

Товариші!

На прапорах Ваших великих борців за свободу стояв клич до всіх поневоленних: „За вашу й нашу свободу!“ І ми віримо, що в Вас стрінемо ми нащадків славних героїв із 1831 року, а не синів станчикерії з 1901 року!

Ще раз кличемо:

Не чужого ми бажаємо

А свого-ж то права! —

і переконані, що Ви, розуміючи наші думки, розумієте їх так, як тільки молодіж може зрозуміти, займете супроти нас об'єктивне та ідеалам волі, рівности і правди відповідне становище, — що в Вас стрінемо союзників у нашій борбі і що порозумієте нас і сю хвилю, — порозумієте се, що інтерес польської нації, інтерес Вашої народньої чести вимагає, щоби Ви в сій нашій борбі знайшли ся не по стороні наших кривдників, не по стороні тих, що з безмежним цинізмом тончуть загарантовані нам законами права, але по стороні тих, що піднесли прапор борби проти насильства.

Товариші!

Ми уважаємо Вас за союзників у борбі!

В нас самих досить сили, щоби видержати сю борбу і понести всі жертви, — до Вас відкликаємо са з зазивом: „Збережіть честь польського імени, не дайте нам нагоди записати в анналах історії, що нас угнітав коли небудь польський нарід, але що всі утиски йшли від зненавидженої і Вами кліки і її прислужників!“

Товариші!

Дайте нам нагоду пізнати в Вас ворогів усякого насильства, дайте доказ на се, що польський нарід, який Ви репрезентуєте, се нарід свободи і ворог насильства і угніту!

Львів 20 падолиста 1901.

Українсько-руська академічна молодіж“.

На сю заяву дістали доси студенти Русини дві прихильні відповіді: а) Від студентів Поляків із Леобен телеграму; „В відповіді на відозву українсько-руської молодіжи підносимо оклик: Най жие поступова українсько-руська молодіж із її оправланими жаданнями!“ б) Від студентів-Жидів сионістів із тов. „Ognisko“: а) Виділ акад. тов. „Ognisko“ признає оправдані жаданя товаришів Русинів. б) Виділ акад. тов. „Ognisko“ стоячи на становищі, що кожда нація може впоминати ся за свої права, обіцяє товаришам Русинам підпору в борбі за культурні права. — Крім того студенти Поляки, що з'їхали ся по замкненю викладів у Перемишлі, признали одноголосно жаданє окремого українсько-руського університету оправданим, але осудили демонстрацію більшістю двох голосів.

Польська преса віднесла ся до відозви зовсім перфідно, так як до цілої демонстрації. Найліпшим доказом того послужить отсей цитат із „ліберального“ „Słowa Polskiego“ (з 22/XI): „Гарна відозва, тільки має одну ахілеву пята: опираєть ся на неправдивих премісах. Ніхто не провокував українсько-руської молодіжи, ані сенат, ані ректор, ані поодинокі професори. Коли дозволено на віче — то де була та провокация? Цілий професорський збір був і є найприхильнійше успосблений для Русинів і для їх культурних домагань. Коби Русини ніколи не мали більших неприятелів“.

Розумієть ся, що й шовіністичні польські студенти, які групують ся в „Czytelni akademickiej“, не могли стати на ипшій становищі. У відповідь на відозву Русинів зібрали ся вони

д. 22/XI на віче і ухвалили там такі резолюції: I. Супроти того, що два одинокі польські університети на польській землі являють ся не тільки природною і законною потребою краю, але ледви в малій мірі відповідають оправданим і конечним вимогам 20-мільйонного народа — правні вимоги і інтереси польського народа наказують заховати в сій справі безумовно стан посідання, а навіть можливе його розширенє, всі-ж закуси на ті кріпости польської університетської культури, звернені проти сих елементарних і необхідних потреб; через те польська молодіж осуджує акцію, звернену до утраквізації львівського польського університету і взиває польських послів перешкодити всяким змаганям у тім напрямі. II. З уваги, що ми сини народа, який кермуєть ся ідеєю свободи, та нині пригнетений неволею, маємо симпатію до кожного рішучо культурного національного розвитку; в огляду одначе, що теперішня діяльність керманичів руського питаня проявляєть ся не так у позитивнім, як у негативнім напрямі, не так у душі творчого розвитку українсько-руської культури, як у шкідливій ненависти до всего польського, — польська молодіж примушена здержати ся від піддержуваня руських стремльнь. III. З уваги, що цілковито, без огляду на сю або ту особу професорського збору, в особі кожного професора Поляка представляєть ся перед усім польська катедра або відповідна репрезентация польської науки; що в зневазі такої репрезентациі містить ся зневага польської науки і культури — зібрана молодіж пиятує сповнені в тім напрямі ексцеси українсько-руської молодіжи, а переведеня заповіджених у будучности не стерпять“.

Для характеристики сеї польської молодіжи належить ще зазначити, що на її зборах ставлено внесеня, аби студентам Русинам не подавано руки, коли вони не заперечуть, що брали участь у демонстрації та щоби домагати ся від сенату як найострійшого покараня демонстрантів. Внесеня сї внали одначе і тим способом увільнили „свободолюбну“ польську молодіж від сороку.

Віче постушової польської молодіжи, скликане в справі демонстрації на 25/XI заборонила поліція. Воно одначе відбудеть ся 28/XI за запросинами.

Тимчасом переводить ся слідство зі студентами в університеті. Доси переслухано 16 студентів і всіх професорів (!) Русинів. Який буде результат слідства, на разі не відомо, тим більше, що міністер Гартель наказав його перевести як найострійше, очевидно

на представлене самих Поляків. Руські посли заповіли одначе вже в тій справі інтерпеляцію в парламенті. З другого боку внесли студенти таке письмо до сенату:

„Високий Сенате!

Супроти розширених вісток, наче би дисциплінарне слідство з причини університетських подій з дня 19 с. м. вже скінчило ся і наче би крім переслуханих доси товаришів нікого більше зі студентів не мало ся вже переслухувати — і супроти кольпортованої прасою вістки, наче би до сих товаришів мали ся приложити найострійші дисциплінарні міри — підписані звертають ся до сенату, як верховної власти, з отсею заявою:

Всі підписані брали участь у вічу, що відбуло ся дня 19 листопада с. р. о 12 год. в полудне на університеті і супроти того домагають ся, аби й проти них розпочало ся дисциплінарне слідство, бо не можуть ніяким способом допустити і не допустять до сего, щоб одиниці, товариші цілком не більше від інших у справі заангажовані, мали відповідати за се, що сповнив загал і за що загал тільки солідарно може і хоче відповідати. У Львові, д. 24 листопада 1901“.

На сім письмі підписало ся 420 студентів. Дальші підписи з причини виїзду багатьох студентів задля завішення викладів будуть долучені пізнійше. Ся солідарність молодіжи вказує, що вона розуміє докладно цілу справу, трактує її дуже поважно і готова за неї відповідати, але солідарно, в цілости, відповідно до застави: „Один за всіх, усі за одного!“ Покаране отже кількох студентів, про яке говорено в польській пресі, не мало б ніякого успіху, бо непокарані будуть вести справу дальше, доки не доведуть її до бажаної мети, якою є одинокий і загальний клич: „Самостійний українсько-руський університет у Львові!“

Дуже вірадна проява, що вся українсько-руська інтелігенція, вся освічена суспільність зрозуміла величезну вагу справи і стала за нею як один муж. Усюди по провінції позапівідано збори інтелігенції, на яких ухвалюють ся резолюції рівнозвучні з резолюціями студентів та внесенем руських послів що до самостійного українсько-руського університету. Ріжні корпорації і товариства висилають петиції до парламенту з жаданем університету, а сотки признань для молодіжи, висловлені в телеграмах і письмах указують, що молодіж не стоїть сама, що її підпирає

в оправданих домаганнях ціла суспільність. Се все доказує також, що справа не викликана хвилевою агітацією, але що вона назріла і не зійде вже з порядку, доки не буде прихильно поалагоджена.

Так отже справа демонстрації виросла в поважну культурну справу з незвичайно великим і далекосяглим значінем політичним. Із Поляками числять ся всі власне тому, що в них є всі культурні інституції, яких потребує народ для того, щоби міг жити своїм окремих, самостійним житєм. З Русинами не числив ся ніхто, бо вважав їх „хлопською“ нацією, яка в культурнім житю не має ні голосу, ні значія. З основанем університету змінили би ся відносини в тім напрямі ґрунтовно тим більше, що за університетом пішли-б иньші культурні здобутки, які піпхнули-б нас на широку струю загального життя цивілізованих народів та в недовгім розмірно часі зрівняли нас із ними в кождім напрямі.

Замітна також річ, що наші москвофіли, які в рішаючих хвилях люблять дуже часто ставати на „принципйальнім“ становищі і противити ся тому, чого домагаємо ся, в сій справі не тільки стали на прихильнім становищі, але постановили її навіть підпирати. Їх преса завізвала своїх прихильників висилати петиції до парламенту в справі заснованя університету, їх студенти ухвалили на своїх зборах подібні резолюції, як наші і постановили поступати з ними солідарно, хоч і окремо, їх політичне товариство приступило також до спільної акції в загалом Русинів. Лише віденські москвофіли виріжнили ся тут трохи. Звісний „Всеславянин“ Верґун заявив у своїм „Слав. Вѣку“, що москвофіли повинні домагати ся передовсім заснованя катедри російської мови і літератури, а далі, що Русини повинні добивати ся свого університету в Чернівцях. [Сю статю передрукував „Галичанин“, можливо отже, що москвофіли змінять тепер своє становище в назначенім напрямі]. Студент Киндій пішов іще дальше, бо поставив внесенє на зборах віденських Русинів, щоби домагати ся заснованя російського університету. Але се видало ся навіть його товаришам за мало розумним, тому не поперли його зовсім.

Польська преса всіх партій і фракцій заняла по просту нечувано вороже становище до цілої університетської справи. Чогось подібного не бувало мабуть у ній ще ніколи, навіть у часі виборів, коли політичні пристрасти і антагонізми виростають до кольосальних розмірів. Цілий тиждень задруковувано всі дневники величезними статями, в яких аж кишіло від найріжнороднійших

інсинуацій та ненависти до всего українсько-руського. Деякі з тих газет посували ся аж до того, що підбурювали Поляків студентів, щоби Русинам не подавано руки, щоби їх покарано як найострійше (чого виразом було відповідне внесенє одного студента на зборах „Czytelni akademickiej“), щоби проти Русинів виступили польські студенти з фізичною силою і пімстили ся так за побитє педагогів і професорів (чого de facto не було) та за зневаженє польської науки і польського народа (так як би демонстрация проти кількох, не всіх професорів була подібною зневагою), щоби прокураторія виточила виновникам судово-карне слідство за публичне насильство, щоби на випадок поновлення демонстрації власти вислали проти студентів Русинів не тільки поліцію, але й війсьکو і т. и ad infinitum. Повтаряти все те тут, або хоч подавати цитати не оплатило-б ся, бо все те можна-б звести до кількох слів: страшенна ненависть і заїлість супроти Русинів. Піднесемо при тім одначе й кілька таких фактів, над якими можна спинити ся тут.

Перш усього Поляки не могли зрозуміти ніяк, звідки взяли ся нараз такі нечувані „дикі галабурди“ — себто демонстрация — в університеті, коли польські професори відносили ся завсіди прихильно і льюально до студентів Русинів. Ми вказали вже висше на сю льюальність і на причини демонстрації. Тут скажемо тільки: Чи жаданя студентів не були доси звісні ні професорам, ні польській пресі? Таж ся справа тягнеть ся вже цілі три роки, таж у тій справі студенти мали вже кілька віч і деякі польські газети відзивали ся навіть прихильно про домаганя українсько-руського університету, ба навіть цифрово доказували слушність домагань; таж подібні внесеня появляли ся вже і в парламенті і в сеймі. Чи ж не було досить часу компетентним людям застановити ся над тою справою? А що до рівноправности українсько-руської мови з польською, то від кого вона залежить? Ми дуже добре знаємо приписи видані в тім напрямі, але знаємо також, що ніякі приписи і розпорядження, ба навіть закони, не можуть тревати сотки літ. Вони змінюють ся відповідно до потреб, а в тім випадку зміни залежали цілком від польських професорів. Вони-ж бачили безнастанний приріст студентів і не могли бути такі наївні, аби думати, що студенти згодять ся на цілковиту польонізацию і не виступлять в обороні своїх прав. Вони-ж могли виробити проєкт відповідних змін у теперішних приписах — коли були такі прихильні Русинам — і предложити висшим властям для затвердження,

покликуючись на змінені обставини. Возьмім сю справу з другого боку. Припустім, що львівський університет українсько-руський, а Поляки становлять у ньому таке число, як тепер Русини. Що Поляки зробили-б, коли-б Русини стосували до них усі ті привилєї? Аж тоді закричали-б вони, як кричать тепер на Прусаків і т. д. Та в тім власне й сук, що Поляки не Русини; що їм вільно та до чого вони мають право, того Русинам не вільно і до того їм засі. Доки студенти Русини радили спокійно, писали петиції і меморіяли, доти Поляки відносили ся до них прихильно, уважаючи очевидно все за діточку забавку. Коли-ж студенти вибухли з елементарною силою, тоді навіть прокураторію, поліцію і вїйсько не сором призвати проти них.

Виступи польської преси проти демонстрації можна-б одначе ще сяк-так зрозуміти; та ніяк не можемо зрозуміти виступів проти заснованя окремого українсько-руського університету. З його заснованєм Поляки абсолютно нічого-ж би не втратили з теперішнього „стану посіданя“, на який покликають ся. Русини-ж не домагають ся переміни теперішнього польського університету на руський, вони не домагають ся також його знесеня. Страх перед зрущенєм польської молодіжи на українсько-руським університеті також не має ніякої підстави, бо-ж Поляки ходили-б на свій університет. Що більше, Поляки мали-б навіть користь із заснованя українсько-руського університету, бо тоді теперішній міг би бути чисто польський, як краківський, і ніхто з Русинів не мав би до нього ніякої претенсії. Доки одначе Русини не мають свого університету, доти не можуть вони і не сміють зрезигнувати зі своїх прав, які належать ся їм на теперішнім. Щож до жаданя утраквізації, то вона мала-б бути тільки тимчасова, переходова і з того боку Полякам нема чого лякати ся. Русини самі не згодили-б ся на довгу утраквізацію, маючи добрі її приклади в народних та деяких середних школах, на яких вони виходять, як Заблоцький на милі.

Деякі польські газети порадили Русинам добивати ся свого університету в Чернівцях, а не у Львові, а до них прилучив ся і наш „Всеславянин“. Коли-б ми були злобні, то ми відповіли-б: Поляки! Ми хочемо мати свій університет. Головне gros нас є в Галичині (в Австрії). Всі нитки нашого життя сходять ся у Львові, тому ми хочемо мати тут університет. Ми не противні одначе, щоби ви мали свій другий, та львівський заваджає нам. Чи не схотіли-б ви перенести його на Спіш, на Шлеск, до Злу-

чепих Держав, або деінде, де живуть ваші земляки? Ви не стра- тили-б на тім нічого. Отсе най і буде відповідю на проєкт руського університету в Чернівцях.

Другий проєкт польських газет був такий, щоби богослов- ський факультет перенести деінде, тоді ослабила-б ся сила світ- ських слухачів. Цікаво тільки, де його перенесено-б і які мало-б се наслідки? Коли-б перенесено до латинської семінарії, то там певно не пішов би ні один руський богослов. Коли-б перенесено до руської семінарії, тоді сей факультет мусів би бути руський. Коли-ж би його розділено на два, польський і руський, то й овсім: Русини не мали-б нічого проти того. Підносили ся також голоси, щоб його перемінити на духовну академію. Ми полишаємо се, що окремий закон у тім напрямі не удало-б ся навіть Полякам пере- вести, але коли-б так і стало ся, то й тоді ми були би вдоволені, бо мали-б уже свою власну висшу школу. Розуміть ся, що через те не зрезигнували-б ми із жаданя окремого університету.

Отсе одинокі проєкти польської преси в цілій університет- ській справі, про які можна було говорити, хоч не конечно зго- дити ся на них. Усе инше — се по просту мерзота, яка поль- ській пресі не принесе чести. Деякі тільки газети станули на при- хильнім до Русинів становищі: львівські „Monitor“ та „Kurjer Lwowski“ і краківські „Naprzód“ та по части „Nowa Reforma“. Зацитуємо тут статю з „Naprzodu“, орґана соціальної демо- крації:

„Ось маємо нову аферу польсько-руську — пише „Na- przód“ — яка не уступає в нічім чеським, словінським або італі- янським. Зачало ся від марної задирки з причини нетакту декана кс. Фіялка, а скінчило ся на завішеню викладів на всіх виділах львівського університету. Не знати, який оборот прийме далше ціла справа. В хвилі загального розгорячковаия дуже легко за фальшивий крок із одної або з другої сторони, а кожда, хоч би найменша помилка стає доливанєм оливи до огня. Зазначуємо пе- редовсім, що жадане утвореня українсько-руського університету, піднесене українсько-руською мо- лодіжю і суспільністю, зовсім оправдане і спра- ведливе. Кожий нарід має право до культурного житя. Поль- ська суспільність, яка бореть ся на два фронти, в Прусах і в Ро- сії, зі своїми гнобителями, не може безумовно противити ся жаданю братнього народа, бо се могло би наразити її на закид,

що в борбі з Русинами уживає способів, які сама осуджує в інших випадках.

„Тому конечно, щоби наша суспільність не дала ошукати себе накликуваннями сеї часті галицької преси, яка взяла собі за задачу систематично зривати всі нитки, що лучать Поляків із Русинами. Галицькій шляхті не залежить на приязних відносинах до Русинів, народу без шляхти. Отже немов то національним моментом покрито глибокий, суспільний антагонізм, який існує межі руським хлопом і східно-галицьким шляхтичем. Подільський шляхтич готов підпирати радше москвофіла, чим українсько-руського народовця, радикала, чи соціяліста...

„А що тикаєть ся подій на львівськїм університеті, то передовсім не належить уважати демонстрантів злочинцями і не накликувати до політичних репресалій. „Dzienniki“, „Czasy“ і т. н. ударили вже в сеї нанависний поліційний тон, який є провокацією молодіжи і з певністю не причинять ся до усмирення умів! Демонстрація молодіжи не є таким страшним злочином, щоби аж замикати університет і розпочинати масові дисциплінарні слідства. Про се повинні пам'ятати професори львівського університету. Толеранцією і вироzumілістю можна багато більше вчинити, чим драконськими карами.

„Польська демократія не повинна глядіти на польсько-руські відносини крізь скла зацофаного, подільського обшарника. Належить пам'ятати, що інтереси польської демократії і українсько-руської однакі, що в борбі з царатом українсько-руський нарід, який стремить до незалежної України-Руси, буде нашим союзником у борбі за незалежну Польщу... Виходячи хоч би з сеї точки погляду, ми не повинні заховувати ся ворожо супроти народа, який змагає через засноване університету до розвою своєї культури...“

Розумієть ся, що сеї голос не вплинув на зміну тактики решти польської преси проти Русинів і вона аж тоді замовкла, як виговорила все і більше не стало їй тематів. Вона й не могла мабуть бути об'єктивна, коли статі для неї або писали, або інспірували самі професори. А польські професори львівські — розумієть ся не всі, бо є й між ними одиниці чесні, тактовні і віддані зовсім науці — цікаві люді! Велика частина їх уважає катедру або побічним своїм занятєм, або тільки способом до осягнення иньшої цілі. Ми

не будемо вчисляти тут усіх тих, що займають ся всякими річями, тільки не наукою. Згадаємо лише про „політиків“, бо се найхосенійша річ і найпоплатнійша для професора. Такий політик старався зразу ввійти до ради мійської, опісля до союму, потім до парламенту — а звідти потрафить уже дістати ся вище. Губернатор австро-угорського банку Біліньский, бувший міністер Рітнер, міністер для Галичини Пентак, намісник Циніньский, віцепрезиденти польського „Kola“ у Відні Дзедушицкий і Цв'ікліньский, послали такі як пок. Черкавский, Пілят, Ромковський і т. д. — се все професори львівського університету. Такі знов Твардовські, Фіялки і ин. вправді ще не послали, але будуть ними певно, бо ґрунт собі приготували вже. Розуміється одначе, що при такій політикоманії професорів терпить наука і не диво, що львівський університет поза Галичиною не має ніякої поваги, не притягає до себе ніяких чужих студентів, не тішить ся ніякою славою. Чи не подумали-б професори над тими відносинами лінше, намість над способами давлення Русинів? Се була-б дуже пожадана річ для них самих.

Володимир Тнатюк.

ІХ. Федькович концертант і прелєгент.

Незабаром вийде перший том повного, критичного видання творів Осипа Федьковича, безперечно одного з найбільших наших поетів по Шевченкові. Се видане має бути завершене біографією і характеристикою поета, а щоб се було можливе, треба ще немало пошукувань, споминів і вказівок. Подаю тут один такий причинок, уділений мені ласкаво устно проф. Ів. Верхратським. Проф. Верхратський познайомив ся з Федьковичем особисто в часі побуту поетового у Львові (від 22 липня 1872 до січня 1874 р.). Ф — ич переважно мовчазний, нетовариський, чув ся мов сам не свій у товаристві тодішніх львівських Русинів. Та про те зразу всі витали його дуже радо, горнули ся до нього, бачучи в нім нового кобзаря, славу і гордощі рідного краю. В товариських розмовах Ф — ич часто захвалював гру на лірі і заявляв, що сам він уміє гарно грати на тім інструменті та бажав би, щоб його вживане розповсюдило ся скрізь по наших селах. (Сю думку висловив Ф — ич також у послісловію до своєї книжечки виданої „Просвітою“ п. з. „Дванацять п'єсней во честь и славу святого Отця нашого Николая“. У Львові 1873, перше видане стор. 29—30, у дальших ви-

данях се послісловіє пропущено). Бажаючи зробити поетови приємність львівські громадяне зложили ся і купили йому гарну ліру за 25 гульд. Ф—ич прийняв її з подякою. Але молодим ентузіястам сего було мало. Вони бажали похвалити ся своїм поетом-лірником і перед ширшим сьвітом і подали думку — устроїти в сали „Нар. Дому“ великий прилюдний концерт і запросити Ф—ича, щоб виступив на тім концерті і відіграв дещо на лірі. Та проф. Верхратський остеріг їх, що не можна так відразу запрошувати на концертну естраду чоловіка, якого гри не чув ніхто. Він порадив устроїти наперед вечериці в тіснійшій кружку, в кімнатах „Руської Бесіди“ і просити Ф—ича, щоб тут виступив зі своєю грою. На се згодив ся також тодішній голова „Р. Бесіди“, радник Лаврівський, тай Ф—ич прийняв запросини. Настав назначений вечір. Зібрала ся молодіж, дехто з дам, прийшов і Ф—ич з лірою і сів собі в боковій кімнатці, ждучи своєї черги. Вечериці розпочали ся промовою, потім ішла якась хорова пісня, а тоді прийшла черга на Ф—ича. Комітетові просять його, щоб ішов до сали — він не хоче. Що? як? для чого? — мовчать і не хоче йти. Замішане, просьби, серед публіки шепти, — ледво-не-ледво по яких 10 мінутах упрошено Ф—ича показати ся в сали. Вийшов на естраду, перевісив ліру через плече, сів тай почав грати — властиво не грати, а тільки по просту крутити корбою і під монотонний бренькіт струн заспівав якоїсь лірницької — сьвятої Варвари чи сьвятого Олексея. Голос у него був сильний, але грубий, зовсім невироблений; гра і спів зробили дуже прикре вражінє; громадяне і пані сиділи мовчки, тільки крадькома позираючи по собі і ждучи, коли скінчить ся та зовсім неартистична продукція. Відспівавши пісню Ф—ич устав. Молодіж почала плескати. Поет поклонив ся і буркнув: „Дякувать, що слухали!“ і пішов знов у свій куток.

— Ну, то би було гарно, як би були устроїли прилюдний концерт і запросили його на естраду з такою продукцією! — говорили між собою громадяне, охолонувши з ентузіязму до лірницьких здібностей Ф—ича.

Ще раз удалось молодій громаді витягти Ф—ича на естраду, також перед тіснійшою громадою „Руської Бесіди“, сим разом в ролі прелегента. І сим разом Ф—ич не виправдав надій. Він узяв ся вирацювати відчит мабуть про новійше руське письменство. Змісту сего відчиту проф. Верхратський не міг подати докладно, але те тільки пригадав, що Ф—ич у тім відчиті назвав

тодішнє москвофільське „Слово“ і його редакцію „політичною про-
ституткою“. Треба знати ті „естетичні“ погляди, ту фарисейську
„делікатність“, що були тоді обовязковими серед львівської русь-
кої громади, щоб зрозуміти, до якої міри всі були скандалізо-
вані таким висловом Ф—ича. Розумієть ся, що більше вже на пре-
леґента його не просили, а його відчит не то що не надрукували,
але запропастили безслідно.

Іван Франко.

Х. З поля народньої освіти в Росії.

Російський уряд, коли не так, то инак виказує своє „сер-
дечное попеченіє“ про народню освіту, виголошене з „высоты
престола“: сьогодні він забороняє, завтра обмежує, по завтраму
скасовує все те, що тичить ся народньої освіти, через тиждень
скидає з посади людей, що душею віддавались сій справі. Спосте-
рігаючи час за часом отакі явища, все більш та більш стверджу-
єть ся гадка, що оті солоденькі слівця кинуті російському су-
снільству порфіроносцем, за приводом усяких „охранителів“, тільки
задля паморочення слабого розуму сердешного російського оби-
вателя. А коли справді так, то мимоволі напрошуєть ся питання:
для чого сей глум над бідолашним Росіянином? Невже не досить
того, що він живе у нівець зневажений, позбавлений загально-
людських прав? Невже російським посіпакам на чолі з порфіро-
носцем хочеть ся ще глумитись із тих, що годують їх своєю крі-
вавицею? Адже се „сердечное попеченіє“ з кожним днем дово-
дить, що воно дурисвітство і мана, якою „предержащая власть“
хоче засліпити очи тим, хто починає потроху ставати видющим.
І коли зрештою настане кінець усім отим знущанням над бідол-
ашним російським обивателем!?

Ми одержали нижче наведений гектоґрафований лист, що слу-
жить ще одним зайвим доказом „сердечного попеченія“: ще чотири
жертви російських порядків. Подасмо сей лист в нерекладі:

„25 серпня с. р. шкільна рада Аваніївського повіту Херс.
губ. за приводом інспектора народніх шкіл д. Іващенко скинула
з посади ось яких земських учительок: А. Приходькову, В. При-
ходькову, Л. Петренкоу і А. Совачову. Увільненню спричинились
ніби-то „малорусскія тенденціи и фамильярное обращеніє“ учите-
льок із учнями.

„Доводим, що вище згадані учительки, як по своїй інтелігентності, ровною, так по відданю справі народньої осьвіти визначались зпоміж учительського персоналю Ананіївського повіту, не виходячи тим часом за межі заведеної програми. Таким чином обвинувачення, що спричинилось до увільнення чотирьох учительок, в основі своїй не має жадної підстави; його можна пояснити тільки нетолерантністю д. Іващенко до особистої ініціативи та до чужого переконання.

„Хоча нетолерантність д. Іващенко до чужих переконань була нам добре відома ще за часів буття його нашим професором, все-ж ми, колишні вихованці д. Іващенко, обурені його деспотичними відносинами до кращих трудівниць на такому нелегкому полі діяльності, почуваємо на собі обовязок зробити колишньому нашому професорови догану і повне неповаження до такого його поведження.

„Не менш прикро й те, що шкільна рада могла згодитись на внески д. Іващенко. В склад шкільної ради входили: повітовий маршал М. И. Малаєв, міський бурмістр А. А. Козяхин; члени земської управи: Н. С. Флоринський і В. В. Унтілов; земські начальники: И. В. Новицький і д. Наложкин і шкільний інспектор М. И. Іващенко. Усі вони, на жаль, люди з вищою осьвітою з винятком д. Унтілова. Чи не се саме й єсть „сердечное попеченіє“ про народню осьвіту?! Колишні вихованці. Ананіїв 30 серпня 1901 р.“

А ось іще один лист, що характеризує настрій, який панує серед одної частини педагогів у Харкові. Видно, що тим бідолашним людям забажалось і собі „лузити по пути прогресса“ в напрямі вказанім урядовими Держимордами. „Педагогічне зібраннє учителів та учительок“ Харкова займало ся уложеннєм „правил“ для учеників. Заходились харківські „педагоги“ коло сеї справи ще 1899 р., а тепер вироблені на вжиток школярам ними „правила“ (чи пак „мѣры указанія и пресѣченія“) затверджені директором народніх шкіл. Подаємо шан. читачам „перли“ з сього карного кодексу:

Примітка до § 2: „Школярі повинні увіходити в церкву і виходити з неї не інак, як тільки на здибочках“ (sic!). § 35: „По скінченню лекцій школярі на подвірю „строють ся в ряди“ (скільки вулиць, де живуть вони, стільки й „рядів“); потім кожна кольона, в супроводі і за доглядом кращого учня „въ стройномъ порядкѣ“ іде на евою вулицю. Позаду кольони ідуть ті з учнів, що живуть ближче иньших, для того, аби не „нарушить общаго строя“. § 36: „Учні повинні вертати ся зі школи завєди

однією і тою самою найблизчою дорогою і йти просто до дому, ніде не зупиняючись і нікуди не заходячи..“

Як же гарно, на прочуд гарно вивчили харківські педагогі і передали в своїх „правилах“ ті „закони“, по яким зреорганізував місто Глухів незабутній щедринський Угрюм Бурчєєв, задумавши зробити з „города Глупова — Его Императорскаго Величества городъ-Непреклонскъ“. Тільки-ж Угрюм Бурчєєв — не був педагог, а хроніка записала про нього лиш такі факти: „Въѣхалъ въ городъ на бѣломъ конѣ, сегогь гимназію и оправднилъ науки“.

В. Д.

ХІ. Соті роковини прилученя Грузії до Росії.

Грузія — се тифліська губернія з закатальським округом та кутаїська губернія з батумською областю та сухумським повітом. Грузинів усіх біля 2 мільонів (між ними більшість православні, 20 тисяч католиків і 60 тисяч магометанів). Економічний стан грузинського народу лихий; малоземелля і навіть подекуди безземелля, — ось лиходії Грузії. Торговля в руках вірменського купецтва. Таке становище примушує нарід братись до науки. Особливо замітна в сїм напрямку провінція Гурія, де сливе нема неграмотних і де найбільше читають ся грузинські часописі. Їх виходить тепер декілька: 2 щоденні газети, 2 місячники про дорослих і 1 про дітей, 1 тижневник літературно-політичний і 1 духовно-моральний. Як бачите, Грузія що до сього далеко щасливіша за нашу Україну, яка не має жадної часописі.

В кінці вересня (25—26 б. р.) тифліське дворянство в купі з російським урядом съвяткувало соті роковини „присоединенія“ Грузії до Росії. З поводу сього був виданий „Высочайшій Рескриптъ“, у якому царь осипає своїми милостями грузинський нарід (чи то пак грузинських дворян) за те, що „грузинський нарід, а особливо грузинське дворянство незмінно показують приклад вірности російським царям та новій вітчизні“. Так ось за се „бажаючи уславити столітні роковини прилучення царь бажає забезпечити неминучі потреби грузинського народу“. Який се „нарід“ — ми зараз побачимо, тут же зазначимо, чи не признає царь вище наведеними словами, що в державі його не все „обстоить благополучно“, бо щож се за „благополучіє“, коли треба чекати (навіть „показуючи незмінно приклад вірности царю і отечеству“) сто літ,

аби діждатись забезпечення „неминучих потреб“? Ось які некучі потреби грузинського „народу“ забезпечує царь: 1) Кадетський корпус у Владикавказі для дітей „потомствених дворян“ тифліської та кутаїської губернії, а також побільшення безплатних місць по інших кадетських корпусах держави для дітей того-ж таки дворянства. 2) 40 тисяч рублів з державного скарбу на „воспоєбленіє“ сьому-ж таки дворянству — на вихованні та науку його молоді. 3) „Извѣтіє отъ взноса“ державного податку на триліття 1904—1906 рр. земель того-ж таки дворянства. 4) Право розпорядженія по своїому уподобанню „чистої прибылью тифл. дворянск. земельного банка; которая, согласно его уставу, отчисляется на общественныя нужды земледѣльческаго населенія тифлиск. губ. и на составленіє сельско-хоз. капитала мѣстнаго дворянства“; право свобідного розпорядку сею „чистої прибылью“ надане тифл. губ. дворянському зібранню. 5) Власність на ту частку з грошей, що лишать ся від ліквідації тифл. дворянського зем. банку, яка припаде на той капітал, що подаровано банкови указом Олександра II. 6) „Прощеніє недоимокъ и сборовъ въ пользу казны“, які не добрано було по рахунках „казенныхъ палатъ“ за часи до 1-го січня 1901 р. („збори“ сї відмінено 12 червня 1901 р.).

Так от що одержав грузинський „варід“ на забезпечення своїх неминучих потреб, прочекавши сто літ. Певне се задовольнигы його і він знов почне „незмінно показувати примір вірности“, не дивлячись на те, що йому їсти нічого, що його гнітить мало-земелля, а як де, то й справжнє безземелля.

Українець.

Хроніка і бібліографія.

І. Літературні вісти і уваги.

Шевченкові реліквії. У д. Лаврентія Петровича Бойка, що живе в с. Білоцерківцях Лохвицького пов. Полт. губ. переходять ся ось які малюнки, зроблені, як каже Бойко, самим Шевченком: 1) Портрет Л. П. Бойка і 2) Ікона Спаса Нерукотворного. Сей Бойко служив у Тарновського, де й познайомив ся з ним Тар. Гр. і на спомин намалював його полице та ікону. Власне ікона вже не у Бойка, а продана їм д. Володимирови Піщанському, що живе в Лубнях. Чи справді ці малюнки зроблені безсмертним поетом, не можемо сказати, бо їх не бачили, а лише чули про їх. Ш. Л.

Памятник на могилі Е. Гребінки. «Київська Старина» пише, що на могилі покійного нашого письменника поставлено вже пам'ятник. Складаєть ся він із високого педесталу і хреста і має увесь 5 аршинів висоти. Вколо могили поставлено зелізни птахетки. На педесталі є такі написи: «Евгеній Павлович Гребенка, род. въ х. Убіжищѣ 21 января 1812 г., ум. въ г. С.-Петербурѣ 2 декабря 1848 г.» і «Незабвенному земляку Пирятинское земство 30 сентября 1900 г.» Хто знає, яка була процедура з українським написом на пам'ятнику Котляревського в Полтаві, той певно не подивуєть ся, що на могилі Гребінки такий, а не інший напис, хоч можна було підняти ся кому короводів. Пирятинський земський збір постановив назвати школу в Убіжищу «Училищемъ въ память Е. П. Гребенки» і завісити в класі портрет покійного — копію з портрету талановитого маляря Аполлона Мокрицького. В.

Українська часопись у Росії. Д. Корошенко, що живе в Петербурзі, звернув ся до «Головного управління по дѣламъ печати» з просьбою, дозволити йому видавати в Холмі, Люблинської губернії, тижневник для народа на українській мові. Знаючи внаслід пильних подібних просьб у справі видаваня українських часописей, можемо бути певні з гори, що й сю просьбу чекає доля її попередниць. Україна не дїждеть ся мабуть і в ХХ віці своєї часописи в Росії, як не дїждата ся її досі. В.

Укр. альманах. З Чернигова мають подати незабаром до цензури альманах на спомин про Куліша. Він складаєть ся з творів: Мирного, Яновської, Лисенка, Григоренка, Самійленка, Чернявського, Кошубинського, Грінченка, Леся Українки, Н. Кобринської, Франка, Кримського, Тобилевича, Маковея та пільших. Звичайно — все красне письменство. В. І.

Плягіат (?) Сенкевича. Відомий італійський критик, проф. Антоніо Каваллі добачає в романі „Quo vadis“ — плягіат. Він каже, що сей роман є тільки більш-менш удатна перерібка роману Манцоні, славного італійського поета і белетриста, „I promessi sposi“ (заручені). Каваллі провадить паралелю між Люцією (в «Заручених» та Лягією (Quo vadis*); в обох романах — героїнь крадуть, в обох — втеча, в'язнення, в обох романах — ідеальна любов, що встоює серед усіляких допитів; типи героїв-коханців (Ренцо і Вініція) теж, як доводить Каваллі, однакові, картини пожежі Риму і різанини християн — перерібка картин голоду,

чуми та кари в Милані. І кінець Сенкевичового роману ніби-б то схожий з кінцем Манцонієвого роману, лиш трохи змінено: Ренцо віднаходить свою кохану в шпиталі, а Вініцій — у в'язниці.

В. Д—ко

Розуміть ся, такі віднаходження «плягіятів» треба завжди брати cum grano salis. Число ситуацій і пригод людського життя, що бувають темою повістей, не таке велике, щоб при новочасній величезній продукції на літературнім полі не можна було знайти для кожної повісти не одну, а сто аналогій у давніших творах. Іноді письменники зовсім без церемонії беруть старі, багато разів оброблювані літературні теми, і оброблюють їх по своєму (се можна сказати

майже про всі Шекспірові драми, про Гетового Фауста і т. и.). Успіх Сенкевичевого Quo vadis обернув і на него увагу таких історико-літературних «зпичиків»; йому закидували плягіяти і у Франції і в Німеччині, віднаходили і в його давніших творах не одно подібне до старших чужих повістей та поем «Orgueil et mépris — Три мускетери Дюма-батька, Potop — Parsival Вольфрама Ешенбаха і т. и.), та се все по нашій думці ані на волосок не вменшує дійсної вартости творів Сенкевича, яку треба оцінювати не з якихсь більше або менше загальних, випадкових літературних ремінісценцій, а з їх внутрішнього ідейного змісту і їх артистичної композиції та викінчення. *І. Ф.*

II. Нові книжки.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. N. 7. 1901. Mai—August. Львів, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 20, 8°. Ціна 30 сот. Зміст: Sitzungen des Ausschusses. Sitzungen der Sectionen (I. Franko — Neue Forschungen auf dem Gebiete der Urgeschichte der Juden. I. Kopač — Kritische Analyse der sog. Thukydideischen Archäologie I. Franko — Ein Säufer-Wunder in Korsun). Sitzungen der Commissionen. Weiteres Verzeichniß ihrer Publicationen mit der Gesellschaft getreten sind. Stand der Bibliothek der Gesellschaft im ersten Halbjahr 1901. Neue Publicationen.

Иванъ Левицький. Повисти й оповідання. Томъ III. Зъ портретомъ автора. Київ, 1901. Типографія Петра Барського. Ст. 470, вел. 8°. Ціна 1-50 карбов. Зміст: 1) Нахаба (Причепя). Ст. 1—348. 2) Навіжена. Ст. 351—470.

Иван Франко. Шевченко героєм польської революційної легенди. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 19). У Львові, 1901. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 72, 16°. Ціна 40 сот. (Книжечку сконфісковано за приведені в ній деякі цитати з віршів та Інструкції Ценглевича, писаних ще 1834 р., хоча та сама праця, друквана в «Життю і Слові» не була конфіскована).

Віктор Гіго. Кльод Ге. Переклад Е. Тимченко. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 20). У Львові, 1901. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 42, 16°. Ціна 25 сот.

Ив. Франко. Въ потъ лица. Очерки изъ жизни рабочего люда. Переводъ О. Рувимовой и Р. Ольгина. Съ предисловіемъ и подъ редакціей М. Славинскаго. Спб. Изданіе М. Д. Орфхова, 1902. Ц. 1 р. 50 коп. ст. «III + 374. Переклад гарний, за се ручить уже одна редакция. Мило вражас читача й те, що скрізь, де наводить ся українська існа, українське слово не перекручується, — теж що й до правопису. До перекладу додано невеличку передмову, перад М. Славинського, редактора перекладу. *В. Д.*

Як чоловік боре ся з природою. Оповід М. В. Берен. Переклад з російського. (Видавництво Товариства «Просьвіта» Ч. 255—256). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 104, 8°. Ціна 70 сот.

Під морськими хвилями. Оповід М. Загірня. (Видавництво Товариства «Просьвіта» Ч. 257). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 28, 8°. Ціна 20 сот.

Громадський суд. Оповідане з українського життя І. Потапенка. (Видавництво Товариства «Просьвіта» Ч. 258).

У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8^о. Ціна 20 сот.

Старохристиянські легенди. Із книги „Народовіщаніє“ вибрав і переклав Володимир Гнатюк. (Видавництво Товариства „Просьвіта“. Ч. 259. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8^о. Ціна 20 сот.

Оцінка нарисів програми української партії соціалістичної. (Видання С. Д. Ч. 1). Львів, 1.01. З друкарні уїдлової. Ст. 16, 16^о. Ціна 4 коп.

Святий Листъ Счастья. Издание редакції „Просьвіщенія“ въ Вѣднн. Книгопечатни Фридр. Яспера. Ст. 20, 8^о. Ціна 30 сот. Се дуренька брошурка для п'яків, яких має вона вилічити з п'янства. Може бути, що вона того докаже.

Временникъ Ставропигійского Института съ мѣсяцесловомъ на годъ обыкновенный 1902. Годъ издания XXXIX. Львовъ, 1901. Изъ типографіи Ставропигійского Института. Ціна 90 сот. Розпочав ся сезон календарів. Про „Временникъ“ говорили ми докладніше минулого року, тому тепер обмежимо ся на короткій згадці, бо інакше прийшло-б ся нам повторяти торічні закиди, тому що й тепер повно там помилок в інформаційній, і повно дурниць в белетристичній частині. Теперішня книжка ріжнить ся від попередної тільки тим, що белетристичний її відділ складасть ся з ріжних коротеньких статей, але вартости не мають вони п'якої, не згадуючи вже про чудернацьку мову.

Ілюстрований Календаръ Общества имени Михаила Качковского на годъ звычайный 1902, числящій 366 дней. Годъ XVIII. Львовъ, 1901. Типографія Ставропигійского Института. Ціна 60 сот. Отсей календаръ без порівняня ліпший від Ставропигійського що до змісту, за те що до мови та напряму мало в чому йому уступає. Взірці його говору шкода навіть наводити, бо воно й так на ніщо не придасть ся. За те подам тут кілька імен „славних Русинів“, яких автори наводять у поминальнім календарі, бо вони можуть цікавити ширшу публіку. З одного боку фігурують між тими „Русинами“: Пушкін, Глінка, Жуковский, Карамзин, Скобелев, Татищев, Хомяков, Погодин і ин.; з другого такі „славнозвісні“ мужі: Маціевский, Ничай, Салагин, Палох, Жуковский, Дебельский, Левич і ин. Шкода, що поминено там зовсім Катерину II, Олександрів, Миколу, Ростопчина, Дрентельна, Каткова, Муравйова та Юзефо-

вича, бо чи вони не такі самі „Русини“ або не „славнозвісні“? **В.**

Ілюстрований Народний Календар Товариства „Просьвіта“ на рік звычайный 1902. Річник XXV. Коштом і заходом товариства „Просьвіта“. У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Зміст: 1) Часть календарска. Ст. 1—36. 2) Поминальний календар славних Русинів. Ст. 1—3. 3) Устав церковный. Ст. 4—40. 4) Часть інформаційна. Ст. 1—45. 5) Часть господарска і поучаюча. Ст. 48—96. 6) Часть літературна. Ст. 1—30. 7) Оповідки. Зміст літературної частини такий: а) Вічний Жид, оповідане. б) Олександр Кониський, некролог. в) Сон рибачка, оповідане. г) Як чоловік став конем. д) Колоски. е) Ємшине. Інформаційна частина сього календаря, як звичайно, богата і не має помилок, або лише дуже незначні. За те літературний відділ сього року за малий і за мало ріжнородний. Відділ „Просьвіти“ повинен би більше звертати уваги на якість календаря, бо він найбільше може з'єднати членів „Просьвіти“ своїм добрим, багатим і ріжнородним змістом. **В.**

Ілюстрований Буковинський Православний Календар на рік звычайный 1902.

Виданя „Руської Бесіди“ в Чернівцях, т. 164. Річник XXIХ. Чернівці, 1901. З друкарні товариства „Руска Рада“. Ст. 132+оповідки, вел. 8^о. Ціна 80 сот. Отсей календар призначений в першій мірі для буковинських селян, тому й зміст його наскрізь популярний. Він складасть ся тільки з трьох частин: 1) Календарської; 2) Інформаційної; 3) Для науки і забави: та в них зібрано все, що може придати ся буковинському селянинові і зацікавити його. Незвичайно велике число ілюстрацій становить також не малу атракцію для селян. Нас найбільше тішити сей обяв, що цілий календар — із виїмком дра Стоцького — зложений самими буковинськими силами; в ньому взяли участь: Воробкевич, Попович, Синюк, Маланчук, Семака, Маковевич, Карбулицький, Баканський — як видно, деякі мало або й зовсім не знані ще в нас. Із того можна вносити, що буковинські Русини підносять ся щораз висше культурно і виробляють у себе щораз нові інтелігентні сили. Дуже також радісний обяв, що в цілім тім руху беруть велику участь тамошні учителі; ми знаємо, що там п'яні відносини у школі, як у Галичині, але складати все на відносини — трохи за багато.

Живого, енергічного чоловіка, з залізною волею, не зломить ніщо і не захає його до мишачої дірки. І коли-б у нас між учителями були такі люди, то й вони дали-б себе почути не в сім то в иньшій напрямі народньої роботи, але видно, що їх таки нема... хоч учителів у порівнаню з Буковиною така сила! Варто-б дуже подумати над тим, чому воно в нас так, а не інакше, і що зробити, аби сей невідрадний стан змінив ся на ліпше. В.

Товариш. Ілюстрований Календар на рік звичайний 1902. Накладом С. Горука і Спілки. Львів, 1901. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 18³+18 пенум., 8⁰. Ціна 1 кор. Отсе безперечно один із найліпших календарів, які у нас коли небудь виходили. Зміст його так різно-родний, що кождий чоловік може найти в ньому щось цікаве для прочитання. Тут подані всякі власти, державні і автономні; інституції і товариства, фінансові, асекураційні і ин.; карти зьвездистого неба (популярна астрономія); приписи військові і розміщенє війська: господарські ради; руські товариства: наукові, просьвітні, шкільні і ин.; приписи почтові і залізничні: як вибирати собі званє; багато дрібних заміток і статей і т. п. Подано також значне число ілюстрацій. Словом, се такий календар, який може дати почин до цілковитої зміни тепершних наших видавництв того рода, що очевидно вишло-б їм тільки на користь. Вправді висловлені там подекуди гадки, на які не кождий згодив би ся без застереження, але се вже річ особистого погляду і смаку — тай вони гублять ся поза ниньшними, дуже цінними інформаціями. В.

Сатирично-гумористичний Календар пекольний на рік звичайний 1902. Заходом сатирично-пол. часописи «Антихрист». Накладом Николая Грабчука. Чернівці, 1901. З друкарні товариства «Руска Рада». Ст. 98+оповістки. Ціна 36 сот. Головна вага сього календарика — його літературний відділ, а не інформаційний, як пр. у кал. Просьвіти. Відділ сей досить різнородний, та особливу увагу звертають у ньому на себе статейки про польсько-руські відносини. Так різко про них доси не писано в нас навіть у часі виборів, коли роз'ярєне може справді дійти до найвисшого степеня. Се замітна проява особливо тепер, коли Поляки настувають на Русинів збитими фалангами, без різниці політичних програм, на всіх позиціях. Вона вказує, що і у Русинів починають виробляти ся непримиримі націоналі, яких доси не було. Розумієть ся, що вони виробляють ся в першій мірі під впливом такої польської преси, як *Dziennik Polski, Gazeta Narodowa, Przedświt, Przegląd, Czas* і т. д. Та коли, число їх зросте так, що зможуть виступити з більшою силою, то сумніваю ся, чи се вийде на користь польських учителів і чи вони осягнуть те, що своїм систематичним поступуванєм хотіли осягнути В.

Календарик на звичайний рік 1902. Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом філії «Руского Тов. педагогічного» в Коломиї. Ціна 25 сот.
Богдан Барвіньський. З'їзд галицького князя Данила з угорським королем Белею IV в Прешбурзі 1250 р. Исторично-критична аналіза. Львів, 1901. Накладом автора. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 18, 16¹. (Відбитка з «Руслана».)

III. З газет і журналів.

„**Научное Обзоріне**“ друкє тепер більшу працю д. Ів. Степенка про Котляревського п. н.: «Иванъ Петровичъ Котляревскій. Историко-литературный очеркъ». В.

„**Одесскія Новости**“ помістили в ч. 5159 статю присьвячену д. Мордовцеву з нагоди його 70-літних уродин. Газета говорить про його популярність, називає його горячим і щирим «українофілом», оборонцем української народности від нападів шовіністів та чесним, освіченим

письменником. Подає також характеристику його літературної діяльности. В.

„**Slovanský Přehled**“ надрукував у 2 ч. за сей рік статю Вол. Гнатюка про український університет у Львові, п. н. „*Universita Lvovská a požadavky Rusínů*“. При тій нагоді зазначаємо, що „*Slov. Přehled*“ (Přaha, Pštrosova ul. č. 188 — II) є найліпшою часописею, що подає найвірнійші вісти з життя всіх Славян. Хто хоче стояти про те аи соугrant того, що дієть ся в тепершній

Славянщині, може з неї дізнати ся. Для наших читачів найліпшою її рекомендацією буде те, що вона в Росії заборонена, як і наш журнал, коли тимчасом «всеславянський орган» Вергуна «Славянській Вѣкъ» тішать ся найбільшими симпатіями тамонніх сфер. «Slov. Přehled» виходить поодинокими випусками що місяця (крім ваканцій), і коштує на рік 7-20 кор. В.

«The literary Digest», американський

журнал, надрукував у XXII т. ч. 9 статтю „Cooperative industry legalized in Russia“, в якій говорить ся про спілки М. Левитського на Україні. Автор не обізнаний докладно з цілою справою, тому представляє її в фальшивім світлі. В.

„Aus fremden Zungen“ помістили в 21 ч. (ст. 1005—1006) кількадесять українських приповідок у перекладі дра І. Франка п. н. „Ukrainische (ruthenische) Sprichwörter“.

IV. Персоналія.

Ювілей І. Е. Рєпіна. Дня 15 листопада обходив славний маляр І. Е. Рєпін ювілей своєї трицятилітньої артистичної діяльності. Українець із походження, уродив ся він 1844 р. в Чугуєві, Харківської губернії, де його батько служив при уланськім чугуївськім полку. Початкову науку побрав він від своєї матери і від місцевого дяка. Замилуване до малярства проявило ся в ньому дуже вчасно і вже в тринадцятому році життя вступив він на науку до місцевого маляря Бунакова, де почав робити такі ескори постипи, що до нього стали звертати ся ріжні особи з замовленнями. В 1863 р. поступив до республіканської школи «Общества поощрения художеств» у Петербурзі, а в січні 1864 р. перейшов уже до Академії шпук, де по році науки дістав срібний медаль за свої праці, а по чотирьох роках золотий за образ «Іов і його приятелі». В 1871 р. дістав великий золотий медаль за образ «Воскресєне доньки Яіра», який давав йому право на виїзд за границю. В тім самім році намалював своїх славнозвісних «Бурлаків», від яких і починаєть ся його артистична карієра. В 1873 виїхав за границю, де перебував довгий час. По повероті порвав усякі звязки з Академією шпук і став на чолі товариства передвижних вистав. Від тоді працював невпинно, а результати його праці величезні. Ми назвемо тут бодай деякі з його важливіших образів, як: «Проводи новобранця», «Протодіакон», «Царівна Софія Олексіївна підчас смертної кари стрільців у Ново-Дівичім монастирі», «Процєсія в Курській губернії», «Іван Грізний і син його Іван 16 пад 1581 р.», «Святий Николай зупиняє смертну кару», «Запорожці пишуть лист до Султана» і ба-

гато інших. За границею імя Рєпіна звісне дуже широко і його уважають зовсім справедливо за одного з найбільших сучасних малярів. Особливо з'єднав він собі широкую славу як портретист і на тім полі мало хто його перевищає. К.

Некрьольги. Дня 2 листопада помер у Львові Григорій Вредьона, учитель школи вправ при мужеській семінарії, один із тих нечисленних галицьких народніх учителів, що не відтягають ся від народньої праці, не вважаючи на дотинки, переслідування і т. и. Покійний родив ся 1839 р. у Винниках коло Львова. Скінчивши тодішню препаранду і здавши іспит на учителя нормальних шкіл, почав учити 1862 р. у взірцевій школі в Народнім Домі, а від марта того року в селі Підгірнях (Золоч. пов.). Там пробув він 15 літ і з'єднав собі у селян велике поважанє. Опісля вчителював короткий час у Лошневі і Росільній, а від 1877 учив без перерви у школі вправ у Львові. Своім тактовним поведєнем умів він так привязати до себе дітей, що був усе великим їх любимцем. Належав до всіх майже руських товариств у Львові і в багатьох із них брав живу участь, особливо у «Просьвіті», «Шкільній Помочі», «Народній Торговлі» та «Краєвім союзі кредитовім». В останнім був він від заснованя директором і касиром. Був також членом Наукового Тов. ім. Шевченка. В літературнім руху брав також участь. Його статі друкували ся в «Ластівці», «Голосі народнім», «Газеті шкільній», «Зорі», «Письмі з Просьвіти», «Ділі» і ин. Від 1879—1890 видавав він «Шкільну часопись», що тішила ся значною симпатією між народ. учителями. Крім того видав «Практичну науку

шкільної правописи» і написав оповідане «Зоня безплатна учителька», яке шкільні влади затвердили на премії для шкільної молодіжки. *Р.*

Дня 19 жовтня напіла з Кракова звістка, що там вистрілом із револьвера відобрав собі життя голошений польський письменник Михайло Балуцький. Причиною самоубійства був мабуть нервовий розстрій. Покійний родився в Кракові р. 1837 і там скінчив в р. 1861 університетські студії, по чім вступив до редакції часопису «Niewiasta» і «Kamienica». В тім часі видав простору студію під заг. «Kobiety dramatów Słowackiego». З початку своєї літературної діяльності звернувся покійник головню до писання повістей. З них найвизначніші оті:

«Ojcowiska wola», «Młodzi i starzy», «Życie wśród ruin», «Błyszczące nędze», «Żydówka» і цнші. В сих повістях виступає автор речником поступових ідей. Розбирає в них суспільні квести, відносини одной верстви до другої або висміює їх хиби. З часом кинув ся покійник на поле комедий. Перша його комедія в 30. році життя «Kadez pana Kadcy» звернула відразу увагу загалу на автора. Лишив цілий великий ряд комедий, що з'єднали йому великий розголос серед польської публіки. Темою їх бувають переважно загально людські хиби.

З покійником зійшов до гробу остатній представитель драматичного письменства поромантичної доби. Покійник лишив жінку і двоє дітей. *С. Гм*

V. Наука і штука.

Аматорські вистави в Полтавщині.

Лохвицький повіт. Ще позаторік тут з'організувалась аматорська трупа під проводом Г. Минченка. Спершу, поки призначались, грали так звані «домашні спектаклі». Виставляли, звичайно, як се бува у аматорів, найлегкі штуки, такі як нпр. «По ревізії», «Бувальщина» (позаторік в с. Білоцерківних). Вистави відбувались то в порожній коморі, то в навмисно поставленим балагані. Торік крім вищевказаних ще звиклились виставити (в селі Дашенках) Карпенкову комедію «Мартин Боруля». Вистава пройшла дуже гарно. На сих виставах бувало багато селян. Вистави сі були безплатні. З сього року вже стали давати ширші спектаклі, платні, за дозволом поліції.

2-го Січня в с. Нехристовці виставили Шевченкову пьесу «Назар Стодоля». 15 липня в м. Чорнухах (батьківщині українського філософа Г. Сковороди) виставлена була «Наташка Полтавка». Вистава пройшла дуже добре. 29 липня там же виставляли «Мартина Борулю».

Вистави сі користувались завжди успіхом і серед місцевої інтелігенції і серед селян, що просто в мент розхочлювали білети на «гальорку».

Велике спасбі д. Минченкови за його клопоти. Одного тільки треба жадати, щоб ціни на місця були більш приступні для селянської кишені. Впрочім надто гудити за се аматорів не можна, бо-ж влаштування вистав обходять ся

не дешево, викладати-ж свої ще гроші на се — вони не спроможні, бо всі вони переважно люде незасібні (всі аматори — академічна молодіж: студенти унів., духових семінарий, гімназистки то що). Було-б дуже добре, коли-б земство прийшло на поміч аматорам у справі влаштування народніх вистав. Як би земство завело по всіх більших селах свої буди (балагани) і лаштунки, то можна-б і частіш було виставляти, і по значно нищим цінам, словом, вистави-б були справді народні. Це спричинило ся-б і до крапцю виконання штук, бо тепер, коли аматорам доводить ся бути разом і влаштуваннями буд, то що, і виконавцями пьес, се не може не відбитись без шкідливости на справі переведення вистав — люде потомлять ся, здеверують ся, що не добре видивас на їх гру. Сим я не хочу сказати, що вистави проходили мляво, чи що. Навпаки, вистави проходили на прощуд гарно. Вирятовувала звичайна аматорська щирість, ентузіязм, із яким вони брались до гри. Але все-ж таки ансамбль був би повнішим, коли-б аматорам, крім виконання штук, не треба-б було нести на своїх плечах ще й усієї «чорної» роботи що до збудування балаганів, влаштування декорацій то що... З поміж аматорів виділяють ся особливо — сам д. Т. Минченко (ролі «Мартина» в Карпенковій комедії, «старшини» в «По ревізії»), д. Животко (ролі «Шельменка» в Квітчиній комедії, Пенюйжика в «Мартині Борулі», «Возного» в «Наташці

Полтавці¹⁾, д. Сенька-Буланій (роль «Сторожа» в «По ревізії»¹⁾, д. Московченко (роль «Свідка» в «По ревізії»). Звичайно, публіка добрійша до аматорів ніж до справдливих акторів і ладна перецінювати їх виконання, але, скажу по ширості, я не завжди стрівав і по великих акторських трупях таке гарне переведенне роль. Що до жінок, вони грали не погано, але з меншим артизмом, ніж чоловіки. З поміж їх можна виділити гру д. Т. Д—ої, що гарно проводить ролі старших жінок, нпр. Риндички в «По ревізії».

Були вистави і в м. Лохвиці. В початку липня тут двічі поставлена була «Наталка Полтавка» (перший раз — на відкриттю «Народного Дому»). Вистави уряджені були аматорами. Брав участь у їх і «батько» нашого театру, М. Л. Кропивницький, який спеціально для сього приїхав у Лохвицю. З поміж аматорів визначалась гра п. О. Русинової («Наталка»). 22-го липня ставили тут «По ревізії» («старшину» грав Гр. Минченко, «Риндичку» п. О. Русінова).

Прилуцький повіт.

В м. Срібному місцеві аматори виставляли: 24 червня «Пошилися у дурні» і «Кум Мірошник», а 22 липня «Дай серцю волю, заведе в неволю». Близьче дізнатись про виконання мені не довелось, але гадаю, що повинно було пройти не погано, тим більш, що в виставі брали участь талановиті прилуцькі аматори дд. Гетенко і Ткаленко.

Пирятинський повіт.

21-го травня в м. Пирятині відбувся аматорський спектакль цікавий особливо тим, що виконавцями були майже самі селяне (серед їх одна селинка). Це привело в театр численну публіку. Виставляли «Сватання на Гончарівці» Квітки. З ролями аматори-селяне (села Харьківце, що лежить недалеко Пирятина) справились дуже добре, а роль Стецька була проведена прямо таки чудово. В загальні селяне грали далеко краще за місцевих аматорів інтелігентів, що спаскудили в кінець «Сто тисяч» Баршенка (ставили сю пьесу пирятинські аматори з інтелігентів в селі Харьківцях на сьогорічних Великодних сьвятах. Грали дуже погано, і тільки роль жінки була проведена добродійкою Т—р гарно).

Виставу «Сватання» селяне повторили на сей раз уже в своїм ріднім селі. Дяка за влаштування сіх «народніх» вистав належить ся двом учителькам села

Харьківце, пп. Романович-Славутичській та Закревській, що чимало попрацювали над їми.

Р.—О.

Російський роман у XVIII віці. Дуже цікаву бібліографічну розвідку про російський роман у 18 в. (власливо від 1725 року — смерті Петра Великого — до кінця віку) подають «Извѣстія отдѣл. рус. языка и словесности». Перший роман (не оригінальний) появил ся 1730 р., другий 1741 р., третій 1747 р., четвертий 1751 р., пятий 1752 р., шестий 1754 р., семий 1756 р. Від року 1760 починають появляти ся романи що року і навіть у більшим числі (від 1763—1766 понад двадцять що року). Оригінальний роман появляеть ся вперше 1763 р. і до 1778 р. виходить їх часами і по два на рік, часами ні одного. Від 1778 р. він уже не сходить із порядку літературних новин. Найпліднішим часом для літератури було пановане Катерини II, а особливо роки 1779—1796. Описля наступила наслідком французьких війн реакція в друку і застій, вільність слова вкорочено. Так приміром у 1788 р. вишло всіх публікацій 439, між ними белетристичних видань 218, романів 88, а з того оригінальних 56. В 1797 р. число всіх публікацій стало на 165, белетристичних на 56, романів на 2, з того оригінальних на 16. Це число затримало ся менше більше до кінця віку. Перша белетристична часопись появил ся 1755 р. В 1758 р. прибула друга, а описля число їх зростало: 1769 р. було їх 10, потім змаліло і навіть у роках 1786 до 1789, 1791—1792 не зросло до 10, а в р. 1800 було їх тільки дві. За цілий 18 вік вишло всіх російських публікацій 8952, з того до красної літератури належало 3591 творів, а з того знов романів і оповідань було 1175 (перших видань 839, оригінальних у пернім виданю 104; періодичних видань було загалом 440, в тім 165 річників белетристичних часописей.

Р.

Матиця Сербська. Дня 25 жовтня були загальні збори «Матиці Сербської» в Новім Саді (Neusatz). Доходу в сім році мало се товариство 176.000 корон, розходу 128.000 корон. Членів прибуло в році 319. Передплатників на видання Матиці Сербської — поза членами — було на наукові видання 700, на народні 1200. Усіх примірників «Летопису Матице Српске» розійшло ся 2170 (з членами), популярних видань 10.000 (з членами). За 1 кор. дала сього року Матиця отеп шість популярних праць: 1) «Малій чо-

ляр» (Н. Машіревича), 2) »Св. апостол Павло» (Мілотина Якішча), 3) »Ремесло, ремієник і наш народ» (Люб. Логіча), 4) »Косово» збірка пісень про бій на Косовім полі, 5) »З моря і гір», оповідання С. Матавуля і 6) Календар на рік 1902. Матиця помагає багато ученикам,

надаючи їм стипендії. Сього року розширила в тім напрямі свою діяльність постановою, що буде давати стипендії також сербським дівчатам. До Матиці можуть належати також ученики; у нас до »Просьвіти» не можуть. В.

VII. Від редакції.

Заява. В Літ. Наук. Вістнику кн. X. за р. 1901 у статі дра Ів. Франка п. з. »Заборона Л. Н. Вістника в Росії» на стор. 36 говорить ся між иньшим отсе: »Так було приміром із виданем моєї збірки новель »В поті чола«, якої привіз до Росії мені дозволено рішенням »Комітета иностранной цензуры» в Петербурзі і якої справді ввезено в Росію 200 екземплярів; треба було аж денунціяції »вєукраїнського» органа »Правди«, видаваної дд. Барвінським і Конієським, що, мовляв, ся книжка має передмову Драгоманова зрештою найневиннійшу в світі а при тім не долучену до тих 200 примірників, що ввезено в Росію!, щоб цензура взяла назад сей дозвіл і не дозволила ввозити більше тої, формально дозволеної в Росії книжки». Сим висловом дра Франка чув себе обидженим д. Ол. Барвінський і віддав справу для полагодження мировому суду. Суд відчитавши інкриміноване місце в »Правді» з р. 1890, вип. X, стор. 304, що звучить: »В жовтневому випуску »Правди» стр. 259 подали ми вістку, що »Главное управление по дѣламъ печати» звернуло нерозрізаний екземпляр перекладу Гомерової Одиссеї, виданого нашим

накладом, і не допустило его до продажі в Росії. Ми прохали, щоб усі руські газети подали до відомости своїх читачів сей факт. Одначе оповістило про се тільки »Дѣло«. Не що давно вчитали ми в »Kugjer-1 Lw.«, що цензура російська дозволила продавати в Росії тут видані новелі Ів. Франка »В поті чола« з переднім словом М. Драгоманова. Хто зна, може й »Одиссея» не видала-б ся була так небезпечною Росії, як би була виетарала ся о льюальнійшу фірму, як редакція »Правди» — осудив:

1. Слова в »Правді» надіховані справді партійною пристрасію, одначе брак доказів, що вони були причиною заборони »В поті чола« і в загалі були написані з наміром денунціяції; про те закид денунціяції не має достаточної підстави.

2. Суд приймає до відомости заяву дра Франка, що він не мав заміру обидити своїм висловом особисто д. Барвінського і що готов дати відповідне вияснене.

3) Суд уважає за відповідне, щоби др. І. Франко сю заяву надрукував у Л. Н. Вістнику і в Ділі.

Др. Я. Кулачковський.

Др. С. Дністрянський.

В. Гнатюк.

Др. І. Копач.

М. Новаковський.

— 33 —